Digitized by the Internet Archive
in 2011 with funding from
LYRASIS members and Sloan Foundation

http://www.archive.org/details/titiliviipatavin01livy

TITVS LIVIVS
PATAVINVS

TITI LIVII
PATAVINI
HISTORIARVM LIBRI
QVI SUPERSVNT OMNES

TOMVS PRIMVS

MANNHEMII
Cura & Sumptibus Societatis literatæ
M DCC LXXIX

I. B. L. CREVERII
PRAEFATIO
IN VITAM ET SCRIPTA
LIVII

De Livii vita juvaret aliquammulta differere, si quæ via ad eam accuratius cognoscendam inquirentes ferret. Natura enim omnes cupimus illos celeberrimi nominis viros, quorum scripta manibus terimus, penitus pernoscere; &, quibuscum scribentibus amice familiariterque conloquimur, iis quoque adesse domesticas res civilesve, privatas publicasve gerentibus. Sed plerisque scriptorum hoc contigit, ut dum ceterorum dicta factaque magna cura conligunt & immortalitati commendant, ipsorum, præter nomen, reliqua fere omnia interire sinerentur: malo sane exemplo, nec satis grata posteritate adversus eos, quibus tantum deberet.

Hoc & Livii fatum fuit, ut fama ejus scriptaque toto orbe notissima, vita in

obscuro esset. Ex qua hæc paucula ad notitiam nostram pervenerunt: illum Patavii ortum, Pisone & Gabinio Coss. anno a. C. 58: Romæ magnam egisse ætatis partem, sed in patria denique supremum diem obiisse, anno principatus Tiberii quarto, ætatis suæ sexto & septuagesimo; filium ei fuisse, cui quadam in epistola hanc legendi brevissimam eamdem sapientissimamque legem scripserat, *Legendos Demosthenem atque Ciceronem, tum ita ut quisque esset Demostheni & Ciceroni simillimus;* filiam ei itidem fuisse, nuptam L. Magio rhetori, quem declamantem homines aliquamdiu, non in ipsius honorem laudaverint, sed in soceri tulerint; scripsisse eum, præter historias, etiam dialogos, quos non magis philosophiæ adnumerare possis, quam historiæ, & ex professo philosophiam continentes libros; eo auctore, Claudium, qui postea imperavit, ad historiam scribendam animum adpulisse; denique ipsi datum esse, ut vivus gloria sua perfrueretur, Gaditanum-

que quemdam, ejus nomine famaque commotum, ad visendum eum ab ultimo terrarum orbe venisse, statimque ut viderat abiisse.

Quo tempore historias suas scripserit Livius, ex ipso opere adparet. Testatur ipse lib. I. cap. 19. bis omnino post Numæ regnum, Jani templum clausum fuisse: *Semel*, inquit, *T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterum, quod nostræ ætati dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta.* At constat ex Dione, quinto post anno iterum ab Augusto clausum esse Jani templum devictis Cantabris. Hinc recte conligetur, medio tempore inter bellum Actiacum perfectum, & Jani ædem iterum ab Augusto clausam, primos Livianæ historiæ libros in lucem prodiisse.

Dubitari non potest, quin multos annos in absolvendo tantæ molis opere consumpserit. Et vero, quum ex epitome ultimi libri adpareat memoratam fuisse eo

libro Druſi mortem, quæ uno & viceſimo poſt Actiacum triumphum anno contigit, ſequitur Livium ante id tempus ultimam ſuis hiſtoriis manum non inpoſuiſſe.

Quot libros dederit Livius, inter doctos ambigitur. Epitomas librorum CXL habemus : ſed duas, nempe librorum CXXXVI & CXXXVII deperditas fuiſſe contendit Sigonius. Fuerint ergo vel CXL vel CXLII libri. Ut ut ſit, magno literarum damno, ſoli nunc quinque & triginta ſuperſunt : ceteri omnes interiere, aut certe ignoti adhuc in nocte ac tenebris jacent.

Quin etiam non univerſæ ſimul Orbi litterato innotuere illæ pulcherrimi operis reliquiæ. Primæ Livii editiones exeunte XV ſeculo & ineunte XVI excuſæ, exhibent tantummodo primam, tertiam, & quartam decades ; quartam quidem non integram, ſed hiulcam & mutilam, quum abeſſet totus trigeſimus tertius liber, & magna pars quadrageſimi, qui finiebatur in his verbis cap. 37. *per omnia fora con-*

cilliabulaque edixerunt. Anno MDXVIII. Magontiæ ex membranis bibliothecæ in æde ibidem maxima & Metropolitana, D. Martini adpellata, addita est pars libri tertii & trigesimi ab his verbis cap. 17. *arctis faucibus cohærens Acarnaniæ*, & quod deerat libro quadragesimo usque ad finem. Annus ejusdem seculi primus & trigesimus novo rursus nos proventu beavit. Tum in Helvetiis Simon Grynæus ultimos quinque libros repertos in membranis apud monasterium Lauriſſenum, vulgo Lorſſenſe, e regione Borbetomagi trans Rhenum, per Ioannem Frobenium publici juris fecit. Anno MDCXV. J. Horrion, ſocietatis Jeſu ſacerdos, Bambergæ dum ſingulos bibliothecæ publicæ codices excutit, incidit in membranas, quæ complures T. Livii libros, in his partem priorem tertii & trigeſimi adhuc deſideratam ſervabant, quem duobus poſt annis Paderbornæ vulgavit. [Denique anno MDCCLXXII. novum T. Livii fragmentum in bibliotheca Vaticana repertum eſt hoc modo : Ver-

ſabatur Romæ clariſſimus vir Paulus Jacobus Bruns Lubecenſis, antiquos qui ibi adſervantur ſacræ ſcripturæ codices luſtraturus, ut ſtudiis eruditi viri Benjamini Kennicotti in edendis Bibliis Hebraïcis inſerviret; obfertur ei codex latinus, qui libros Tobiæ, Judithæ, Jobi & Eſtheris complectebatur. Animadvertit Brunſius, codicem illum eſſe ex eorum numero, quos, ut utamur Ciceroniano verbo in Epiſtolis ad Familiares VII, 18. adpellare poſſumus palimpſeſtos, id eſt, iterum ſcriptos. (nempe parſimoniæ cauſa, & ob membranarum raritatem antiquorum librorum ſcriptura pumice delebatur, extritisque illis membranis novi libri inſcribebantur.) Itaque curioſitate ſua dignum ratus, quæ prius fuerant ſcripta, in fugacibus literarum veſtigiis inveſtigare, obſervat in multis membranarum illarum paginis ſcriptas olim fuiſſe Ciceronis orationes, quas typis editas habemus: rem defert ad virum ingenio & doctrina præſtantiſſimum Giovenazzium,

quo familiariſſimè utebatur : inſequenti die codicem propius explorant : deprehendunt titulum minutiſſimo charactere exaratum TITI LIVII LIB. XCI. accendit eorum animos, quod librum hunc in Titi Livii editionibus deeſſe compertum haberent; quodque pars illa Livii in his membranis unciali, ut loquuntur, charactere, ac proinde antiquiſſimo, fuiſſet olim exarata. Incredibile eſt, quantum curæ a clariſſimis viris inpenſum fuerit ad legendam deſcribendamque extritam illam Livii partem. Hanc Brunſius anno MDCCLXXIII. Hamburgi typis edidit : hæc eadem Romæ cum ſcholiis Giovennazzii in lucem prodiit : hanc Gabriel Brotier vir de re literaria inmortaliter meritus in ſuo Tacito pariter vulgavit, ſupplementoque & adnotationibus inluſtravit.]

Hæc ad nos ex Liviana hiſtoria pervenerunt, vix quarta pars totius operis: quæ animos quidem & fructu honeſtiſſimæ voluptatis perfundit, & utiliſſimorum documentorum bona fruge paſcit, ſed ita

ut desiderium quoque & luctum incendat tot amissorum voluminum, quæ tempus edax absumpsit & præcedentium ætatum incuria. Nam quod aut Livium totum, aut certe magnam eorum, quæ desideramus partem, alii Constantinopoli, alii apud extremos hominum in Hiona, sive Iona insula supra Scotiam delitescere jactitarunt, hæc, falsi utinam vates simus! somnia esse existimamus optantium. Nec meliore nos spe solatur id, quod Colomesius ab homine candidioris pectoris, quam felicioris ingenii Capellano sibi dictum in literas retulit: quemdam Capellani amicum, virum non inliteratum, quum pila luderet, animadvertisse in ea palmula, quæ sibi esset ad manum, fragmenta quorumdam Livii librorum, qui hodie non exstent; quumque rem sibi ulterius inquirendam putasset, comperisse eas esse reliquias aliquot similium membranarum, quæ a monialibus domus Fontebraldensis pharmacopolæ cuidam donatæ, ab hoc ignaro qualis sibi thesaurus ob-

veniſſet, venditæ forent operario ignobili, qui iis abuſus eſſet ad tegendas illas palmulas, quibus pila luditur. Vanis hujusmodi ſine certo auctore rumoribus fidem habeat, cui placuerit ſeſe inani ſpe lactare.

Partitio operis in decades utrum a Livio ſit, dubitavit Petrarcha, qui eam potius ortam eſſe putat a faſtidioſa legentium ignavia. Idem adſtruit Sigonius ex perpetuo veterum Grammaticorum, Priſciani, Diomedis, Cenſorini, denique auctoris epitomarum ſilentio, qui omnes librorum ſemper, nunquam decadum mentionem faciunt. Fruſtra quidam, ut contrariam opinionem tueantur, objiciunt Livium ei ipſum videri quodammodo ſuffragari, dum ſuas vigeſimo primo & trigeſimo primo libris præfationes præmittit. Etenim recte obſervat Dujatius Livium non abſimilibus velut proœmiis extra decadum quoque principia idemtidem uſum eſſe ad renovandam lectoris longo in opere adtentionem, vel ſi quando ſcribenti major rerum ordo naſceretur, ut patet ex libri

sexti ingressu, & cap. 29, lib. VII. Contendit ergo Sigonius germanam operis Liviani inscriptionem hanc fuisse: T. LIVII PATAVINI HISTORIARVM AB VRBE CONDITA LIBRI CXLII. Quæ opinio etsi probabilior videtur, tamen non abhorrendum ab decadum adpellatione, quæ & usu recepta est, nec sine circuitu verborum vitari interdum potest.

Epitomarum, quæ singulis libris præfiguntur, auctor ignoratur. Eas enim aut Livio ipsi, aut L. illi Floro, cujus exstant rerum Romanarum libri quatuor, adscribi non patitur dispar ab utroque styli color. Quisquis ille fuerit, quem nosse haud sane multum interest, ejus certe breviaria, tamquam exsanguia quædam & leviter adumbrata pulcherrimi corporis simulacra, non omni prorsus cura indigna sunt; eo quidem magis, quod eorum aliqua est ad historiam, ubi Livius deficit, inlustrandam utilitas.

Atque hæc sunt, quæ sive ad Livii vitam, sive ad ejus operis formam, de-

ſcriptionem, caſusque pertinentia, non ignorare operæ pretium ſit.

Jam de ipſo opere agamus, & ejus virtutes, quæ ſunt eximiæ, tum etiam vitia, ſi qua fuerint, ita expendamus, ut & quid clariſſimi ſcriptoris famæ, & quid veritati debeatur, pariter meminerimus.

Ac primo quidem eloquentiam tanti viri laudare ſupervacuæ operæ ſit. Quem enim non ſtatim legentem adlicit inaffectata illa narrandi jucunditas, & limpidus nitor, qui & perſpicuitati ſerviat, nec careat, ubi opus eſt, nervis; non inepto tumidæ orationis faſtu inflatus, ſed ſimul ſimplicitatis, ſimul munditiarum memor; qui æquabili velut filo deductus, res geſtas ita naturali quodam ordine explicet paulatim & aperiat, ita exhibeat omnia locis temporibusque diſtincta, ita ſuos adlinat rebus & perſonis colores, ut coram agi cernique, non deſcribi res auribusque accipi videantur? Quid dicere opus eſt de incredibili illa concionum ejus & orationum eloquentia, in quibus eximius

ſcriptor nullam non expreſſit dicendi laudem ? In iis ſententiæ, tum gravitate, tum acumine commendatæ, egregio veſtiuntur optimorum lectiſſimorumque ſplendore verborum. Jam pro argumentorum varietate, modo exſultat audacius oratio, & grande aliquid ac ſublime ſonat, modo ſubmiſſiore quodam & modeſtiore curſu, ſemper tamen cum quadam dignitate, fertur. Nihil vero mirabilius, quam quomodo verſatile pariter ad omnia ſcriptoris ingenium, eorum omnium, quos loquentes facit, ſenum ac juvenum, privatorum magiſtratuumve, Romanorum & hoſtium ſenſus, animos, habitus ita induit, ut illi ipſi non melius modo aut venuſtius, ſed ne aptius quidem decentiusque dicere potuerint. Itaque jamdiu docti omnes magno conſenſu iere in Quintiliani ſententiam, qui Livium eſſe judicat, *quum in narrando miræ jucunditatis clariſſimique candoris, tum in concionibus ſupra quam enarrari poteſt eloquentem.*

Ex illis tamen orationibus crimen in

eum oritur, tanquam in iis & fidem hiſtoriæ neglexerit, & exceſſerit modum. Nec levibus ſane auctoribus hæc criminatio nititur, a Pompeio Trogo olim conjecta in Livium, & hodie quoque a doctiſſimis ingenioſiſſimisque viris renovata, &, quod majus eſt, unanimi fere hiſtoricorum hujus ævi conſenſu comprobata, qui omnes ab ejusmodi concionibus, præſertim quas vocant directas, inſerendis in narrationem ſuam abſtinuere.

Neque ego receptum hodie morem reprehendere auſim, quem fortaſſe etiam hiſtoricæ gravitati convenientiorem eſſe non fruſtra jactatur. Attamen ſi auctores in utramque partem, ſi rationum momenta diligenter perpendantur, erit ſane, cur Livium præpropere damnare vereamur.

Si gravitate auctorum exemplorumque res dijudicetur, tot ſe patronis tuebitur Livius, quot fere apud Græcos Latinosque in hiſtoria maxime claruere ſcriptores, Herodoto, Thucydide, Xenophonte, Polybio, Salluſtio, Tacito, Curtio.

Dionyſium Halicarnaſſeum omitto, apud quem non inmerito fortaſſe reprehendi poſſint nimis protractæ in longum orationes, quæ & fatigant lectorem, & ingratam interdum narrationi moram injiciunt. Sed ceterorum quos modo nominavi eadem quæ Livii cauſa eſt. Apud omnes & crebræ orationes reperiuntur, &, ſi quando opus fuerit, longiuſculæ, & omnibus dicendi virtutibus, omni cultu expolitæ, ſi tamen Polybianas excipias, quæ tinctæ ſenſu comptiorem ornatum neglexere. Omnibus igitur aut laus tribuenda eſt, aut venia deneganda. Durum ſane in tot tam illuſtres reos gravem ferre ſententiam, & in magna illa nomina, quæ omnis per tot retro ſecula mirata eſt vetuſtas, quæ qui carpere auſit, facilius ſibi quam illis noceat, cenſorium ſtylum exerere.

Et quidem, ſi res ipſa inſpiciatur, quid tandem deliquere ſummi ſcriptores, dum præter eam quæ debebatur, narrandarum jucunde, graviter, diſtincte, dilucideque

rerum voluptatem, etiam alteram indebitam nobis ex luculentiſſimis orationibus paravere? Fides, inquiunt, hiſtoriæ violatur, dum ea nobis tamquam dicta obtruduntur, quæ tamen numquam revera dicta ſunt. Quaſi vero cuiquam innocens ille dolus inponat, aut periculum ſit, ne quis illas Livii tam diligenter elaboratas, tam ſevere caſtigatas, tantis verborum ſententiarumque munditiis excultas orationes ab horridis illis primorum urbis Romæ temporum aratoribus eſſe exiſtimet.

Unum excipio. Si ſcriptori licuit eorum quos dicentes facit referre verba, & orationes ipſas, quales pronuntiatæ ſunt, alicunde nanciſci, nihil dubium eſſe poteſt, quin illæ totidem verbis lectori reddendæ ſint, neque in earum locum ludentis ingenii fœtus ſubponendi. Itaque non negabimus peccaſſe Tacitum, qui in l. XI Ann. c. 24. Claudio Imperatori alienam & fictitiam tribuerit orationem, quum vera exſtaret, cujus etiam-

num fragmenta habemus. Sed si verarum copia non sit, non video sane, cur vetetur is qui historiam scribit, suas & ad excolendum animum, & ad acuendum ingenium sæpe profuturas orationes offerre lectori, quum præsertim & in eas conjici commode possint sapientissima quædam monita ac præcepta ex ipsis factorum visceribus nascentia, quæ tamen inter narrandum adtexere minime decuerat; & ingenia, mores, animi ducum ac populorum propius ad naturæ veritatem exprimi; & vero causæ illæ quibus bellorum origo, & celeberrimi quique eventus continentur, atque etiam consilia ex quibus facta fluxere, liberius copiosiusque tractari. Ad hæc tot commoda illud quoque accedit, quod in iisdem, velut in amœnis quibusdam diverticulis, perpetua narratione defatigatus interdum lectoris animus suavissime conquiescit.

Id tantum cavendum est lectori, ne ex orationibus facta se sincera & incorrupta haurire posse existimet, quæ in iis

in majus aucta, vel extenuata verbis, ad invidiam gratiamve decurtata, depravata plerumque reperiuntur. Orationes non tamquam ex scriptoris persona accipi debent, sed ex ejus, quisquis ille est, quem scriptor loquentem facit. Ipse narrationi fidem, orationibus præstare debet eloquentiam.

At enim qui directas conciones operi suo inserunt, *historiæ modum*, id enim secundum erat, *excedunt :* id est, si recte adsequimur accusatoris mentem, ultra terminos legibus præfinitos evagantur, nec am historicos se esse volunt, sed oratores. Id quam convenienter in Sallustio & Livio reprehendat Trogus Pompeius, pse viderit, qui obliquas orationes historiæ suæ non dubitaverat intexere, quarum unam nobis servavit Justinus, plerisque Livianis prolixiorem. Quis enim non videat eamdem plane & obliquarum, & directarum concionum esse rationem? Præclarum vero commentum! mirum artificem! qui pro *indicativis modis infinita*

ſubjecerit, & loco *primæ perſonæ tertiam*. Eos qui nihil omnino, ac ne orationes quidem ipſas in hiſtoriam inſeri debere contendunt, niſi ex vetuſtorum monumentorum fide, etſi paulo ſeveriores ſunt, aliquid tamen ſequutos eſſe video. Verum ii nos profecto ludibrio habent, qui quum directas conciones reprobent, jus ſibi eſſe exiſtimant obliquas, quantumlibet prolixas, in opus ſuum includendi. Nihil ergo videtur adferri, cur Livio ſuas orationes vitio ac culpæ dari debere pronuntiemus.

At circa formam loquendi elegantiamque ſermonis litem ei dudum movit vir ingenio & eloquentia clariſſimus, Aſinius Pollio, qui in eo putabat ineſſe quamdam *Patavinitatem*, ſive locutiones quaſdam quæ Patavinum, ut ita dicam, ſolum ſaperent, nec eſſent quadam urbanitate coloratæ. Hoc crimen hodie, nec dilui, nec comprobari omnino poſſe facile credide-rimus. Fieri ſane potuit, ut homo Patavinus patriam plane dediſcere non qui-

verit, & levia quædam retinuerit loquendi vitia, quæ principis inter Romanos viri teretes & religiosas aures obfenderent. At nos, quibus Latina lingua peregrina est, qui eam ex libris tantummodo cognoscere possumus, quomodo tantum nobis adrogaremus, ut illos nævos, qui plerorumque Romanorum oculos fortasse fallebant, deprehendere & adsignare auderemus? Id sane tentaverit Dujatius, homo non ita a Latinitate instructus, ut Livianæ orationis censuram ageret. Nobis consultissimum videtur ea de re silere. Bene profecto nobiscum ageretur, qui Latinam linguam balbutire conamur, si Livii orationem cum sua quoque *Patavinitate* daretur effingere.

Nec vero eloquentia tantum claruit Livii, sed laudatur & fides, quæ prima virtus ab historiarum scriptore requiritur. Ausum esse eum vera etiam cum obfensionis periculo dicere, veritatisque studiosiorem fuisse, quam gratiæ imperantis, ex eo patet quod, referente Tacito,

IV. Ann. 34, ita Cn. Pompeium laudibus extulerat, ut Pompeianum eum Auguſtus adpellaret. Sæpe Brutum, Caſſium, Scipionem, Afranium, ut inſignes viros nominaverat. Neque id, eodem teſte Tacito, amicitiæ ipſius cum Auguſto obfecit: quod quidem dubito utrum patientiſſimis Principis auribus, an ſcribentis libertati fuerit honorificentius.

Sed & in iis quæ hodie ſuperſunt, nulla adparet adſentationis erga eum qui rerum potiretur ſuſpicio. Semel aut iterum in totis quinque & triginta libris Auguſtum adpellat: ſed ipſa re poſcente, ſed breviter & curſim, modicis cum laudibus & veris. Libro primo, cap. 19. templum Jani, occaſione data, memorat ab eo clauſum fuiſſe: quo quum Auguſtus magnopere gloriaretur, ipſe tamen rem uno verbo tangit, gratulatus tantum ætati ſuæ raram felicitatem. Rurſus, ubi de ſpoliis opimis Coſſi differit, l. IV, c. 20. teſtem adlegat *Auguſtum Cæſarem, templorum omnium*, inquit, *conditorem, aut reſtitutorem*: quod

quod quam vere, quam non ambitiose dictum sit, testimonio est illa ipsius Augusti notissima vox: *Marmoream se relinquere* urbem, *quam lateritiam accepisset.* Jam vero in narranda insigni illa de Asdrubale victoria quam Livius & Nero reportavere, quam bella sese scriptori nostro materies obferebat demerendæ Liviæ Augusti uxoris, quæ ad alterum e victoribus originem referebat, in alterius domum fuerat adoptata! quam facile ibi sese jactare poterat adulatio! Livius rem quidem ipsam ornate, ut par erat, magnificeque describit: in victores ipsos plena manu laudes cumulat: de eorum posteris, de Livia, Tiberio, Druso, ne verbulum quidem.

Verum, quoniam non laudationem Livii quamdam exornamus, sed ipsius imaginem suis expressam lineamentis conamur effingere; oportet fateamur, ejus fidem, quæ adversus gratiam potentiorum inconcussa stetit, amore patriæ aliquoties fuisse abefactatam. Ubique apud eum sese pro-

dit nimia quædam Romanæ magnitudinis admiratio, nec satis cauta semper aut consulta. Itaque de Roma tenui adhuc & cum finitimis conluctante elatius tamen interdum loqui, laudem Romanis non semper ex vero adfingere, nonnulla etiam consulto dissimulare amat, propterea quod parum honorifica suæ genti, sive quibusdam celeberrimi nominis viris viderentur.

Sic qui Polybium, acerrimo judicio & inconrupta fide scriptorem de causis secundi punici belli legerit, intelliget, ex polybiana disputatione ea duntaxat excerpsisse Livium quæ Romanorum causæ favebant: quæ pro Pœnis dicta ab scriptore græco fuere, de iis omnino silet. Sic, dum Scipionem multis sane virtutibus & triumphis clarum stoica quadam continentia libidinum efficere vellet, agens de illa virgine captiva, quam statim parentibus & sponso reddidit, quædam omittit, quædam alio detorquet, quæ a Polybio ingenue memorata, docent, Scipionem non contemsisse plane voluptates, sed ubi usus reip. postularet, aspernari solitum esse.

Hæc & similia cogunt confiteri, Livium culpam commeruisse, quæ ab honestissima quidem culpa proficisceretur, sed culpam tamen in eo negotio ac munere, cui hæc prima sit dicta lex, ne quid falsi dicere scriptor audeat, altera, ne quid veri non audeat.

Minor est culpa negligentiæ, sed eadem minus habet excusationis. Negligentem autem in historia fuisse Livium, utinam falso Caligula jactasset! Neque vero illa leviuscula urgemus, quod in parvis interdum rebus eum memoria ita fefellerit, ut rem eamdem diversis locis enarret: multa id genus adnotavit & conlegit vir eruditione, diligentia, ingenii sagacitate præstantissimus, Jac. Perizonius in animadversionibus historicis.

Illud gravius, quod res quoque maximas, quas ab eo operis suscepti ratio, & lectoris utilitas postulabat, aut omnino prætermisit, aut verbo tetigisse satis habuit. Quis non miretur, quum videat, leges Romuli & Numæ circa religionem ac

cultum Deorum, circa civilem militaremque reip. administrationem, circa regis, senatus, populique jura, ita exiliter & jejune ab eo indicatas, ut Dionysium Halicarnasseum postea Plutarchumque in manus sumentibus nova fere omnia & ignota obcurrant? Idem L. III historiarum discordias de Aventino monte plebi ad ædificandum dividendo vix attigit. Coorti autem, anno insequente, novi ac prope cruenti motus propter legem agrariam; oratio quam pro hac lege ad populum habuit Siccius Dentatus vir sane memorabilis & inter Romanos quoque fortitudinis miraculum, quem laudant Dionysius, Valerius Maximus & Plinius in historia naturali; ejusdem S. Dentati egregius in remp. animus & incredibilis in bello virtus silentio transmissa. Quid multa? si hinc Livius, inde alii romanarum rerum scriptores studiose pervolvantur, plura multo per se curiosus lector inveniet, quam nos hoc loco dicere aut volumus aut possumus.

Objiciunt quoque Livio, probantque

exemplis, eum quæ exſcripſit ex aliis auctoribus, non ſemper intellexiſſe : deinde auctores illos quibus uſus eſt, diligenter indicare neglexiſſe. Multa ille in III, IV & V decadibus e Polybio ita mutuatus eſt, ut verbum pene verbo fidus interpres reddat; tranſitum Alpium, Carthaginis novæ expugnationem, Scipionis in Africa de Syphace, de Aſdrubale, de Annibale victorias, ejuſdem Scipionis & Annibalis alternas orationes, pugnam ad Cynoſcephalas & innumerabilia alia, quæ ſigillatim perſequi longum eſſet. Ejus tamen raro admodum mentionem facit, nec uſquam fere, niſi in minutis rebus, & ubi variant auctorum ſententiæ. Nuſquam profitetur, ſe ei permulta debere, ſe libros ejus integros vertere, iisque pro ſuis uti.

Sed minime miremur tamen, his macuis, quaſcunque in Livio notavimus, non obſoletam fuiſſe gloriam ejus ad poſteros. Etenim præter eximium illud perfectæ eloquentiæ decus, de quo initio diximus,

hoc quanti eſt, quod vir bonus & recti honeſtique amans Livius, ſuam ubique virtuti laudem, ſuam vitio reddit ignominiam; neque nudam ac jejunam dictorum factorumque proponit ſeriem legentibus, ſed iis inſtructam judiciis ac præceptis, quæ ad omnem vitæ officiique rationem egregia poſſint eſſe documenta.

Ac primo quidem pietatem in numina quæ apud ſuos colebantur, & quamdam religionis patriæ reverentiam ubique profitetur: infelix, qui temporum vitio & communis exempli imperioſa lege abreptus futilem religionis umbram pro re amplecteretur; laudandus, qui umbram retineret tamen, ſeſeque multum ab inſanientis ſapientiæ audacia & temeritate ſejungeret, quæ bellum falſis indictum diis cum vero gerebat, & dum impios vulgi circa divina profligaret errores, ipſam tollebat divinam vim, eademque opera maximum juſtitiæ & ſocietatis humanæ vinculum diſſolvebat. Sacrilegam hanc, quæ ſuo ævo Romæ vigebat, opinionum

licentiam, non semel increpat, & cum intimi doloris sensu deflet Livius. Quam gravis, quantæ severitatis & sanctimoniæ plena est hæc quæ lib. III, cap. 20. occurrit novæ illius impietatis castigatio? *Nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, neglegentia deûm venerat: nec interpretando sibi quisque jusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea accommodabat.* Et alibi, (X, 40.) de juvene eo qui consulem monendum sibi esse existimabat pullarium auspicia ementitum esse, *Juvenis*, inquit, *ante doctrinam deos spernentem natus.* Sed quid plura opus est? Qui sedulo perpenderit, quonam modo Livius, si quid pie in deos factum est, id commemoret & prædicet; contra, si in aliquo contemptor religionis animus adpareat, quam is invidiose describatur, & in odium vocetur, facile animadvertet prioribus illis exemplis nostrum maximopere delectatum esse, hæc vere & ex animo detestatum. Sufficiat hic indicare lectori capp. 40 & 46, lib. V. ubi de Al-

binio, & Fabio Dorsone agit, & initia lib. XXII. ubi de consule Flaminio.

Neque vero crediderimus, id quod multi Livio objecere, illam quam in eo laudamus cœlestis numinis reverentiam, in anilem superstitionem degenerasse. Huic criminationi maxime ansam præbuere prodigia illa, quæ plurima in singulos fere annos conligit, partim incredibilia & omnino vana, partim ab imperitis hominibus falso habita pro monstris, quum tamen nihil in iis esset, quod non ex vi ipsa rerum & naturæ legibus flueret. Sed non recte judicant de Livio, qui hæc omnia ab eo aut pro veris memorata, aut in religionem versa esse existimant. Ipse se multis locis defendit; ut quum lib. XXI, cap. 62. prodigiorum enarrationem sic orditur: *Romæ, aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta, aut (quod evenire solet motis semel in religionem animis) multa nuntiata & temere credita sunt.* Rursus lib. XXVII, cap. 23. *Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos)*

mures in æde Jovis aurum roſiſſe nuntiatum eſt. Ubi etſi rei prorſus incredibili fidem potius derogare debuerat, abſurdæ certe ſuperſtitionis crimen a ſe repellit.

Quin etiam illud adfirmare non dubitabimus, pertinuiſſe ad hiſtoriæ fidem, ut prodigia illa, quemadmodum in publicis monumentis tradita reperiebat, ita ad nos ſcripto tranſmitteret. Quis negaverit hiſtoriæ cujuslibet populi non pœnitendam eſſe partem eam quæ ad ejus ſacra ritusque religioſos & cultum numinis ſpectet? Quem noſtrûm non juvat noſſe, quantopere mentes priſcorum illorum Romanorum obcæcaret ſtolida, & multum, irridendane dicam, an deflenda, circa divina ſuperſtitio & credulitas? Quæ cognitio tantum abeſt ut veræ religioni obficiat, ut contra hoc quoque nomine gratias Deo inmortales & habere, & agere debeamus, quod nos veteribus illis neque prudentiores neque ingenioſiores, a tam ſupinis tamque exitialibus erroribus, per divinam Evangelii

lucem liberaverit. Non continuo igitur, ſi Livius perabſurda prodigia memoriæ mandavit, id ei in crimine ponendum, aut nota ſuperſtitionis injungenda eſt: ac proinde nihil jam obſtat quominus eum multum amemus de ſua in eos quos ſolos colere didicerat deos pietate. Multum ergo ab eo abſumus, ut Gregorio Magno, acris ingenii, & eruditi in Religionem Chriſtianam ſtudii pontifici, tam lævam fuiſſe mentem putemus, ut, quod legitur in Antonini Summa, ob illam prodigiorum commemorationem infenſus Livio, quoſcumque nanciſci potuiſſet ejus libros igni traderet. Id nec libet credere, & licet, ubi rei tam abſurdæ tanto poſterior ætate teſtis unus citari poteſt.

Sed & ceterarum virtutum, juſtitiæ, abſtinentiæ, comitatis, munificentiæ, caſtimoniæ, amoris in patriam, ſumma ubique apud eum elucet admiratio, quæ in earum æmulationem ipſum quoque lectorem rapit. In re manifeſtiſſima non operæ eſt diutius inmorari. Sed tamen quis

non ardore quodam caritatis in patriam ſuccendi ſe ſentiat ? ſive audit (IX, 4.) Lentulum conſules ad Caudium hortantem, ut communem ſalutem non morte tantum, ſed & ignominia ſua bene emtam putent; ſive hanc (XXVI, 36.) velut ex oraculo miſſam vocem excipit: *Respublica incolumis & privatas res facile ſalvas præſtat. Publica prodendo tua nequidquam ſerves.* Quem non ad temperantiam contemtumque voluptatum incitet & inflammet Scipio ille, qui dum Maſiniſſæ intempeſtivum & præcipitem in Sophonisbam amorem caſtigat, (XXX, 14.) non dubitat, & juvenis, & victor, omnibus triumphis anteferre frenatarum libidinum decus ?

Quod ſi a vitiis quoque dehortantur aliena opprobria, Tarquinii ſuperbiam & crudelitatem, Appii decemviri libidinem & inpotentiam, Manlii Capitolini ſpes ambitioſas & ſeditioſa conſilia, Flaminii Varronisque temeritatem iis coloribus depingit Livius, ut tantam fœditatem nemo

non laudis cupidus exhorreſcat. Sic ergo ex ejus opere hic conligitur fructus, quem ipſe ex hiſtoria uberrimum utiliſſimumque capi poſſe exiſtimarit. Sic *omnis exempli documenta in inluſtri poſita monumento intueri* datur. *Inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere capias : inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites.*

Fremant philoſophi licet : audacter profitebimur animi noſtri ſententiam. Omnes illorum diſputationes una nobis videtur Livii hiſtoria, ſi quis & honeſti amore ſibi pectus inbui velit, & ſalubri quodam antidoto adverſus vitiorum contagia muniri, ſive auctoritatis pondere, ſive utilitatis ubertate ſuperare. Quidquid apud illos præceptis adſtruitur, hic firmatum videmus exemplis. Illi caſſam ſæpe & vacuam fingunt animo virtutis imaginem : hic ipſa ſeſe virtus præſentem ſiſtit ob oculos, & vivam quodammodo ac ſpirantem exhibet. Illorum ſuſpecta interdum eſt otioſa loquacitas : hic nos frangit auctoritas ineluctabilis onuſ-

torum triumphis ducum, & maximi post hominum memoriam imperii conditorum. Denique illorum præceptiones non modo aridæ ac jejunæ nihil habent lenocinii, nihil voluptatis, sed etiam ipsa præcipiendi professione absterrent ac fugant indociles plerumque hominum animos: Livius & omni eloquentiæ cultu salutaria monita vestit & exornat, & ita præcipit ut prorsus lateat præcipiendi voluntas. Nullum in eo magisterii supercilium; nulla doctoris persona: fallitque disciplina virtutis ante insinuata mentibus, quam ipsi qui discunt doceri sese intelligant.

Hoc artificium callide deprehendit vir exculti multa humanitate ingenii Corbinellus, qui sententias e Livio conlectas contulit in libellum, editum Parisiis anno 1694. In monito quod huic libello præfixum est, observat editor, mirum quibusdam fortasse videri posse, quod qui tam non sententiose scripserit Livius, tam multas ex suo opere excerpendas sententias præbuerit. Sed nempe egregius di-

cendi artifex, non, Polybiana ſimplicitate, tamquam purpureos pannos, narrationi ſententias adſuit. Longe illi major eſt venuſtatis & æquabilitatis in ſcribendo cura. Dat itaque operam, *ne*, quod poſtea Petronius monuit, *ſententiæ emineant extra corpus orationis expreſſæ, ſed intexto veſtibus colore niteant.*

Jam igitur æquam de Livio videmur ferre poſſe ſententiam. Tres præcipue ſunt hiſtoriæ dotes, ut vera, ut jucunda, ut utilis ſit. Atque adeo tria ſunt hiſtorici officia, ut res geſtas cum fide repræſentet, ut iis tractandis eloquentiam adhibeat, ut hauſta ex iisdem morum informandorum monita & præcepta narrationi inſpergat. Duo ita præſtitit Livius, ut ſi minus ceteris omnibus dicendus eſt præripuiſſe palmam, certe nulli ſecundus haberi poſſit: ac ſi hiſtoriārum ſcriptori ſufficeret utile dulci miſcere, fruſtra quidquam perfectius quæreretur. In fide paulum claudicavit, & humani aliquid paſſus eſt, ſed ita ut culpam cauſa culpæ elevare plerumque videatur.

Jam si ab opere ad mores ejus judicium transferamus, & eos ex scriptis æstimemus, ut fere solent ii qui scribunt aliquid, animi sui effigiem, etiam aliud agendo, in libris suis exprimere, dubitare non possumus, quin candidissimum ei pectus fuerit amantissimumque virtutis. Jam ille ubique tantis laudibus, tam ab omni fuco & mendacii larva alienis extollit, ut intra otiosam ejus admirationem minime stetisse videatur. Scias eum qui virtutem in ceteris eximie laudet, in se quoque amare.

Hæc de Livio ac de scriptis ejus scienter & perite disseruit Creverius Rhetoricæ in Universitate Parisiensi Professor, quæ lectori haud injucunda fore duximus. In rebus autem Livii historiis dux nobis erit Arnoldus Drakenborchius, vir multiplici eruditione apud Batavos clarus; qui, quum eodem tempore, quo Creverius, Livium adcuratius emendandum suscepisset, editionis Parisinæ chartas adhuc ex

prælo madidas adferri sibi curabat. Adjutus præterea compluribus iisque optimis codicibus mss. necnon vetustis celebratissimisque editionibus, ingenti mendarum acervo, quæ in Gronovianis easque subsecutis, aut palam exstabant, aut occulte latebant, contextum Livianum liberavit, eumque orbi litterato ipso etiam Creveriano emendatiorem ac defæcatiorem tradidit. Is etiam editioni suæ adtexuit, sive quæ a Freinshemio ad supplendam deperditam Livii partem, sive quæ a Creverio ad explendas Librorum XLI, XLIII, XLIV, XLV lacunas condita fuerunt. Atque hæc quidem Creverii supplementa nos quoque narrationi Livianæ inserere statuimus, ita rati, nos gratum multis facturos, si rerum illis in libris contentarum seriem quamdam aptè conligatam eis exhibuerimus, nec lacunis interruptam. Supplementa vero Freinshemiana opus sanè egregium maximæque & voluptatis & fructus, quum tamen ab Livio sejuncta omnino sint, & separatim veneant, omittenda putavimus.

EPITOME
LIBRI PRIMI LIVIANI.

Adventus Æneæ in Italiam, & res ab eo gestæ; Ascanii regnum Albæ, & Silvii Æneæ, ac deinceps Silviorum regum primo libro continentur. Numitoris filia a Marte compressa; nati Romulus & Remus. Amulius obtruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Jovi Feretrio lata. In curias populus divisus. Fidenates & Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Jano templum constituit: ejusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit: cum Dea Egeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ad religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Post hæc trigeminorum pugna. Horatius absolutus. Metti Fuffetii supplicium. Alba diruta; Albani in civitatem recepti. Sa-

binis bellum indictum. Ad postremum fulmine Tullus absumtus est. Ancus Marcius ceremonias a Numa institutas renovavit : Latinis victis & ad civitatem adscitis montem Aventinum adsignavit : Politorium, urbem Latinorum, bello repetitam, quam prisci Latini occupaverant, diruit : pontem sublicium in Tiberim fecit : Janiculum collem Urbi addidit : fines imperii protulit : Ostiam condidit. Regnavit annos viginti quatuor. Eo regnante Lucumo, Damarati Corinthii filius, a Tarquiniis, Etruriæ civitate, Romam venit ; &, in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cœpit ; & post mortem Anci regnum excepit. Centum additis, Patrum numerum auxit : Latinos subegit, circum designavit, ludos edidit : Sabinorum bello petitus equitum centurias ampliavit. Tentandæ scientiæ caussa Atti Navii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset : quod quum ille fieri posse respondisset, jussisse,

cum novacula cotem præcidere; idque protinus ab Atto factum. Sabinos præterea acie vicit: urbem muro circumdedit: cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana; cui puero, adhuc in cunis posito, caput arsisse traditum est. Is Veientes atque Etruscos prælio fudit: Censum primus egit: Lustrum condidit, quo civium capita censa octoginta millia esse dicuntur: classes centuriasque descripsit: pomœrium protulit: colles Urbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumque adjecit: templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus est a L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ, quum regnasset annos quadraginta quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus, neque Patrum, neque populi jussu, regnum invasit: quo die scelerata Tullia per patris jacentis corpus carpentum egit. Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit: Turnum Herdonium fraude interemit: bellum cum Volsc-

cis gessit; & ex eorum præda templum Jovi in Capitolio fecit. Terminus & Juventas non addixere, quorum aræ moveri non potuerunt. Filii Sex. Tarquinii dolo Gabios in potestatem suam redegit. Hujus filiis Delphos profectis, & consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ, dictum est, eum regnaturum, qui primus matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, Junius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulavit, & terram osculatus est: idque factum ejus eventus rei comprobavit. Nam quum, inpotenter se gerendo, Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset; ad ultimum, propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio ejus Lucretiæ pudicitiam (quæ, vocato patre ad se Tricipitino & viro Collatino, obtestata, ne inulta mors ejus esset, cultro se interemit) Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. Tunc consules primum creati sunt L. Junius Brutus & L. Tarquinius Collatinus.

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARVM AB VRBE CONDITA LIBER I

PROOEMIVM

FACTURUSNE operæ pretium sim, si a primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio; nec, si sciam, dicere ausim: quippe qui quum veterem, tum vulgatam esse rem videam; dum novi semper scriptores, aut in rebus certius aliquid adlaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credunt. Utcumque erit, juvabit tamen, rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi pro virili parte & me (*a*) ipsum consuluisse; &, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, meo qui nomini obficient, me consoler. Res est præ-

(a) *me* del. *Crev.*

terea & inmenſi operis, ut quæ ſupra ſeptingenteſimum annum repetatur; & quæ, ab exiguis profecta initiis, eo creverit, ut jam magnitudine laboret ſua: & legentium plerisque, haud dubito, quin primæ origines proximaque originibus minus præbitura voluptatis ſint, feſtinantibus ad hæc nova, quibus jam pridem prævalentis populi vires ſe ipſæ conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, ut me a conſpectu malorum, quæ noſtra tot per annos vidit ætas, tantisper, certe dum priſca illa tota mente repeto, avertam, omnis expers curæ, quæ ſcribentis animum, etſi non flectere a vero, ſollicitum tamen efficere poſſit. Quæ ante conditam condendamve urbem, poëticis magis decora fabulis, quam inconruptis rerum geſtarum monumentis, traduntur, ea nec adfirmare, nec refellere in animo eſt. Datur hæc venia antiquitati, ut, miſcendo humana divinis, primordia urbium auguſtiora faciat. Et, ſi cui populo licere oportet, conſecrare origines ſuas, & ad Deos referre auctores; ea belli gloria eſt populo Roma-

no, ut, quum ſuum conditorisque ſui parentem Martem potiſſimum ferat, tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc & his ſimilia, utcumque animadverſa aut exiſtimata erunt, haud in magno equidem ponam diſcrimine. Ad illa mihi pro ſe quiſque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium ſit. Labente deinde paullatim diſciplina, velut deſidentes primo mores ſequatur animo; deinde ut magis magisque lapſi ſint; tum ire cœperint præcipites: donec ad hæc tempora, quibus nec vitia noſtra, nec remedia pati poſſumus, perventum eſt. Hoc illud eſt præcipue in cognitione rerum ſalubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in inluſtri poſita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ, quod imitere, capias: inde, fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Ceterum aut me amor negotii ſuſcepti fallit; aut nulla umquam reſpublica nec major, nec ſanctior, nec bonis exemplis ditior,

fuit : nec in quam civitatem (*b*) tam ferae avaritia luxuriaque inmigraverint : nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniae honos fuerit : adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper divitiae avaritiam, & abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelae, ne tum quidem gratae futurae quum forsitan & necessariae erunt ; ab initio certe tantae ordiendae (*c*) rei absint. Cum bonis potius ominibus votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si, ut poëtis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut orsis tanti operis successus prosperos darent.

(b) *civitatem* del. *Gron.*

(c) *ordiundae* Gron. Crev.

I

JAM primum omnium ſatis conſtat, Troja capta, in ceteros ſævitum eſſe Trojanos; duobus Æneæ Antenoreque (*a*), & vetuſti jure hoſpitii, & quia pacis reddendæque Helenæ ſemper auctores fuerant, omne jus belli Achivos abſtinuiſſe. Caſibus deinde variis Antenorem cum multitudine Henetum, qui, ſeditione ex Paphlagonia pulſi, & ſedes & ducem, rege Pylæmene ad Trojam amiſſo, quærebant, veniſſe in intimum maris Hadriatici ſinum: Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulſis, Henetos Trojanosque eas tenuiſſe terras: & in quem primum egreſſi ſunt locum, Troja vocatur, pagoque inde Trojano nomen eſt: gens univerſa Veneti adpellati. Ænean, ab ſimili clade domo profugum, ſed ad majora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam veniſſe: inde in Siciliam quærentem ſedes delatum: ab Sicilia, claſſe Laurentem agrum tenuiſſe: Trojæ & huic loco nomen eſt. Ibi egreſſi Trojani, ut quibus ab in-

Antenoris fata.

Æneæ fata.

(a) *Æneæ Antenorique* Crev.

menſo prope errore nihil, præter arma & naves, ſupereſſet, quum prædam ex agris agerent, Latinus Rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde (*b*) fama eſt. Alii prælio victum Latinum pacem cum Ænea, deinde adfinitatem junxiſſe tradunt : alii, quum inſtructæ acies conſtitiſſent, priuſquam ſigna canerent, proceſſiſſe Latinum inter primores, ducemque advenarum evocaſſe ad conloquium. Percunctatum deinde, qui mortales eſſent, unde, aut quo caſu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exiſſent; poſtquam audierit, multitudinem Trojanos eſſe, ducem Ænean, filium Anchiſæ & Veneris; cremata patria & domo profugos ſedem condendæque urbis locum quærere : & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitiæ ſanxiſſe. Inde fœdus ictum inter duces, inter exercitus ſalutationem factam. Ænean apud Latinum fuiſſe in hoſpitio. Ibi Latinum apud Penates Deos domeſticum publico adjunxiſſe

(b) *exinde* Gron. Crev.

fœdus, filia Æneæ in matrimonium data. Ea res utique Trojanis ſpem adfirmat tandem ſtabili certaque ſede finiendi erroris. Oppidum condunt. Æneas ab nomine uxoris Lavinium adpellat. Brevi ſtirps quoque virilis ex novo matrimonio fuit; cui Aſcanium parentes dixere nomen. *Aſcanius naſcitur.*

II. Bello deinde Aborigines Trojanique ſimul petiti. Turnus rex Rutulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, prælatum ſibi advenam ægre patiens, ſimul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. Victi Rutuli: victores Aborigines Trojanique ducem Latinum amiſere. Inde Turnus Rutulique, diffiſi rebus, ad florentes Etruſcorum opes Mezentiumque eorum regem confugiunt: qui, Cære opulento tum oppido imperitans, jam inde ab initio minime lætus novæ origine urbis, & tum nimio plus, quam ſatis tutum eſſet adcolis, rem Trojanam creſcere ratus, haud gravatim ſocia arma Rutulis junxit. Æneas, adverſus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum ſibi conciliaret, nec ſub eodem jure ſolum, ſed etiam nomine omnes eſſent, Latinos utram-

que gentem adpellavit. Nec deinde Aborigines Trojanis ſtudio ac fide erga regem Ænean ceſſere. Fretusque his animis coaleſcentium in dies magis duorum populorum Æneas, quamquam tanta opibus Etruria erat, ut jam non terras ſolum, ſed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis ſui inpleſſet; tamen, quum mœnibus bellum propulſare poſſet, in aciem copias eduxit. Secundum inde prœlium Latinis, Æneæ etiam ultimum operum mortalium fuit. Situs eſt, quemcunque eum dici jus fasque eſt, ſuper Numicum flumen. Jovem indigetem adpellant.

Æneæ mors.

III. Nondum maturus imperio Aſcanius Æneæ filius erat: tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume manſit. Tantiſper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res Latina & regnum avitum paternumque puero ſtetit. Haud nihil ambigam, (quis enim rem tam veterem pro certo adfirmet?) hiccine fuerit Aſcanius, an major, quam hic, Creüſa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum eumdem Julia gens auctorem nominis ſui

nuncupat. Is Aſcanius, ubicumque & quacumque matre genitus, (certe natum Ænea conſtat) abundante Lavinii multitudine, florentem jam (ut tum res erant) atque opulentam urbem matri, ſeu novercæ, reliquit: novam ipſe aliam ſub Albano monte condidit, quæ, ab ſitu porrectæ in dorſo urbis, Longa Alba adpellata. Inter Lavinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. Tantum tamen opes creverant, maxime fuſis Etruſcis, ut ne morte quidem Æneæ, nec deinde, inter muliebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni, movere arma aut Mezentius Etruſcique, aut ulli alii adcolæ auſi ſint. Pax ita convenerat, ut Etruſcis Latinisque fluvius Albula, quem nunc Tiberim vocant, finis eſſet. Silvius deinde regnat, Aſcanii filius, caſu quodam in ſilvis natus. Is Ænean Silvium creat: is deinde Latinum Silvium. Ab eo coloniæ aliquot deductæ, Priſci Latini adpellati. Manſit Silviis poſtea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Capye Capetus, Capeto Tiberinus; qui, in trajectu Albulæ amnis ſubmerſus, celebre ad poſteros nomen flu-

Alba condita.

Albani Reges.

mini dedit. Agrippa inde Tiberini filius: post Agrippam Romulus Silvius, a patre accepto imperio, regnat. Aventino, fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit: is, sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Silviæ gentis legat. Plus tamen vis potuit, quam voluntas patris aut verecundia ætatis. Pulso fratre, Amulius regnat: addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit: fratris filiæ Rheæ Silviæ per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

Romuli & Remi ortus.

IV. Sed debebatur, utopinor, fatis tantæ origo urbis, maximique secundum Deorum opes imperii principium. Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat. Sed nec Dii, nec homines, aut ipsam, aut stirpem a crudelitate regia vindicant: sacerdos vincta in custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti jubet. Forte qua-

dam divinitus ſuper ripas Tiberis effuſus lenibus ſtagnis, nec adiri uſquam ad juſti curſum poterat amnis; &, poſſe quamvis languida mergi aqua infantes, ſpem ferentibus dabat. Ita velut defuncti regis imperio, in proxima adluvie, ubi nunc ficus Ruminalis eſt, (Romularem vocatam ferunt) pueros exponunt. Vaſtæ tum in iis locis ſolitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expoſiti erant pueri, tenuis in ſicco aqua deſtituiſſet, lupam ſitientem ex montibus, qui circa ſunt, ad puerilem vagitum curſum flexiſſe: eam ſubmiſſas infantibus adeo mitem præbuiſſe mammas, ut lingua lambentem pueros magiſter regii pecoris invenerit. Fauſtulo fuiſſe nomen ferunt. Ab eo ad ſtabula Larentiæ uxori educandos latos. Sunt, qui Larentiam, vulgato corpore, lupam inter paſtores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, itaque (c) educati, quum primum adolevit ætas, nec in ſtabulis, nec ad pecora ſegnes, venando peragrare circa ſaltus. Hinc, robore corporibus animisque ſumto, jam non feras tantum ſubſiſtere, ſed in latrones, præda

Educatio & adoleſcentia.

(c) *ita* Gron. Crev.

onuſtos, inpetus facere, paſtoribusque rapta dividere : & cum his, creſcente in dies grege juvenum, feria ac jocos celebrare.

V. JAM tum in Palatino monte Lupercal hoc fuiſſe ludicrum ferunt, & a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium (*d*), montem adpellatum. Ibi Evandrum, qui ex eo genere Arcadum multis ante tempeſtatibus ea tenuerat (*e*) loca, ſollemne adlatum ex Arcadia inſtituiſſe, ut nudi juvenes, Lyceum Pana venerantes, per luſum atque laſciviam currerent; quem Romani deinde vocarunt Inuum. Huic deditis ludicro, quum ſollemne notum eſſet, inſidiatos ob iram prædæ amiſſæ latrones, quum Romulus vi ſe defendiſſet, Remum cepiſſe; captum regi Amulio tradidiſſe, ultro accuſantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros ab his inpetum fieri: inde eos, conlecta juvenum manu, hoſtilem in modum prædas agere. Sic Numitori ad ſupplicium Remus deditur. Jam inde ab initio Fauſtulo ſpes fuerat, regiam ſtirpem apud ſe educari; nam & expoſitos juſſu regis infantes ſciebat, & tempus, quo ipſe eos

(d) *Palatium deinde Palatinum* Gron. Crev.

(e) *tenuerit* Crev.

eos fuſtuliſſet, ad id ipſum congruere. Sed rem inmaturam, niſi aut per occaſionem, aut per neceſſitatem, aperiri noluerat. Neceſſitas prior venit. Ita, metu ſubactus, Romulo rem aperit. Forte & Numitori, quum in cuſtodia Remum haberet, audiſſetque, geminos eſſe fratres, comparando & ætatem eorum, & ipſam minime ſervilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum: ſciſcitandoque eodem pervenit, ut haud procul eſſet, quin Remum agnoſceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus, non cum globo juvenum, (nec enim erat ad vim apertam par) ſed aliis alio itinere juſſis certo tempore ad regiam venire paſtoribus, ad regem inpetum facit: & a domo Numitoris alia comparata manu adjuvat Remus. Ita regem obtruncant. *Amulium obtruncant, & Numitorem reſtituunt.*

VI. NUMITOR, inter primum tumultum hoſtes invaſiſſe urbem atque adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præſidio armisque obtinendam avocaſſet; poſtquam (*f*) juvenes, perpetrata cæde, per-

(f) pro *poſtquam* Gron. & Crev. propemodum ſemper exhibent *poſteaquam*. Id in univerſum monuiſſe ſatius, opinor, erit, quam tædium lectoribus eadem adnotatione prope ſingulis paginis excitare.

gere ad se gratulantes vidit, extemplo advocato concilio, scelera in se fratris, originem nepotum, ut geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seque ejus auctorem ostendit. Juvenes, per mediam concionem agmine ingressi, quum avum regem salutassent; secuta ex omni multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumque cupido cepit, in iis locis, ubi expositi, ubique educati erant, urbis condendæ. Et supererat multitudo Albanorum Latinorumque: ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium, præ ea urbe quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitationibus avitum malum, regni cupido, atque inde fœdum certamen coortum a satis miti principio; (g) quoniam gemini essent, nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut Dii, quorum tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen

Urbis condendæ consilium capiunt.

(g) *principio.* Hîc minus plene distinguunt *Gron.* & *Crev.* procedente phrasi ad *regeret* usque: Ibi autem punctum ponunt. Alii novam phrasin incipiunt a *quoniam*, minori distinctione posita post *regeret*, quod sensum perfundat.

novæ urbi daret, qui conditam imperio regeret. Palatium (*h*) Romulus, Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt.

VII. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures : jamque, nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat : tempore illi præcepto, at hi numero avium, regnum trahebant. Inde, cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur : ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros : inde ab irato Romulo (quum verbis quoque increpitans adjecisset, « Sic deinde, quicumque alius transiliet mœnia mea ») interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus : condita urbs conditoris nomine adpellata. Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit : sacra Diis aliis Albano ritu ; Græco, Herculi, ut ab Evandro instituta erant, facit. Herculem (*i*) in ea loca, Geryone interemto, boves mira

Remus a fratre occiditur.

Roma condita Ol. VII. 1. 2. ex Catonis sententia : ante C. 751

Herculis adventus in Latium.

(h) *Palatinum* Gron. Crev.

(i) *Herculem &c.* Hic initium capitis septimi fecit Creverius. Similes variationes, in sequentibus, ne tanti quidem plerumque momenti, notare non placuit.

ſpecie abegiſſe memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua, præ ſe armentum agens, nando trajecerat, loco herbido, ut quiete & pabulo læto reficeret boves, & ipſum feſſum via procubuiſſe. Ibi quum eum, cibo vinoque gravatum, ſopor obpreſſiſſet, paſtor adcola ejus loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum, quum avertere eam prædam vellet; quia, ſi agendo armentum in ſpeluncam compuliſſet, ipſa veſtigia quærentem dominum eo deductura erant; averſos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in ſpeluncam traxit. Hercules, ad primam auroram ſomno excitus, quum gregem perluſtraſſet oculis, & partem abeſſe numero ſenſiſſet, pergit ad proximam ſpeluncam, ſi forte eo veſtigia ferrent. Quæ ubi omnia foras verſa vidit, nec in partem aliam ferre, confuſus atque incertus animi, ex loco infeſto agere porro armentum occepit. Inde quum actæ boves quædam ad deſiderium, ut fit, relictarum mugiſſent, reddita incluſarum ex ſpelunca boum vox Herculem convertit. Quem quum vadentem ad ſpeluncam Cacus vi prohibere conatus eſſet; ictus clava, fidem paſtorum nequidquam in-

vocans, morte occubuit. Evander tum ea, profugus ex Peloponneſo, auctoritate magis, quam imperio, regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei novæ inter rudes artium homines; venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam, ante Sibyllæ in Italiam adventum, miratæ hiæ gentes fuerant. Is tum Evander, concurſu paſtorum, trepidantium circa advenam manifeſtæ reum cædis, excitus, poſtquam facinus facinorisque cauſſam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem auguſtioremque humana intuens, rogitat, qui vir eſſet. Ubi nomen patremque ac patriam accepit; « Jove nate, Hercules, ſalve [inquit] te » mihi mater, veridica interpres Deum, auctu» rum cœleſtium numerum cecinit; tibique » aram hic dicatum iri, quam opulentiſſima olim » interris gens maximam vocet, tuoque ritu » colat. » Dextra Hercules data, « accipere ſe » omen inpleturumque fata, ara condita atque » dicata, » ait. Ibi tum primum bove eximia capta de grege, ſacrum Herculi, adhibitis ad miniſterium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclitæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii

Evander Arcas.

Ara Maxima.

ad tempus præsto essent, iisque exta adponerentur; Pinarii, extis adesis, ad ceteram venirent dapem: inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis sollemnium vescerentur. Potitii, ab Evandro edocti, antistites sacri ejus per multas ætates fuerunt: donec, tradito servis publicis sollemni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus una ex omnibus peregrina suscepit; jam tum inmortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

Rempublicam ordinat Romulus.

VIII. Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re, præterquam legibus, poterat, jura dedit. Quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii feciſſet, quum cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumtis, fecit. Alii ab numero avium, quæ augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant; me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus & adparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumta est, numerum quoque

ipſum ductum placet : & ita habuiſſe Etruſcos, quod, ex duodecim populis communiter creato rege, ſingulos ſinguli populi lictores dederint. Creſcebat interim urbs, munitionibus (*k*) alia atque alia adpetendo loca, quum in ſpem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo eſſet, adjiciendæ multitudinis cauſſa, vetere conſilio condentium urbes, qui, obſcuram atque humilem conciendo ad ſe multitudinem, natam e terra ſibi prolem ementiebantur; locum, qui nunc ſeptus deſcendentibus inter duos lucos eſt, Aſylum aperit. Eo ex finitimis populis turba omnis, ſine diſcrimine, liber an ſervus eſſet, avida novarum rerum perfugit : idque primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum jam virium haud pœniteret, conſilium deinde viribus parat: centum creat ſenatores; ſive quia is numerus ſatis erat; ſive quia ſoli centum erant, qui creari Patres poſſent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum adpellati.

Urbem auget.

Aſylum aperit.

Senatum inſtituit.

(k) *quum alia a. a. a. loca in ſpem* &c. Gron. Crev.

IX. Jam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset: sed, penuria mulierum, hominis ætatem duratura magnitudo erat; quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio Patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent. » Urbes quoque, ut cetera, ex infimo nasci: » deinde, quas sua virtus ac Dii juvent, magnas opes sibi magnumque nomen facere. » Satis scire, origini Romanæ & Deos adfuisse, & non defuturam virtutem: proinde » ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem & genus miscere. » Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, « Ecquod feminis quoque » asylum aperuissent? id enim demum comparari » connubium fore. » Ægre id Romana pubes passa, & haud dubie ad vim spectare res cœpit. Cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat, Neptuno Equestri sollemnes: Consualia vocat. Indici deinde

Connubia petit a finitimis.

finitimis spectaculum jubet: quantoque adparatu tum sciebant, aut poterant, concelebrant; ut rem claram exspectatamque facerent. Multi mortales convenere, studio etiam videndæ novæ urbis; maxime proximi quique, Cæninenses, Cruſtumini, Antemnates. Jam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac conjugibus, venit. Invitati hoſpitaliter per domos, quum ſitum mœniaque & frequentem tectis urbem vidiſſent, mirantur, tam brevi rem Romanam creviſſe. Ubi ſpectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum ex compoſito orta vis: ſignoque dato juventus Romana ad rapiendas virgines diſcurrit. Magna pars forte, ut in quem quæque inciderat, raptæ: quaſdam forma excellente, primoribus Patrum deſtinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam, longe ante alias ſpecie ac pulchritudine inſignem, a globo Talaſſii cujuſdam raptam ferunt; multisque ſciſcitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talaſſio ferri clamitatum: inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœſti parentes virginum profugiunt, incu-

U. c. 4. a. C. 748. Raptus Sabinarum.

fantes violati hospitii fœdus, Deumque invocantes, cujus ad sollemne ludosque, per fas ac fidem decepti, veniissent. Nec raptis aut spes de se melior, aut indignatio est (*l*) minor : sed ipse Romulus circuibat, docebatque : « Patrum id superbia factum, qui » connubium finitimis negassent; illas tamen » in matrimonio, in societate fortunarum om- » nium civitatisque, &, quo nihil carius hu- » mano generi sit, liberum fore. Mollirent » modo iras : &, quibus fors corpora de- » disset, darent animos. Sæpe ex injuria post- » modum gratiam ortam : eoque melioribus » usuras viris, quod adnisurus pro se quisque » sit, ut, quum suam vicem functus officio sit, » parentum patriæque expleat desiderium. » Accedebant blanditiæ virorum, factum purgantium cupiditate atque amore : quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Jam admodum mitigati animi raptis erant; at raptarum parentes tum maxime sordida veste lacrimisque & querelis civitates concitabant. Nec domi tantum indignationes continebant, sed congregabantur und-

(1) *est* del. *Gron.*

que ad Titum Tatium, regem Sabinorum: & legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conveniebant. Cæninenſes Cruſtuminique & Antemnates erant, ad quos ejus injuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique viſi ſunt. Ipſi inter ſe tres populi communiter bellum parant. Ne Cruſtumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraque Cæninenſium, ſatis ſe inpigre movent: ita per ſe ipſum nomen Cæninum in agrum Romanum inpetum facit. *Bellum Cæninenſe* Sed effuſe vaſtantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam ſine viribus iram eſſe: exercitum fundit fugatque: fuſum perſequitur: regem in prœlio obtruncat & ſpoliat: duce hoſtium occiſo, urbem primo inpetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipſe quum factis vir magnificus, tum factorum oſtentator haud minor, ſpolia ducis hoſtium cæſi ſuſpenſa fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium adſcendit: ibique ea quum ad quercum paſtoribus ſacram depoſuiſſet, ſimul cum dono deſignavit templo Jovis fines, cognomenque addidit Deo: « Jupiter Feretri [inquit] hæc tibi victor Romulus rex regia arma

» fero, templumque iis regionibus, quas modo » animo metatus sum, dedico, sedem opimis » spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium cæ- » sis, me auctorem sequentes, posteri ferent.» Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. Ita deinde Diis visum, nec inritam conditoris templi vocem esse, qua laturos eo spolia posteros nuncupavit: nec, multitudine compotum, ejus doni vulgari laudem. Bina postea, inter tot annos, tot bella, opima parta sunt spolia: adeo rara ejus fortuna decoris fuit.

Antemnates victi.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit. Raptim & ad hos Romana legio ducta palatos (*m*) in agris obpressit. Fusi igitur primo inpetu & clamore hostes: oppidum captum: duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia conjux, precibus raptarum fatigata, orat, ut parentibus earum det veniam, & in civitatem accipiat: ita rem coalescere concordia posse. Facile inpetratum. Inde contra Crustuminos profectus, bellum inferen-

Crustumini victi.

(m) *palantes* Gron. Crev.

tes. Ibi minus etiam, quod (*n*) alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque coloniæ missæ. Plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustuminum nomina darent: & Romam inde frequenter migratum est, a parentibus maxime ac propinquis raptarum. Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit; nihil enim per iram aut cupiditatem actum est: nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt. Consilio etiam additus dolus. Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci. Hujus filiam virginem auro conrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat: aquam forte ea tum sacris extra mœnia petitum ierat. Accepti obrutam armis necavere: seu ut vi capta potius arx videretur, seu prodendi exempli caussa, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabulæ (*o*), quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio lævo, gemmatosque magna specie annulos habuerint, pepigisse eam, quod in siniſtris manibus haberent: eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt, qui eam ex pacto tradendi quod in siniſtris manibus esset, directo arma petisse dicant:

U. c. 5. a. C. 747. Sabinum bellum.

(*n*) *quod jam* Gron. Crev. (*o*) *fabula* Gron. Crev.

& fraude vifam agere, fua ipfam peremtam mercede.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde poftero (*p*) die, quum Romanus exercitus inftructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi eft, compleffet, non prius defcenderunt in æquum, quam, ira & cupiditate recuperandæ arcis ftimulante animos, in adverfum Romani fubiere. Principes utrimque pugnam ciebant; ab Sabinis Mettus (*q*) Curtius, ab Romanis Hoftus Hoftilius. Hic rem Romanam iniquo loco ad prima ftigna animo atque audacia fuftinebat. Ut Hoftus cecidit, confeftim Romana inclinatur acies; fufaque eft ad veterem portam Palatii. Romulus, & ipfe turba fugientium actus, arma ad cœlum tollens, « Jupiter, tuis [inquit] juffus avibus hic in » Palatio (*r*) prima urbi fundamenta jeci. Ar- » cem jam, fcelere emtam, Sabini habent: in- » de huc armati, fuperata media valle, ten- » dunt. At tu, pater Deum hominumque, hinc » ftaltem arce hoftes: deme terrorem Roma-

(p) *poftera* Gron. Crev.

(q) *Mettius.* Sic femper. *Gron. Crev.*

(r) *Palatino* Gron. Crev.

» nis, fugamque fœdam sîste. Hic ego tibi » templum Statori Jovi, quod monumentum » sit posteris, tua præsenti ope servatam urbem » esse, voveo. » Hæc precatus, veluti si (s) sensisset auditas preces, « Hinc [inquit] Roma- » ni, Jupiter optimus maximus resistere, atque » iterare pugnam jubet. » Restitere Romani, tamquam cœlesti voce jussi. Ipse ad primores Romulus provolat. Mettus Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effusos egerat Romanos, toto quantum foro spatium est; nec procul jam a porta Palatii erat, clamitans, « Vicimus perfidos hospites, inbel- » les hostes. Jam sciunt longe aliud esse virgi- » nes rapere, aliud pugnare cum viris. » In eum, hæc gloriantem, cum globo ferociſſimorum juvenum Romulus inpetum facit. Ex equo tum forte Mettus pugnabat: eo pelli facilius fuit: pulsum Romani persequuntur: & alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit Sabinos. Mettus in paludem sese, strepitu sequentium trepidante equo, conjecit: adverteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem, adnuentibus ac vocantibus suis, favore multorum addito

(s) *si* del. *Gron. Crev.*

animo, evadit. Romani Sabinique in media convalle duorum montium redintegrant prœlium; sed res Romana erat superior.

Matronæ prœlium dirimunt.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex injuria bellum ortum erat, crinibus passis scissaque veste, victo malis muliebri pavore, ausæ se inter tela volantia inferre, ex transverso inpetu facto, dirimere infestas acies, dirimere iras; hinc patres, hinc viros orantes, « ne se sanguine nefando soceri generique respergerent: ne parricidio macularent » partus suos, nepotum illi, liberum hi progeniem. Si adfinitatis inter vos, si connubii » piget, in nos vertite iras: nos causa belli, » nos vulnerum ac cædum viris ac parentibus » sumus. Melius peribimus, quam sine alteris » vestrum viduæ aut orbæ vivemus. » Movet res tum multitudinem, tum duces. Silentium & repentina fit quies. Inde ad fœdus faciendum duces prodeunt: nec pacem modo, sed & civitatem unam ex duabus faciunt: regnum consociant: imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sabinis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus adpellati. Monumentum ejus pugnæ, ubi primum ex profunda emersus palude equus Curtium

U. c. 7. a C. 745. Pax convenit.

in

in vado ſtatuit, Curtium lacum adpellarunt. Ex bello tam triſti læta repente pax cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipſi, fecit. Itaque, quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis inpoſuit. Id non traditur, quum haud dubie aliquanto numerus major hoc mulierum fuerit, ætate, an dignitatibus ſuis virorumve, an ſorte lectæ ſint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conſcriptæ ſunt, Ramnenſes ab Romulo, ab Tito Tatio Titienſes adpellati. Lucerum nominis & originis cauſſa incerta eſt. Inde non modo commune, ſed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

XIV. Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Laurentium pulſant: quumque Laurentes jure gentium agerent, apud Tatium gratia ſuorum & preces plus poterant. Igitur illorum pœnam in ſe vertit; nam Lavinii, quum ad ſollemne ſacrificium eo veniſſet, concurſu facto, interficitur. Eam rem minus ægre, quam dignum erat, tuliſſe Romulum ferunt; ſeu ob infidam ſocietatem regni, ſeu quia haud injuria cæſum credebat. Itaque bello quidem abſtinuit: ut tamen expiarent,

U. c. 12. a. C. 740. T. Tatii mors.

tur legatorum injuriæ regisque cædes, fœdus inter Romam Laviniumque urbes renovatum eſt. Et cum his quidem inſperata pax erat: aliud multo propius, atque in ipſis prope portis, bellum ortum. Fidenates, nimis vicinas prope ſe convaleſcere opes rati, priuſquam tantum roboris eſſet, quantum futurum adparebat, occupant bellum facere. Juventute armata inmiſſa, vaſtatur agri quod inter urbem ac Fidenas eſt. Inde ad lævam verſi, quia dextra Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agreſtium populantur: tumultusque repens, ex agris in urbem inlatus, pro nuncio fuit. Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit: caſtra a Fidenis mille paſſuum locat: ibi modico præſidio relicto, egreſſus omnibus copiis, partem militum locis circa denſa obſita virgulta obſcuris ſubſidere in inſidiis juſſit; cum parte majore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoſo & minaci genere pugnæ, adequitando ipſis prope portis, hoſtem excivit: fugæ quoque, quæ ſimulanda erat, eadem equeſtris pugna cauſſam minus mirabilem dedit: & quum, velut inter pugnæ fugæque

Bellum cum Fidenatibus.

consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum; plenis repente portis effusi hostes, inpulsa Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem. Addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in præsidio relicti fuerant: ita multiplici terrore perculsi Fidenates, prius pene quam Romulus, quique cum eo equis ierant, circumagerent frenis equos, terga vertunt: multoque effusius, (quippe vera fuga) qui simulantes paullo ante secuti erant, oppidum repetebant. Non tamen eripuere se hosti: hærens in terga Romanus, prius quam fores portarum obiicerentur, velut agmine uno inrumpit.

Bellum cum Veientibus.

XV. Belli Fidenatis contagione inritati Veientium animi, & consanguinitate, (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt) & quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat, in fines Romanos excucurrerunt, populabundi magis, quam justi more belli. Itaque non castris positis, non exspectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes, Veios rediere. Romanus contra, postquam

hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque, Tiberim transit. Quem postquam castra ponere, & ad urbem accessurum Veientes audivere; obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis mœnibusque dimicarent. Ibi, viribus nulla arte adjutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit: persecutusque fusos ad mœnia hostes, urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit: agros rediens vastat, ulciscendi magis, quam prædæ, studio. Eaque clade, haud minus quam adversa pugna subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte multatis, in centum annos induciæ datæ. Hæc ferme, Romulo regnante, domi militiæque gesta: quorum nihil absonum fidei divinæ originis, divinitatisque post mortem creditæ fuit, non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ; ab illo enim profecto viribus datis tantum valuit ut, in quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini tamen gratior fuit, quam Patribus; longe ante alios acceptissimus militum animis: trecentosque armatos ad custodiam

corporis, quos Celeres adpellavit, non in bello solum, sed etiam in pace, habuit.

XVI. His inmortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum concionem in campo ad Capræ paludem haberet; subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum ejus concioni abstulerit: nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediit, ubi vacuam sedem regiam vidit, etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella; tamen, velut orbitatis metu icta, mœstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde, a paucis initio facto, Deum Deo natum, regem, parentemque urbis Romanæ salvere universi Romulum jubent: pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo tum quoque aliquos, qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manavit enim hæc quoque, sed perobscura, fama. Illam alteram admiratio viri & pavor præsens nobilitavit. Consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. Namque Pro-

U. c. 37. a. C. 715. Mors Romuli.

culus Julius, ſollicita civitate deſiderio regis, & infenſa Patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in concionem prodit. « Romulus [inquit] Quirites, parens » urbis hujus, prima hodierna luce cœlo re- » pente delapſus, ſe mihi obvium dedit. Quum, » perfuſus horrore venerabundusque, adſtitiſ- » ſem, petens precibus, ut contra intueri fas » eſſet: abi, nuncia, inquit, Romanis, Cœleſ- » tes ita velle, ut mea Roma caput orbis ter- » rarum ſit: proinde rem militarem colant: » ſciantque, & ita poſteris tradant, nullas opes » humanas armis Romanis reſiſtere poſſe; » hæc [inquit] locutus, ſublimis abiit. » Mirum quantum illi viro, nuncianti hæc, fidei (t) fuerit; quamque deſiderium Romuli apud plebem exercitumque, facta fide inmortalitatis, lenitum ſit.

XVII. PATRUM interim animos certamen regni ac cupido verſabat. Necdum a ſingulis, quia nemo magnopere eminebat in novo populo, pervenerant: factiones inter ordines certabatur. Oriundi ab Sabinis, ne, quia poſt Tatii mortem ab ſua parte non erat regnatum, in ſocietate æqua poſſeſſionem imperii;

(t.) *fides* Gron. Crev.

amitterent, ſui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem adſpernabantur. In variis voluntatibus regnari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres inceſſit, ne civitatem ſine imperio, exercitum ſine duce, multarum circa civitatium inritatis animis, vis aliqua externa adoriretur. Et eſſe igitur aliquod caput placebat; & nemo alteri concedere in animum inducebat. Ita (*u*) rem inter ſe centum Patres, decem decuriis factis, ſingulisque in ſingulas decurias creatis, qui ſummæ rerum præeſſent, conſociant. Decem imperitabant, unus cum inſignibus imperii & lictoribus erat: quinque dierum ſpatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque intervallum regni fuit. Id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, Interregnum adpellatum. Fremere deinde plebs, multiplicatam ſervitutem, centum pro uno dominos factos: nec ultra niſi regem, & ab ipſis creatum, videbantur paſſuri. Quum ſenſiſſent ea moveri Patres; obferendum ultro rati, quod amiſſuri erant, ita gratiam ineunt, ſumma poteſtate populo permiſſa, ut non plus darent juris, quam detinerent (*v*); decre-

V. c. 38. a. U. 714. Interregnum annuum.

(u) *itaque* Crev. (v) *retinerent* Gron. Crev.

verunt enim, ut, cum populus regem jussisset; id sic ratum esset, si Patres auctores fierent. Hodieque in legibus magistratibusque rogandis usurpatur idem jus, vi ademta: priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum eventum Patres auctores fiunt. Tum interrex, concione advocata: « Quod bonum, faustum, felixque sit, [inquit,] Quirites, regem create; ita Patribus » visum est. Patres deinde, si dignum, qui » secundus ab Romulo numeretur, crearitis, » auctores fient. » Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio viderentur, id modo scisserent juberentque, ut senatus decerneret, qui Romæ regnaret.

Electio Numæ.

XVIII. Inclita justitia religioque ea tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa quisquam ætate esse poterat, omnis divini atque humani juris. Auctorem doctrinæ ejus, quia non exstat alius, falso Samium Pythagoran edunt: quem, Servio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in ultima Italiæ ora, circa Metapontum Heracleamque & Crotona, juvenum æmulantium studia cœtus habuisse constat. Ex quibus locis

etsi ejusdem ætatis fuisset, quæ (x) fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio, quemquam ad cupiditatem discendi excivisset? quove præsidio unus per tot gentes, dissonas sermone moribusque, perveniisset? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumque non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam inconruptius fuit. Audito nomine Numæ, Patres Romani, quamquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumto, videbantur; tamen, neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec denique Patrum aut civium quemquam præferre illi viro ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum decernunt. Adcitus, sicut Romulus augurato urbe condenda regnum adeptus est, de se quoque Deos consuli jussit. Inde ab augure (cui deinde, honoris ergo, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit. Augur ad lævam ejus, capite velato, sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem lituum adpellaverunt.

U. c. 39. a. C. 713. Inauguratio Numæ.

(x) *qua* Gron. Crev.

Inde ubi, prospectu in urbem agrumque capto, Deos precatus, regiones ab oriente ad occasum determinavit; dextras ad meridiem partes, lævas ad septentrionem esse dixit. Signum contra, quo longissime conspectum oculi ferebant, animo finivit. Tum, lituo in lævam manum translato, dextra in caput (y) Numæ inposita, precatus est ita: « Jupiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, » cujus ego caput teneo, Regem Romæ esse, » uti tu signa nobis certa adclarassis inter eos » fines, quos feci. » Tum peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet; quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

Numæ instituta.

XIX. Qui, regno ita potitus, urbem novam, conditam vi & armis, jure eam legibusque ac moribus de integro condere parat. Quibus quum inter bella adsuescere videret non posse, quippe efferatos militia animos; mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Janum ad infimum Argiletum, indicem pacis bellique, fecit: apertus ut in armis esse civitatem; clausus pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit: se-

Janus belli & pacis index.

(y) *capite* Gron.

mel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum : iterum, quod nostræ ætati Dii dederunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra marique parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac fœderibus junxisset animos, positis externorum periculorum curis, ne luxuriarentur otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat ; omnium primum rem ad multitudinem inperitam, & illis seculis rudem, efficacissimam, Deorum metum injiciendum ratus est. Qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset ; simulat sibi cum Dea Egeria congressus nocturnos esse : ejus se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituere : sacerdotes suos cuique Deorum præficere. Atque omnium primum, ad cursum lunæ, in duodecim menses describit annum : quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) intercalaribus mensibus interponendis, ita dispensavit, ut quarto & vigesimo anno ad metam eamdem solis, unde orsi essent, plenis annorum omnium

ſpatiis dies congruerent. Idem nefaſtos dies faſtosque fecit, quia aliquando nihil cum populo agi utile futurum erat.

XX. Tum ſacerdotibus creandis animum adjecit, quamquam ipſe plurima ſacra obibat, ea maxime, quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed, quia in civitate bellicoſa plures Romuli, quam Numæ, ſimiles reges putabat fore, iturosque ipſos ad bella; ne ſacra regiæ vicis deſererentur, flaminem Jovi adſiduum ſacerdotem creavit, inſignique eum veſte & curuli regia ſella adornavit. Huic duos flamines adjecit: Marti unum, alterum Quirino. Virginesque Veſtæ legit; Alba oriundum ſacerdotium, & genti conditoris haud alienum. His, ut adſiduæ templi antiſtites eſſent, ſtipendium de publico ſtatuit: virginitate aliisque ceremoniis venerabiles ac ſanctas fecit. Salios item duodecim Marti Gradivo legit, tunicæque pictæ inſigne dedit, & ſuper tunicam æneum pectori tegumen: cœleſtiaque arma, quæ ancilia adpellantur, ferre, ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis ſollemnique ſaltatu juſſit. Pontificem deinde Numam Marcium, Marci filium, ex Patribus legit, eique ſacra omnia exſcripta

Flamines.

Salii.

Pontifex.

exfignataque adtribuit; quibus hoſtiis, quibus diebus, ad quæ templa ſacra fierent, atque unde in eos ſumtus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque ſacra Pontificis ſcitis ſubjecit, ut eſſet, quo conſultum plebes veniret; ne quid divini juris, negligendo patrios ritus, peregrinosque adſciſcendo, turbaretur: nec cœleſtes modo ceremonias, ſed juſta quoque funebria placandosque Manes, ut idem Pontifex edoceret; quæque prodigia, fulminibus aliove quo viſu (z) miſſa, ſuſciperentur atque curarentur. Ad ea elicienda ex mentibus divinis, Jovi Elicio aram in Aventino dicavit, Deumque conſuluit auguriis, quæ ſuſcipienda eſſent. *Prodigiorum procuratio.*

XXI. Ad hæc conſultanda procurandaque, multitudine omni a vi & armis converſa, & animi aliquid agendo occupati erant, & Deorum adſidua inſidens cura, quum intereſſe rebus humanis cœleſte Numen videretur, ea pietate omnium pectora inbuerat, ut fides ac jusjurandum, proximo legum ac pœnarum metu (a), civitatem regerent. Et quum ipſi e homines in regis, velut unici exempli, *Populi Rom. religio & tranquillitas.*

(z) *viſo* Gron. Crev.

(a) *proxime l. a. p. metum* Gron. Crev.

mores formarent; tum finitimi etiam populi, qui ante, castra, non urbem, positam in medio ad sollicitandam omnium pacem, crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, ut civitatem, totam in cultum versam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons perenni rigabat aqua: quo quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deæ, inferebat, Camenis eum lucum sacravit; quod earum ibi concilia cum conjuge sua Egeria essent. Et soli Fidei sollemne instituit: ad id sacrarium flamines bigis, curru arcuato, vehi jussit, manuque ad digitos usque involuta rem divinam facere: significantes fidem tutandam, sedemque ejus etiam in dextris sacratam esse. Multa alia sacrificia locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant, dedicavit. Omnium tamen maximum ejus operum fuit tutela, per omne regni tempus, haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnavit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus, erat civitas.

XXII. Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cujus in infima arce clara pugna adversus Sabinos fuerat, regem populus jussit. Patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiam Romulo fuit: tum ætas viresque, tum avita quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem otio ratus, undique materiam excitandi belli quærebat. Forte evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas in vicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. Utrimque legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius, quam mandata, agerent: satis sciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici posse. Ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis convivium celebrant. Tantisper Romani & res repetiverant priores, & neganti Albano bellum in trigesimum diem indixerant. Hæc renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit. Illi, omnium ignari, primum purgando terunt tempus: « Se invitos quid-

U. c. 82. a. C. 670. Tullus Hostilius rex eligitur.

» quam, quod minus placeat Tullo, dicturos; » sed imperio subigi: res repetitum se veniſſe. » Ni reddantur, bellum indicere juſſos.» Ad hæc Tullus: « Nunciate [inquit] regi veſtro, » regem Romanum Deos facere teſtes, uter » prius populus res repetentes legatos adſper- » natus dimiſerit, ut in eum omnes expetant » hujuſce clades belli. »

U. c. 85. a. C. 667. Bellum cum Albanis.

XXIII. Hæc nunciant domum Albani. Et bellum utrimque ſumma ope parabatur, civili ſimillimum bello, prope inter parentes natosque, Trojanam utramque prolem, quum Lavinium ab Troja, ab Lavinio Alba, ab Albanorum ſtirpe regum oriundi Romani eſſent. Eventus tamen belli minus miſerabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum eſt; &, tectis modo dirutis alterius urbis, duo populi in unum confuſi ſunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanum inpetum fecere: caſtra ab urbe haud plus quinque millia paſſuum locant, foſſa circumdant: foſſa Cluilia ab nomine ducis per aliquot ſecula adpellata eſt, donec cum re nomen quoque vetuſtate abolevit. In his caſtris Cluilius Albanus rex moritur: dictatorem Albani Mettum Fuffetium creant.

In-

Interim Tullus ferox, præcipue morte regis, magnumque Deorum numen, ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum inpium dictitans, nocte præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettum: ducit, quam proxime ad hostem potest: inde legatum præmissum nunciare Tullo jubet, «priusquam dimi» cent, opus esse conloquio: si secum con» gressus sit, satis scire, ea se adlaturum, quæ » nihilo minus ad rem Romanam, quam ad » Albanam, pertineant.» Haud adspernatus Tullus, tametsi vana adferebantur, in aciem (*b*) educit. Exeunt contra & Albani. Postquam instructi utrimque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi infit Albanus: « Injurias & non redditas res ex » fœdere, quæ repetitæ sint, & ego regem » nostrum Cluilium, causam hujusce esse belli, » audisse videor: nec te dubito, Tulle, ea» dem præ te ferre. Sed, si vera potius, quam » dictu speciosa, dicenda sunt; cupido imperii » duos cognatos vicinosque populos ad arma » stimulat. Neque, recte, an perperam, inter-

(b) *suos in aciem* Gron.

» pretor : fuerit iſta ejus deliberatio, qui bel-
» lum ſuſcepit. Me Albani gerendo bello ducem
» creavere. Illud te, Tulle, monitum velim :
» Etruſca res, quanta circa nos teque maxime
» ſit, quo propiores vos, hoc magis ſcis : mul-
» tum illi terra, plurimum mari pollent. Me-
» mor eſto, jam quum ſignum pugnæ dabis,
» has duas acies ſpectaculo fore ; ut feſſos
» confectosque, ſimul victorem ac victum ad-
» grediantur. Itaque, ſi nos Dii amant, quo-
» niam, non contenti libertate certa, in du-
» biam imperii ſervitiique aleam imus ; inea-
» mus aliquam viam, qua utri utris imperent,
» ſine magna clade, ſine multo ſanguine utriuſ-
» que populi, decerni poſſit. » Haud diſplicet res Tullo, quamquam, tum indole animi, tum ſpe victoriæ, ferocior erat. Quærentibus utrimque ratio initur, cui & fortuna ipſa præbuit materiam.

Horatiorum & Curiatiorum pugna proponitur.

XXIV. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate, nec viribus diſpares. Horatios Curiatiosque fuiſſe, ſatis conſtat : nec ferme res antiqua alia eſt nobilior : tamen in re tam clara nominum error manet ; utrius populi Horatii, utrius Curiatii fuerint. Auctores utroque trahunt :

plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent: hos ut sequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro: ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil recusatur; tempus & locus convenit. Priusquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos est his legibus, ut, cujusque populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior fœderis memoria est. Fecialis regem Tullum ita rogavit: « Jubesne me, Rex, cum patre » patrato populi Albani fœdus ferire? » jubente rege, « Sagmina, [inquit] te, Rex, » posco. » Rex ait, « Puram tollito. » Fecialis ex arce graminis herbam puram adtulit; postea regem ita rogavit: « Rex, facisne me tu » regium nuncium populi Romani Quiritium? » vasa, comitesque meos? » Rex respondit: « Quod sine fraude mea populique Romani Quiritium fiat, facio. » Fecialis erat M. Valerius; patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbena caput capillosque tangens. Pater patratus ad jusjurandum patrandum, id est, san-

Fœderis feriendi ritus.

ciendum fit fœdus; multisque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ eſt referre, peragit. Legibus deinde recitatis: « Audi [inquit] Jupiter; audi, pater patrate » populi Albani; audi tu, populus Albanus; » ut illa palam prima poſtrema ex illis tabulis » cerave recitata ſunt ſine dolo malo, utique » ea hic hodie rectiſſime intellecta ſunt, illis » legibus populus Romanus prior non deficiet. » Si prior defexit publico conſilio, dolo ma- » lo; tu illo die, Jupiter, populum Romanum » ſic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie » feriam: tantoque magis ferito, quanto ma- » gis potes pollesque. » Id ubi dixit, porcum ſaxo ſilice percuſſit. Sua item carmina Albani ſuumque jusjurandum per ſuum dictatorem ſuosque ſacerdotes peregerunt.

XXV. FŒDERE icto, trigemini, ſicut convenerat, arma capiunt. Quum ſui utroſque adhortarentur, « Deos patrios patriam ac » parentes, quidquid civium domi, quidquid in » exercitu ſit, illorum tunc arma, illorum in- » tueri manus: » feroces & ſuopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Conſederant utrimque pro caſtris duo exercitus, periculi magis

Certaminis deſcriptio.

præsentis, quam curæ, expertes; quippe imperium agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna positum. Itaque ergo erecti suspensique in minime gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum; infestisque armis, velut acies, terni juvenes, magnorum exercituum animos gerentes, concurrunt: nec his, nec illis periculum suum; publicum imperium servitiumque obversatur animo, futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma, micantesque fulsere gladii; horror ingens spectantes perstringit: &, neutro inclinata spe, torpebat vox spiritusque. Confertis deinde manibus, quum jam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque & sanguis spectaculo essent; duo Romani, super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes conruerunt. Ad quorum casum quum conclamasset gaudio Albanus exercitus; Romanas legiones jam spes tota, nondum tamen cura, deseruerat, exanimes vice unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus, nequaquam par, sic adversus singulos ferox:

Ergo, ut ſegregaret pugnam eorum, capeſſit fugam, ita ratus ſecuturos, ut quemque vulnere adfectum corpus ſineret. Jam aliquantum ſpatii ex eo loco, ubi pugnatum eſt, aufugerat, quum reſpiciens videt magnis intervallis ſequentes; unum haud procul ab ſeſe abeſſe: in eum magno inpetu rediit (*c*). Et, dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti (*d*) opem ferant fratri; jam Horatius, cæſo hoſte victor, ſecundam pugnam petebat: tum clamore, qualis ex inſperato faventium ſolet, Romani adjuvant militem ſuum; & ille defungi prœlio feſtinat. Prius itaque, quam alter, qui nec procul aberat, conſequi poſſet, & alterum Curiatium conficit. Jamque, æquato Marte, ſinguli ſupererant; ſed nec ſpe, nec viribus pares. Alterum intactum ferro corpus & geminata victoria, ferocem in certamen tertium dabant: alter, feſſum vulnere, feſſum curſu trahens corpus, victusque fratrum ante ſe ſtrage, victori objicitur hoſti: nec illud prœlium fuit. Romanus exſultans, « Duos [inquit] fratrum manibus » dedi: tertium cauſſæ belli hujuſce, ut Ro» manus Albano imperet, dabo. » Male ſuſti-

(c) *redit* Gron. Crev. (d) *ut* Gron. Crev.

nenti arma gladium ſuperne jugulo defigit : jacentem ſpoliat. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt; eo majore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad ſepulturam inde ſuorum nequaquam paribus animis vertuntur; quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulcra exſtant, quo quiſque loco cecidit: duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam verſus; ſed diſtantia locis, & ut (*e*) pugnatum eſt.

XXVI. Priusquam inde digrederentur, roganti Metto, ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, uti juventutem in armis habeat : uſurum ſe eorum opera, ſi bellum cum Veientibus foret : ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina (*f*) ſpolia præ ſe gerens. Cui ſoror virgo, quæ deſponſa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam fuit : cognitoque ſuper humeros fratris paludamento ſponſi, quod ipſa confecerat, ſolvit crines, & flebiliter nomine ſponſum mortuum adpellat. Movet feroci juveni animum comploratio ſororis in victoria ſua tantoque gaudio publico. *Horatius ſororem occidit.*

(*e*) *ut* & Gron. (*f*) *tergemina* Gron. Crev.

Stricto itaque gladio, simul verbis increpans, transfigit puellam. « Abi hinc cum inmaturo amore ad sponsum, [inquit] oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcumque Romana lugebit hostem. » Atrox visum id facinus Patribus plebique : sed recens meritum facto obstabat; tamen raptus in jus ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratique ad vulgus judicii, aut, secundum judicium, supplicii auctor esset ; concilio populi advocato, « Duumviros, [inquit] qui Horatio perduellionem judicent secundum legem, facio. » Lex horrendi carminis erat : « Duumviri perduellionem judicent. Si a duumviris provocarit, provocatione certato : si vincent, caput obnubito : infelici arbori reste suspendito : verberato vel intra pomœrium, vel extra pomœrium. » Hac lege duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege, ne innoxium quidem, posse, quum condemnassent; tum alter ex his, « P. Horati, tibi perduellionem judico, [inquit] I, lictor, conliga manus. » Accesserat lictor, injiciebatque laqueum. Tum Horatius, auctore Tullo, clemente legis interprete, « Provoco » inquit. Ita de provocatione certatum ad po-

In jus vocatur.

pulum est. Moti homines sunt in eo judicio, maxime P. Horatio patre proclamante, « se » filiam jure cæsam judicare; ni ita esset, pa- » trio jure in filium animadversurum fuisse. » Orabat deinde, « ne se, quem paullo ante cum » egregia stirpe conspexissent, orbum liberis » facerent. » Inter hæc senex, juvenem amplexus, spolia Curiatiorum fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia adpellatur, ostentans, « Hunccine, [ajebat,] quem modo decoratum » ovantemque victoria incedentem vidistis, » Quirites, eum sub furca vinctum inter ver- » bera & cruciatus videre potestis? quod vix » Albanorum oculi tam deforme spectaculum » ferre possent. I, lictor, conliga manus, quæ » paullo ante armatæ imperium populo Roma- » no pepererunt. I, caput obnube liberatoris » urbis hujus: arbori infelici suspende: ver- » bera, vel intra pomœrium, modo inter illa » pila & spolia hostium; vel extra pomœrium, » modo intra (g) sepulcra Curiatiorum. Quo » enim ducere hunc juvenem potestis, ubi non » sua decora eum a tanta fœditate supplicii vin- » dicent? » Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipsius parem in omni periculo animum: absolveruntque admiratione magis *Absolvitur a P. R.*

(g) *inter* Crev.

virtutis, quam jure cauſſæ. Itaque, ut cædes manifeſta aliquo tamen piaculo lueretur; imperatum patri, ut (*h*) filium expiaret pecunia publica. Is, quibuſdam piacularibus ſacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita ſunt, tranſmiſſo per viam tigillo, capite adoperto, velut ſub jugum miſit juvenem. Id hodie quoque publice ſemper refectum manet. Sororium tigillum vocant. Horatiæ ſepulcrum, quo loco conruerat icta, conſtructum eſt ſaxo quadrato.

XXVII. Nec diu pax Albana manſit. Invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commiſſa fuerit, vanum ingenium dictatoris conrumpit; &, quoniam recta conſilia haud bene evenerant, pravis reconciliare popularium animos cœpit. Igitur, ut prius in bello pacem, ſic in pace bellum quærens, quia ſuæ civitati animorum plus, quam virium, cernebat eſſe; ad bellum palam atque ex edicto gerundum (*i*) alios concitat populos: ſuis per ſpeciem ſocietatis proditionem reſervat. Fidenates, colonia Romana, Veientibus ſociis conſilii adſumtis, pacto tranſitionis Albanorum ad bellum atque arma in-

Bellum cum Fidenatibus.

(h) *ut* del. *Gron. Crev.* (i) *gerendum. Crev.*

citantur. Quum Fidenæ aperte defciſſent, Tullus, Metto exercituque ejus ab Alba adcito, contra hoſtes ducit. Ubi Anienem tranſiit, ad confluentes conlocat caſtra. Inter eum locum & Fidenas Veientium exercitus Tiberim tranſierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu: in ſiniſtro Fidenates propius montes conſiſtunt. Tullus adverſus Veientem hoſtem dirigit ſuos: Albanos contra legionem Fidenatium conlocat. Albano non plus animi erat, quam fidei. Nec manere ergo, nec tranſire aperte auſus, ſenſim ad montes ſuccedit. Inde, ubi ſatis ſubiiſſe ſeſe ratus eſt, erigit totam aciem: fluctuanſque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Conſilium erat, qua fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo eſſe Romanis, qui proximi ſteterant, ut nudari latera ſua ſociorum digreſſu ſenſerunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vovit Salios, fanaque Pallori ac Pavori. Equitem, clara increpans voce, ut hoſtes exaudirent, redire in prœlium jubet: « Nihil trepidatione opus » eſſe: ſuo juſſu circumduci Albanum exerci- » tum, ut Fidenatium nuda terga invadant. »

Metti perfidia.

Idem imperat, ut haſtas equites erigere jubeat. Id factum magnæ parti peditum Romanorum conſpectum abeuntis Albani exercitus interſepſit. Qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati, eo acrius pugnant. Terror ad hoſtes tranſit: & audiverant clara voce dictum; & magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis eſſent, latine ſciebant. Itaque, ne ſubito ex collibus decurſu Albanorum intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Inſtat Tullus, fuſoque Fidenatium cornu, in Veientem, alieno pavore perculſum, ferocior redit. Nec illi tulere impetum: ſed ab effuſa fuga flumen objectum a tergo arcebat. Quo poſtquam fuga inclinavit; alii, arma fœde jactantes, in aquam cæci ruebant; alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnæque conſilium obpreſſi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

Romani victores.

XXVIII. Tum Albanus exercitus, ſpectator certaminis, deductus in campos. Mettus Tullo devictos hoſtes gratulatur: contra Tullus Mettum benigne adloquitur. Quod bene vertat, caſtra Albanos Romanis caſtris jungere jubet: ſacrificium luſtrale in diem poſterum parat. Ubi inluxit, paratis

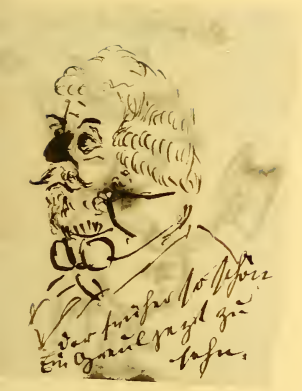

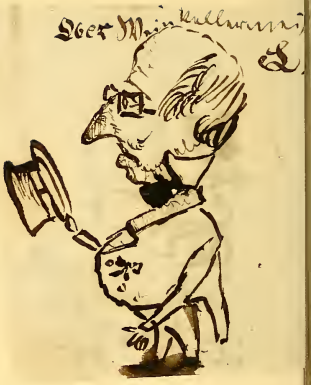
Der Mein

omnibus, ut adsolet, vocari ad concionem utrumque exercitum jubet. Præcones, ab extremo orsi, primos excivere Albanos: hi, novitate etiam rei moti, ut regem Romanum concionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur Romana legio: centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus infit: « Romani, si umquam ante » alias ullo in bello fuit, quod primum Diis » inmortalibus gratias ageretis, deinde vestræ » ipsorum virtuti; hesternum id prœlium fuit. » Dimicatum est enim non magis cum hostibus, » quam, quæ dimicatio major atque (*l*) pericu- » losior est, cum proditione ac perfidia socio- » rum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, in- » jussu meo Albani subiere ad montes: nec » imperium illud meum, sed consilium & im- » perii simulatio fuit: ut nec, vobis ignoran- » tibus deseri vos, averteretur a certamine » animus; & hostibus, circumveniri se a tergo » ratis, terror ac fuga injiceretur. Nec ea culpa, » quam arguo, omnium Albanorum est. Ducem » secuti sunt: ut & vos, si quo ego inde agmen » declinare voluissem, feciss etis. Mettus ille

Supplicium de Metto sumtum.

(1) *ac* Gron. Crev.

» est ductor itineris hujus, Mettus idem hujus » machinator belli, Mettus fœderis Romani » Albanique ruptor. Audeat deinde talia alius, » nisi in hunc insigne jam documentum mortalibus dedero. » Centuriones armati Mettum (*m*) circumsistunt. Rex cetera, ut orsus erat, peragit. « Quod bonum, faustum, felixque sit » populo Romano ac mihi, vobisque, Albani: » populum omnem Albanum Romam traducere » in animo est; civitatem dare plebi; primores » in patres legere; unam urbem, unam rem- » publicam facere. Ut ex uno quondam in duos » populos divisa Albana res est, sic nunc in » unum redeat. » Ad hæc Albana pubes, inermis ab armatis septa, in variis voluntatibus, communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum Tullus: « Mette Fufferi [inquit] » si ipse discere posses fidem ac fœdera servare; » vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset. » Nunc quoniam tuum insanabile ingenium est; » at tu tuo supplicio doce humanum genus ea » sancta credere, quæ a te violata sunt. Ut » igitur paullo ante animum inter Fidenatem » Romanamque rem ancipitem gessisti; ita jam » corpus passim distrahendum dabis. » Exinde,

(m) *Mettum* del. *Gron.*

duabus admotis quadrigis, in currus earum distentum inligat Mettum. Deinde in diversum iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua inhæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes a tanta fœditate spectaculi oculos. Primum ultimumque illud supplicium apud Romanos exempli parum memoris legum humanarum fuit: in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placuisse pœnas.

XXIX. Inter hæc jam præmissi Albam (n) erant equites, qui multitudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad diruendam urbem. Quæ ubi intravere portas, non quidem fuit tumultus ille, nec pavor, qualis captarum esse urbium solet; quum, effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis & cursus per urbem armatorum omnia ferro flammaque miscet: sed silentium triste ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, ut, præ metu obliti, quid relinquerent, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesque alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum illud visuri, pervagarentur. Ut vero

U. c. 87. a. C. 665. Alba diruta.

(n) *Albam* l. *Albani* Gron.

jam equitum clamor exire jubentium instabat, jam fragor tectorum, quæ diruebantur, ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque, ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia inpleverat; raptim, quibus quisque poterat, elatis, quum larem, ac penates, tectaque in quibus natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent, jam continens agmen migrantium inpleverat vias: & conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas: vocesque etiam miserabiles exaudiebantur; mulierum præcipue, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora quadringentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. Templis tamen Deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

Cœlius mons Urbi additus.

XXX. Roma interim crescit Albæ ruinis: duplicatur civium numerus. Cœlius additur urbi mons; &, quo frequentius habitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique (o) habitavit. Principes Albanorum in Patres, ut ea quo-

(o) *ibique deinde habitavit.* Crev.

quoque pars reipublicæ creſceret, legit Tullios (p), Servilios, Quinctios (q), Geganios, Curiatios, Clœlios : templumque ordini ab ſe auctо curiam facit, quæ Hoſtilia uſque ad patrum noſtrorum ætatem adpellata eſt. Et, ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo populo adjiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit. Legiones & veteres eodem ſupplemento explevit, & novas ſcripſit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempeſtate ſecundum Etruſcos opulentiſſimæ viris armisque. Utrimque injuriæ factæ, ac res nequidquam erant repetitæ. Tullus ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehenſos querebatur. Sabini ſuos prius in lucum confugiſſe ac Romæ retentos. Hæ cauſſæ belli ferebantur: Sabini, haud parum memores, & ſuarum virium partem Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adjectione populi Albani auctam, circumſpicere & ipſi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruſcorum Veientes. Inde, ob reſiduas bellorum iras maxime, ſollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere; & apud vagos

U. c. 100. a. C. 652. Bellum cum Sabinis.

(p) *Julios* Gron. Crev. (q) *Quintios* Gron. Crev.

quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. Publico auxilio nullo adjuti sunt; valuitque apud Veientes (nam de ceteris minus mirum est) pacta cum Romulo anxiis induciarum fides. Quum bellum utrimque summa ope pararent (r), vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent; occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit: ubi & peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

Lapidibus pluit Albano in monte.

XXXI. Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset; nunciatum regi Patribusque est, in monte Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset; missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cœlo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent; quæ, velut Diis

(r) *pararetur* Gron.

quoque ſimul cum patria relictis, oblivioni dederant: & aut Romana ſacra ſuſceperant; aut, fortunæ, ut fit, obirati, cultum reliquerant Deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novemdiale ſacrum publice ſuſceptum eſt: ſeu voce cœleſti ex Albano monte miſſa, (nam id quoque traditur) ſeu aruſpicum monitu. Manſit certe ſollemne, ut, quandoque idem prodigium nunciaretur, feriæ per novem dies agerentur. Haud ita multo poſt peſtilentia laboratum eſt: unde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen armis quies dabatur ab bellicoſo rege, ſalubriora etiam credente militiæ, quam domi, juvenum corpora eſſe: donec ipſe quoque longinquo morbo eſt inplicitus. Tunc adeo fracti ſimul cum corpore ſunt ſpiritus illi feroces; ut, qui nihil ante ratus eſſet minus regium, quam ſacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque ſuperſtitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum inpleret. Vulgo jam homines eum ſtatum rerum, qui ſub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, ſi pax veniaque ab Diis impetrata eſſet, credebant. Ipſum regem, tradunt, volventem

Tulli morbus & mors.

commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta sollemnia sacrificia Jovi Elicio facta inveniſſet, operatum his sacris se abdidiſſe : sed non rite initum aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam cœleſtium speciem, sed ira Jovis, sollicitati prava religione, fulmine ictum cum domo conflagraſſe. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos & triginta.

U. c. 114. a. C. 638. Ancus Marcius rex electus.

XXXII. Mortuo Tullo, res, ut inſtitutum jam inde ab initio erat, ad Patres redierat : hique interregem nominaverant. Quo comitia habente, Ancum Marcium regem populus creavit : Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat. Qui, ut regnare cœpit, & avitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis proſperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut prave cultis; longe (*s*) antiquiſſimum ratus, sacra publica, ut ab Numa inſtituta erant, facere; omnia ea ex commentariis regis pontificem, (*t*) in album relata, proponere in publico jubet. Inde & civibus otii cupidis, & finitimis civitatibus facta spes,

Sacra rite colenda curat.

(s) *longeque* Gron. (t) add. *maximum* Gron.

in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus, Tullo regnante, ictum fœdus erat, sustulerant animos : &, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt; desidem Romanum regem inter sacella & aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor : &, præterquam quod avi regno magis necessariam fuisse pacem credebat, quum in novo, tum feroci populo; etiam, quod illi contigisset otium, sine injuria id se haud facile habiturum : tentari patientiam, & tentatam contemni : temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numæ. Ut tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, a se bellicæ ceremoniæ proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; jus ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, ubi ad fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo (lanæ velamen est) « Audi, » Jupiter, inquit, audite, fines; (cujuscumque » gentis sunt, nominat) audiat Fas. Ego sum » publicus nuncius populi Romani : juste pie-

» que legatus venio, verbisque meis fides sit. » Peragit deinde postulata. Inde Jovem testem facit : « Si ego injuste inpieque illos homi- » nes illasque res dedier nuncio populi Romani » mihi exposco, tum patriæ compotem me » numquam siris (*u*) esse. » Hæc, quum fines suprascandit ; hæc, quicumque ei primus vir obvius fuerit ; hæc, portam ingrediens ; hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis concipiendique jurisjurandi mutatis, peragit. Si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim sollemnes sunt) peractis, bellum ita indicit : « Audi, Jupiter, & tu, » Juno, Quirine, Diique omnes cœlestes, vos- » que terrestres, vosque inferni, audite. Ego » vos testor, populum illum, (quicumque est, » nominat) injustum esse, neque jus persolvere. » Sed de istis rebus in patria majores natu con- » sulemus, quo pacto jus nostrum adipiscamur. » Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his ferme verbis Patres consulebat : « Quarum rerum, litium, caus- » sarum condixit pater patratus populi Romani » Quiritium patri patrato priscorum Latinorum » hominibusque priscis Latinis ; quas res dari,

Belli indicendi ritus.

(u) *finas* Gron. Crev.

» fieri, solvi oportuit; quas res nec dederunt, » nec fecerunt, nec solverunt, dic [inquit ei, quem primum sententiam rogabat] « quid cen- » ses ? » Tum ille : « Puro pioque duello » quærendas censeo; itaque consentio, con- » sciscoque. » Inde ordine alii rogabantur : quandoque pars major eorum, qui aderant, in eamdem sententiam ibat, bellum erat consensu (*v*). Fieri solitum, ut fecialis hastam ferratam aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret; &, non minus tribus puberibus præsentibus, diceret: « Quod populi prisco- » rum Latinorum hominesque prisci Latini ad- » versus populum Quiritium fecerunt, delique- » runt : quod populus Romanus Quiritium » bellum cum priscis Latinis jussit esse, sena- » tusque populi Romani Quiritium censuit, » consensit, conscivit, ut bellum cum priscis » Latinis fieret; ob eam rem ego populusque »Romanus populis priscorum Latinorum homi- » nibusque priscis Latinis bellum indico facio- » que. » Id ubi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum : moremque eum posteri acceperunt.

(*v*) *consensum* Crev. Gronoviana tollit interpunctionem majorem post *consensu*.

XXXIII. Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus sacerdotibusque aliis, exercitu novo conscripto, profectus, Politorium, urbem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant, hostibus in civitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit. Et, quum circa Palatium, sedem veterum Romanorum (x), Sabini Capitolium atque arcem, Coelium montem Albani inplessent; Aventinum novæ multitudini datum. Additi eodem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupaverant prisci Latini: eaque causa diruendæ urbis ejus fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo, omni bello Latino Medulliam compulso, aliquamdiu ibi Marte incerto, varia victoria, pugnatum est: nam & urbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, &, castris in aperto positis, aliquoties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum, omnibus copiis conniśus Ancus, acie primum vincit: inde ingenti præda potitus, Romam redit,

Bellum cum Latinis.

Aventinus mons additus.

(x) *veteres Romani* Gron. Grev.

tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem acceptis: quibus, ut jungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ datæ ſedes. Janiculum quoque adjectum, non inopia loci, ſed ne quando ea arx hoſtium eſſet. Id non muro ſolum, ſed etiam, ob commoditatem itineris, ponte ſublicio, tum primum in Tiberi (y) facto, conjungi urbi placuit. Quiritium quoque foſſa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, Anci regis opus eſt. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, diſcrimine recte an perperam facti confuſo, facinora clandeſtina fierent; carcer ad terrorem increſcentis audaciæ media urbe, inminens foro ædificatur. Nec urbs tantum hoc rege crevit, ſed etiam ager finesque. Silva Mæſia Veientibus ademta: uſque ad mare imperium prolatum, & in ore Tiberis Oſtia (z) urbs condita: ſalinæ circa factæ: egregieque rebus bello geſtis, ædis (*) Jovis Feretrii amplificata. *Janiculum Urbi conjunctum.*

XXXIV. ANCO regnante, Lucumo, vir inpiger ac divitiis potens, Romam commigravit, cupidine maxime ac ſpe magni honoris, cujus adipiſcendi Tarquiniis (nam ibi *U. c. 121. a. C. 631. L. Tarquinius Romam venit.*

(y) *Tiberim* Crev.
(z) *Hoſtia* Gron.
(*) *ædes* Gron. Crev.

quoque peregrina ſtirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati (a) Corinthii filius erat; qui, ob ſeditiones domo profugus, quum Tarquiniis forte conſediſſet, uxore ibi ducta, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Aruns fuerunt. Lucumo ſuperfuit patri, bonorum omnium hæres: Aruns prior, quam pater, moritur, uxore gravida relicta. Nec diu manet ſuperſtes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, inmemor in teſtando nepotis deceſſiſſet; puero, poſt avi mortem in nullam ſortem bonorum nato, ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium hæredi bonorum, quum divitiæ jam animos facerent; auxit ducta in matrimonium Tanaquil, ſummo loco nata, & quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora ſineret ea, quæ innupſiſſet. Spernentibus Etruſcis Lucumonem, exſule advena ortum, ferre indignitatem non potuit; oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, conſilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma eſt ad id potiſſimum viſa. In novo populo, ubi omnis repentina atque

Ejus genus & fata.

(a) *Demarati* Crev.

ex virtute nobilitas ſit, futurum locum forti ac ſtrenuo viro : regnaſſe Tatium Sabinum : arceſſitum in regnum Numam a Curibus : & Ancum Sabina matre ortum, nobilemque una imagine Numæ eſſe. Facile perſuadet, ut cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantum patria eſſet. Sublatis itaque rebus commigrant Romam. Ad Janiculum forte ventum erat : ibi ei, carpento ſedenti cum uxore, aquila, ſuſpenſis demiſſa leniter alis, pileum aufert : ſuperque carpentum cum magno clangore volitans, rurſus, velut miniſterio divinitus miſſa, capiti apte reponit : inde ſublimis abiit. Accepiſſe id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etruſci, cœleſtium prodigiorum mulier. Excelſa & alta ſperare complexa virum jubet : eam alitem ea regione cœli & ejus Dei nunciam veniſſe : circa ſummum culmen hominis auſpicium feciſſe : levaſſe humano ſuperpoſitum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has ſpes cogitationesque ſecum portantes, urbem ingreſſi ſunt ; domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priſcum edidere nomen (*b*). Romanis (*c*) conſpicuum eum novi-

(b) *nomen edidere* Crev.

(c) *Jam & Romanis* Gron. Crev.

tas divitiæque faciebant : & ipse (*d*) fortuna benigno adloquio, comitate invitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adjuvabat; donec in regiam quoque de eo fama perlata est : notitiamque eam brevi, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat jura, ut publicis pariter ac privatis consiliis bello (*e*) domique interesset; &, per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

Moritur Ancus.

XXXV. Regnavit Ancus annos quatuor & viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque & artibus & gloria par. Jam filii prope puberem ætatem erant : eo magis Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit : isque primus & petisse ambitiose regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam : « Quum, se non rem » novam petere : quippe qui non primus, quod » quisquam indignari mirarive posset, sed ter- » tius Romæ peregrinus regnum adfectet : & » Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex

Post mortem Anci regnum ambit Tarquinius.

(d) *& ipse quoque* Gron. Crev. (e) *belli* Crev.

» hoſte, regem factum: & Numam, ignarum » urbis, non petentem, in regnum ultro ad- » citum. Se, ex quo ſui potens fuerit, Romam » cum conjuge ac fortunis omnibus commi- » graſſe: majorem partem ætatis ejus, qua ci- » vilibus officiis fungantur homines, Romæ » ſe, quam in vetere patria, vixiſſe: domi mi- » litiæque ſub haud pœnitendo magiſtro, ipſo » Anco rege, Romana ſe jura, Romanos ritus » didiciſſe. Obſequio & obſervantia in regem » cum omnibus, benignitate erga alios cum » rege ipſo certaſſe. » Hæc eum haud falſa memorantem ingenti conſenſu populus Roma- nus regnare juſſit. Ergo virum, cetera egre- gium, ſecuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio eſt. Nec minus regni ſui firmandi, quam augendæ reipublicæ, me- mor, centum in Patres legit; qui deinde mi- norum gentium ſunt adpellati: factio haud dubia regis, cujus beneficio in curiam vene- rant. Bellum primum cum Latinis geſſit, & oppidum ibi Apiolas vi cepit: prædaque inde majore, quam quanta belli fama fuerat, re- vecta, ludos opulentius inſtructiuſque, quam priores reges, fecit. Tum primum circo, qui nunc maximus dicitur, deſignatus locus eſt:

U. c. 138. a. C. 614. Eligitur.

Bellum cum Latinis.

Circus maximus.

loca diviſa Patribus equitibuſque, ubi ſpectacula ſibi quiſque facerent; fori adpellati. Spectavere, furcis duodenos ab terra ſpectacula alta ſuſtinentibus pedes: ludicrum fuit equi pugileſque, ex Etruria maxime adciti. Sollemnes deinde annui manſere ludi, Romani Magnique varie adpellati. Ab eodem rege & circa forum privatis ædificanda diviſa ſunt loca; porticus tabernæque factæ.

Ludi Romani.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis intervenit. Adeoque ea ſubita res fuit, ut prius Anienem tranſirent hoſtes, quam obviam ire ac prohibere exercitus Romanus poſſet. Itaque trepidatum Romæ eſt: & primo, dubia victoria, magna utrimque cæde, pugnatum eſt. Reductis deinde in caſtra hoſtium copiis, datoque ſpatio Romanis, ad comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime ſuis deeſſe viribus ratus, ad Ramnes, Titienſes, Luceres, quas centurias Romulus ſcripſerat, addere alias conſtituit, ſuoque inſignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Attus (*f*) Navius, inclitus ea tempeſtate au-

Bellum cum Sabinis.

Attus Navius augur.

(f) *Accius* Gron. Crev.

gur, neque mutari, neque novum constitui, nisi aves addixissent, posse. Ex eo ira regi mota, eludensque artem, ut ferunt, « Age- » dum [inquit] divine tu, inaugura, fierine » possit, quod nunc ego mente concipio. » Quum ille, in augurio rem expertus, profecto futuram dixisset : « Atqui hoc (*g*) animo » agitavi [inquit] te novacula cotem discissu- » rum : cape hæc, & perage, quod aves tuæ » fieri posse portendunt. » Tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Atti (*h*) capite velato, quo in loco res acta est, in comitio, in gradibus ipsis ad lævam curiæ fuit : cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, ut esset ad posteros miraculi ejus monumentum. Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, ut nihil belli domique postea, nisi auspicato, gereretur : concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quidquam mutavit : numero alterum tantum adjecit, ut mille & octingenti equites in tribus centuriis essent. Posteriores

(g) *hæc* Gron. Crev.

(h) *Atti* l. *Accii posita capite* &c. Gron.

modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, adpellati sunt: quas nunc, quia geminatæ sunt, sex vocant centurias.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. Sed præterquam quod viribus creverat Romanus exercitus; ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lignorum, in Anienis ripa jacentem, ardentem in flumen conjicerent: ventoque juvante accensa ligna, & pleraque in ratibus inpacta, sublicis quum hærerent, pontem incendunt (*i*). Ea quoque res in pugna terrorem adtulit Sabinis. Effusis eadem fugam inpediit: multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine ipso periere: quorum fluitantia arma ad urbem cognita in Tiberi, prius pene, quam nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo prœlio præcipua equitum gloria fuit: utrimque ab cornibus positos, quum jam pelleretur media peditum suorum acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo Sabinas legiones, ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam averterent (*k*). Montes effuso cur-

Sabini funduntur

Victoria de Sabinis.

(i) *succendunt* Gron. Crev.

(k) *verterent* Gron.

cursu Sabini petebant, & pauci tenuere; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, præda captivisque Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere. Et, quamquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant; tamen, quia consulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario milite: iterumque ibi fusi, perditis jam prope rebus, pacem petiere.

Collatia Sabinis ademta.

XXXVIII. Collatia, & quidquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademtum. Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in præsidio relictus: deditosque Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogavit: « Estisne vos legati, oratoresque, missi a populo Collatino, ut vos populumque Collatinum dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos, populumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra, utensilia, divina, humanaque omnia, in meam populique Romani ditionem? Dedimus. At

Formula deditionis

» ego recipio. » Bello Sabino (*l*) perfecto; Tarquinius triumphans Romam rediit. Inde prisci Latinis bellum fecit: ubi nusquam ad universæ rei dimicationem ventum est. Ad singula oppida circumferendo arma, omne nomen (*m*) Latinum domuit. Corniculum, Ficulea (*n*) vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomentum, hæc de prisci Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde est (*o*) facta. Majore inde animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella: ut non quietior populus domi esset, quam militiæ fuisset. Nam & muro lapideo, cujus exordium operis Sabino bello turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat: & infima urbis loca circa forum aliasque interjectas collibus convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas, cloacis e fastigio in Tiberim ductis siccat: & aream ad ædem in Capitolio Jovis, quam voverat bello Sabino, jam præsagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

Confecto Sabino & Latino bello pacis opera inchoantur.

(l) *Sabino bello* Gron. Crev.
(m) *nomen omne* Gron. Crev.
(n) *Ficulnea* Gron. Crev.
(o) *est* del. *Gron. Crev.*

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium viſu eventuque mirabile fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio nomen fuit, caput arſiſſe ferunt multorum in conſpectu. Plurimo igitur clamore inde ad tantæ rei miraculum orto excitos reges: & quum quidam familiarium aquam ad reſtinguendum ferret, ab regina retentum: ſedatoque eam tumultu, moveri vetuiſſe puerum; donec ſua ſponte experrectus eſſet. Mox cum ſomno & flammam abiiſſe. Tum abducto in ſecretum viro Tanaquil, « Viden tu puerum hunc [inquit] quem » tam humili cultu educamus ? Scire licet, » hunc lumen quondam rebus noſtris dubiis » futurum, præſidiumque regiæ adflictæ: pro- » inde materiem ingentis publice privatimque » decoris omni indulgentia noſtra nutriamus. » Inde puerum liberum loco cœptum haberi, erudirique artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit facile, quod Diis cordi eſſet. Juvenis evaſit vere indolis regiæ; nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quiſquam Romanæ juventutis ulla arte conferri potuit; filiamque ei ſuam rex deſpondit. Hic quacumque de cauſſa tantus illi honos habitus, credere prohibet, ſerva

Servius Tullius.

natum eum, parvumque ipsum ferviſſe. Eorum magis ſententiæ ſum, qui, Corniculo capto, Ser. Tullii, qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiſo uxorem, quum inter reliquas captivas cognita eſſet, ob unicam nobilitatem ab regina Romana prohibitam ferunt ſervitio, partum Romæ edidiſſe, Priſci Tarquinii (*p*) domo. Inde tanto beneficio & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum, ut in domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuiſſe: fortunam matris, quod capta patria in hoſtium manus venerit, ut ſerva natus crederetur, feciſſe.

Anci filiorum conſpiratio.

XL. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, ſed apud Patres plebemque, longe maximo honore Ser. Tullius erat. Tum Anci filii duo etſi antea ſemper pro indigniſſimo habuerant, ſe patrio regno tutoris fraude pulſos; regnare Romæ advenam, non modo civicæ, ſed ne Italicæ quidem ſtirpis; tum inpenſius his indignitas creſcere, ſi ne ab Tarquinio quidem ad ſe rediret regnum, ſed præceps inde porro ad ſervitia caderet: ut in eadem civitate poſt centeſimum fere

(p) *in Priſci* . . . Gron. Crev.

annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id servus serva natus possideat. Tum commune Romani nominis, tum præcipue id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam, regnum Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed & injuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quam in Servium, eos stimulabat: & quia gravior ultor cædis, si supereſſet, rex futurus erat, quam privatus: tum, Servio occiso, quemcunque alium generum delegisset, eumdem regni hæredem facturus videbatur. Ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferociſſimi delecti ad facinus, quibus consueti erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiæ, quam potuere tumultuosiſſime, specie rixæ in se omnes adparitores regios convertunt. Inde, quum ambo regem adpellarent, clamorque eorum penitus in regiam perveniſſet, vocati ad regem pergunt. Primo uterque vociferari, & certatim alter alteri obstrepere: coërciti ab lictore, & jussi in vicem dicere, tandem obloqui desistunt. Unus rem ex composito *Tarquinius occiditur.*

orditur. Cum (*q*) intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput dejecit : relictoque in vulnere telo, ambo se foras ejiciunt.

XLI. TARQUINIUM moribundum quum, qui circa erant, excepissent, illos fugientes lictores comprehendunt. Clamor inde concursusque populi, mirantium quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam jubet, arbitros ejecit (*r*) : simul, quæ curando vulneri opus sunt, tamquam spes subesset, sedulo comparat : simul, si destituat spes, alia præsidia molitur. Servio propere adcito quum pene exsanguem virum ostendisset; dextram tenens orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. « Tuum » est [inquit] Servi, si vir es, regnum; non » eorum, qui alienis manibus pessimum facinus » fecere. Erige te, Deosque duces sequere, qui » clarum hoc fore caput divino quondam cir- » cumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cœ- » lestis excitet flamma : nunc expergiscere vere. » Et nos peregrini regnavimus. Qui sis, non » unde natus sis, reputa. Si tua re subita con-

Servius rerum curam capessit.

(q) *Dum* Gron. Crev.

(r) *ejicit* Gron. Crev.

» filia torpent, at tu mea sequere. » Quum clamor inpetusque multitudinis vix sustineri posset; ex superiore parte ædium per fenestras, in novam viam versas, (habitabat enim rex ad Jovis Statoris) populum Tanaquil adloquitur: jubet « bono animo esse: sopitum » fuisse regem subito ictu: ferrum haud alte in » corpus descendisse: jam ad se rediisse. Inspec- » tum vulnus, absterso cruore: omnia salubria » esse: confidere, prope diem ipsum eos visu- » ros. Interim Ser. Tullio jubere populum dicto » audientem esse. Eum jura redditurum, obi- » turumque alia regis munia esse (s)! » Servius cum trabea & lictoribus prodit; ac, sede regia sedens, alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque, per aliquot dies, quum jam exspiraret Tarquinius, celata morte, per speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit. Tum demum palam facto, & comploratione in regia orta, Servius, præsidio firmo munitus, primus injussu populi, voluntate Patrum regnavit. Anci liberi, jam tum (t) comprehensis sceleris ministris, ut vivere regem, & tantas esse opes

U. c. 176. a. C. 576. Servius a Senatu regnare jussus.

(s) *esse* del. *Gron. Crev.*

(t) *tunc* Gron. Crev.

Servii nunciatum eſt, Sueſſam Pometiam exſulatum ierant.

XLII. Nec jam publicis magis conſiliis Servius, quam privatis, munire opes. Et, ne qualis Anci liberum animus adverſus Tarquinium fuerat, talis adverſus ſe Tarquinii liberum eſſet; duas filias juvenibus regiis, Lucio atque Arunti Tarquiniis, jungit. Nec rupit tamen fati neceſſitatem humanis conſiliis, quin invidia regni etiam inter domeſticos infida omnia atque infeſta faceret. Peropportune ad præſentis quietem ſtatus bellum cum Veientibus (jam enim induciæ exierant) aliiſque Etruſcis ſumtum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullii; fuſoque ingenti hoſtium exercitu, haud dubius rex, ſeu Patrum, ſeu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Adgrediturque inde ad (*u*) pacis longe maximum opus: ut, quemadmodum Numa divini auctor juris fuiſſet, ita Servium conditorem omnis in civitate diſcriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, poſteri fama ferrent. Cenſum enim inſtituit, rem ſaluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli

Filias Tarquiniis collocat.

U. c. 167. a. C. 555. Cenſum inſtituit.

(u) *ad* del. *Gron. Crev.*

pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent. Tum classes centuriasque, & hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello.

Variæ Classes.

XLIII. Ex iis, qui centum millium æris aut majorem censum haberent, octoginta confecit centurias, quadragenas seniorum ac juniorum. Prima classis omnes adpellati. Seniores, ad urbis custodiam ut præsto essent: juvenes, ut foris bella gererent. Arma his imperata, galea, clipeum, ocreæ, lorica, omnia ex ære; hæc ut tegumenta corporis essent. Tela in hostem, hastaque & gladius. Additæ huic classi duæ fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent; datum munus, ut machinas in bello ferrent. Secunda classis intra centum usque ad quinque & septuaginta millium censum instituta; & ex his, senioribus junioribusque, viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clipeo, & præter loricam omnia eadem. Tertiæ classis in quinquaginta millium censum esse voluit: totidem centuriæ & hæ, eodemque discrimine ætatum, factæ: nec de armis quidquam mutatum; ocreæ tantum ademtæ. In quarta classe census quinque & viginti

millium, totidem centuriæ factæ: arma mutata; nihil præter *hastam* & verutum datum. *Quinta classis* aucta, centuriæ triginta factæ: fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. In his adcensi, cornicines, tubicinesque, in tres centurias distributi. Undecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit: inde una centuria facta est, inmunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis duodecim scripsit centurias. Sex item alias centurias tribus ab Romulo institutis sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data; &, quibus equos alerent, viduæ adtributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus; non enim (ut ab Romulo traditum ceteri servaverant reges) viritim suffragium eadem vi eodemque jure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, ut neque excluſus quisquam suffragio videretur, & vis omnis penes primores civitatis esset. Equites enim vocabantur primi; octoginta inde primæ classis centuriæ: ibi si variaret, quod

Ordo & modus ferendi suffragia.

raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur: nec fere umquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centuriis juniorum seniorumque, ad institutam ab Ser. Tullio summam non convenire; quadrifariam enim urbe divisa regionibus collibusque, quæ habitabantur partes, Tribus eas adpellavit, ut ego arbitror, ab tributo: nam ejus quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. Neque hæ tribus ad centuriarum distributionem numerumque quidquam pertinuere.

Servius lustrum condit.

XLIV. Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem suovetaurilibus lustravit: idque conditum lustrum adpellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustro civium censa dicuntur. Adjicit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui ferre arma possent, eum numerum fuisse. Ad eam

Numerus civium.

Urbs amplificata.

multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. Addit duos colles, Quirinalem, Viminalemque. Inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat. Aggere & fossis & muro circumdat urbem; ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, postmœrium interpretantur esse. Est autem magis circa murum locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: ut neque interiore parte ædificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam conjungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomœrium Romani adpellarunt: & in urbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

Communia sacra Romanorum & Latinorum.

XLV. Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi & (x) ad belli & ad pacis usus, ne semper armis opes adquirerentur, consilio augere imperium conatus

(x) & del. *Gron. Crev.*

eſt, ſimul & aliquod addere urbi decus. Jam tum erat inclitum Dianæ Epheſiæ fanum: id communiter a civitatibus Aſiæ factum fama ferebat. Quum conſenſum Deosque conſociatos laudaret mire Servius inter proceres Latinorum, cum quibus publice privatimque hoſpitia amicitiasque de induſtria junxerat; ſæpe iterando eadem, perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confeſſio, caput rerum Romam eſſe, de quo toties armis certatum fuerat. Id quamquam omiſſum jam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; uni ſe ex Sabinis fors dare viſa eſt privato conſilio imperii recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patriſamiliæ dicitur, miranda magnitudine ac ſpecie. Fixa per multas ætates cornua in veſtibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo. Habita, ut erat, res prodigii loco eſt: & cecinere vates, cujus civitatis eam civis Dianæ inmolaſſet, ibi fore imperium: idque carmen pervenerat ad antiſtitem fani Dianæ. Sabinus, ut prima (y) apta dies ſacrificio

Bos mirandæ magnitudinis a Rom. mactata.

(y) *primum* Gron. Ctev.

visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita adloquitur : « Quidnam tu, » hospes, paras ? [inquit] Inceste sacrificium » Dianæ facere ? Quin tu ante vivo perfun- » deris flumine ? Infima valle præfluit Tibe- » ris. » Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, ex templo descendit ad Tiberim. Interea Romanus inmolat Dianæ bovem : id mire gratum regi atque civitati fuit.

Tarquinius regnum adfectat.

XLVI. Servius, quamquam jam usu haud dubium (z) regnum possederat, tamen, quia interdum jactari voces a juvene Tarquinio audiebat, se injussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis, agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, « vellent, juberentne, se regnare ? » tantoque consensu, quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem adfectandi regni minuit : immo eo inpensius, quia de agro plebis adversa Patrum voluntate sensserat agi, crimi-

(z) *dubie* Gron. Crev.

handi Servii apud Patres, crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, & ipse juvenis ardentis animi, & domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum, ut tædio regum maturior veniret libertas; ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet, pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenii juvenem. His duobus, ut ante dictum est, duæ Tulliæ, regis filiæ, nupserant, & ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio jungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset, constituique civitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse. Tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit, malum malo aptissimum; sed initium turbandi

Tulliæ ambitio,

omnia a femina ortum eſt. Ea, ſecretis viri alieni adſuefacta ſermonibus, nullis verborum contumeliis parcere, de viro ad fratrem, de ſorore ad virum; & ſe rectius viduam, & illum cœlibem futurum fuiſſe contendere, quam cum inpari jungi, ut elangueſcendum aliena ignavia eſſet. Si ſibi eum, quo digna eſſet, Dii dediſſent virum, domi ſe propediem viſuram regnum fuiſſe, quod apud patrem videat. Celeriter adoleſcentem ſuæ temeritatis inplet. Aruns Tarquinius & Tullia minor prope continuatis funeribus, quum domos vacuas novo matrimonio feciſſent, junguntur nuptiis, magis non prohibente Servio, quam adprobante.

Violenta Tulliæ conſilia.

XLVII. Tum vero in dies infeſtior Tullii ſenectus, infeſtius cœpit regnum eſſe; jam enim ab ſcelere ad (a) aliud ſpectare mulier ſcelus: nec nocte, nec interdiu virum conquieſcere pati, ne gratuita præterita parricidia eſſent. « Non ſibi defuiſſe, cui nupta » diceretur, nec cum quo tacita ſerviret: » defuiſſe, qui ſe regno dignum putaret; qui » meminiſſet, ſe eſſe Priſci Tarquinii filium; » qui habere, quam ſperare, regnum mallet.

Si

(a) *ad* del. *Cron. Crev.*

» Si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, » & virum & regem adpello : sin minus, eo » nunc pejus mutata est res, quod isthic cum » ignavia est scelus. Quin adcingeris ? Non » tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, ut » patri tuo, peregrina regna moliri necesse » est. Dii te penates patriique, & patris » imago, & domus regia, & in domo regale » solium, & nomen Tarquinium creat vocat- » que regem. Aut si ad hæc parum est ani- » mi, quid frustraris civitatem ? quid te ut » regium juvenem conspici finis ? Facesse » hinc Tarquinios, aut Corinthum. Devol- » vere retro ad stirpem, fratri similior, quam » patri. » His aliisque increpando juvenem instigat, nec conquiescere ipsa potest : si, quum Tanaquil, peregrina mulier, tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro, ac deinceps genero, dedisset ; ipsa, regio semine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius circumire & prensare (*b*) minorum maxime gentium Patres : admonere paterni beneficii, ac pro eo gratiam repetere : adlicere donis

(b) *prehensare* Gron. Crev.

juvenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus, omnibus locis crescere. Postremo, ut jam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum, in forum inrupit: inde, omnibus perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari jussit. Convenere extemplo, alii jam ante ad hoc præparati; alii metu, ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo adtoniti, & jam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius, maledicta ab stirpe ultima orsus; «Servum, » servaque natum, post mortem indignam » parentis sui, non interregno, ut antea, » inito, non comitiis habitis, non per suffra- » gium populi, non auctoribus Patribus, mu- » liebri dono regnum occupasse. Ita natum, » ita creatum regem, fautorem infimi generis » hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ » honestatis ereptum primoribus agrum for- » didissimo cuique divisisse: omnia onera, » quæ communia quondam fuerint, inclinasse » in primores civitatis: instituisse censum, » ut insignis ad invidiam locupletiorum for- » tuna esset, & parata, unde, ubi vellet, » egentissimis largiretur.

L. Tarquinius regnum invadit.

XLVIII. Huic orationi Servius quum interveniſſet, trepido nuncio excitatus, extemplo a veſtibulo curiæ magna voce, « Quid » hoc [inquit] Tarquini, rei eſt? qua tu » audacia me vivo vocare auſus es Patres? » aut in ſede conſidere mea? » Quum ille ferociter ad hæc, « Se patris ſui tenere ſe- » dem, multo, quam ſervum, potiorem fi- » lium regis regni hæredem: ſatis illum diu » per licentiam eludentem inſultaſſe dominis; » clamor ab utriuſque fautoribus oritur, & concurſus populi fiebat in curiam: adparebatque regnaturum, qui viciſſet. Tum Tarquinius, neceſſitate jam (c) ipſa cogente, ultima audere: multo & ætate & viribus validior, medium adripit Servium; elatumque e curia in inferiorem partem per gradus dejicit. Inde ad cogendum ſenatum in curiam redit. Fit fuga regis adparitorum, atque comitum. Ipſe prope exſanguis, quum ſemianimi regio comitatu domum ſe reciperet, perveniſſetque ad ſummum Cyprium vicum, ab iis, qui miſſi ab Tarquinio fugientem conſecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret a cetero ſcelere, admonitu

Servius interficitur.

Tulliæ inpietas.

(c) add. *etiam* Gron. Crev.

Tulliæ id factum. Carpento certe (id quod satis constat) in forum invecta, nec reverita cœtum virorum, evocavit virum e curia; regemque prima adpellavit. A quo faceſſere jussa ex tanto tumultu quum se domum reciperet, perveniſſetque ad summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit; flectenti (*d*) carpentum dextra in Virbium clivum, ut in collem Esquiliarium eveheretur, restitit pavidus, atque inhibuit frenos is, qui jumenta agebat, jacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus; monumentoque locus est, (Sceleratum vicum vocant) quo amens, agitantibus furiis fororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egiſſe fertur; partemque sanguinis ac cædis paternæ, cruento vehiculo, contaminata ipsa respersaque, tuliſſe ad penates suos virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes prope diem exitus sequerentur. Servius Tullius regnavit annos quatuor & quadraginta, ita ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Ceterum id quoque ad gloriam acceſſit, quod cum illo

Servii Paus.

(d) *flectens* Gron. *flectente* Crev.

simul justa ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen, quia unius esset, deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt; ni scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitanti interveniisset.

XLIX. Inde L. Tarquinius regnare occepit, cui Superbo cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit, » Romulum quoque insepultum periisse » dictitans: primores Patrum, quos Servii rebus faviisse credebat, interfecit: conscius deinde, male quærendi regni ab se ipso adversus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. Neque enim ad jus regni quidquam præter vim habebat; ut qui neque populi jussu, neque auctoribus Patribus regnaret. Eo accedebat, ut in caritate civium nihil spei reponenti, metu regnum tutandum esset: quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exsilium agere, bonis multare poterat non suspectos modo aut invisos, sed unde nihil aliud, quam prædam, sperare posset. Ita Patrum præcipue numero inminu-

U. c. 220. a. C. 532. Tarquinius superbus regnat.

Metu regnum firmat.

to, ſtatuit nullos in Patres legere; quo contemtior paucitate ipſa ordo eſſet, minusque per ſe nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum a prioribus morem de omnibus ſenatum conſulendi ſolvit: domeſticis conſiliis rempublicam adminiſtravit: bellum, pacem, fœdera, ſocietates per ſe ipſe, cum quibus voluit, injuſſu populi ac ſenatus, fecit, diremitque. Latinorum ſibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus tutior inter cives eſſet; neque hoſpitia modo cum primoribus eorum, ſed adfinitates quoque, jungebat. Octavio Mamilio Tuſculano, (is longe princeps Latini nominis erat, ſi famæ credimus, ab Ulixe (*e*) Deaque Circe oriundus) ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos ſibi cognatos amicosque ejus conciliat.

Latinos ſibi conciliat.

Conventus Latinorum

L. JAM magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat; quum, in diem certam ut ad lucum Ferentinæ conveniant, indicit: eſſe, quæ agere de rebus communibus velit. Conveniunt frequentes prima luce. Ipſe Tarquinius diem quidem ſervavit; ſed paullo ante, quam ſol occideret, venit,

(e) *Ulyſſe* Gron. Crev.

Multa ibi tota die in concilio variis jactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat invectus; « Haud mirum esse Superbo (f) » inditum Romæ cognomen: [jam enim ita » clam quidem mussitantes, vulgo tamen, » eum adpellabant.] An quidquam superbius » esse, quam ludificari sic omne nomen La- » tinum? Principibus longe ab domo excitis, » ipsum, qui concilium indixerit, non adesse: » tentari profecto patientiam, ut, si jugum » acceperint, obnoxios premat. Cui enim » non adparere, adfectare eum imperium in » Latinos? Quod si sui bene crediderint ci- » ves, aut si creditum illud, & non raptum » parricidio sit; credere & Latinos (quam- » quam ne sic quidem alienigenæ) debere. » Sin suos ejus pœniteat, (quippe qui alii » super alios trucidentur, exsulatum eant, » bona amittant,) quid spei melioris Latinis » portendi? Si se audiant, domum suam » quemque inde abituros: neque magis ob- » servaturos diem concilii, quam ipse, qui » indixerit, observet. » Hæc atque alia eo- dem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus,

Turnus Herdon. in Tarquin. invehitur.

(f) add. *ei* Gron.

quum maxime differeret, intervenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Aversi omnes ad Tarquinium salutandum, qui, silentio facto, monitus a proximis, ut purgaret se, quod id temporis venisset, «Disceptatorem, [ait] » se sumtum inter patrem & filium : cura » reconciliandi eos in gratiam moratum esse : » &, quia ea res exemisset illum diem, poste» ro die acturum, quæ constituisset. » Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt; dixisse enim, « Nullam breviorem esse cogni» tionem, quam inter patrem & filium, pau» cisque transigi verbis posse : ni pareat pa» tri, habiturum infortunium esse.

Ab eo obprimitur.

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur; ut eumdem terrorem, quo civium animos domi obpressérat, Latinis injiceret; & quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem obpressit. Per adversæ factionis quosdam Aricinos servum Turni auro corrupit, ut in diversorium ejus vim magnam gladiorum inferri clam sineret. Ea quum una nocte perfecta essent,

Tarquinius, paullo ante lucem adcitis ad se principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, « Moram suam hesternam, velut » Deorum quadam providentia inlatam, [ait] » saluti sibi atque illis fuisse. Ab Turno dici » sibi & primoribus populorum parari necem, » ut Latinorum solus imperium teneat. Ad- » gressurum fuisse hesterno die in concilio: » dilatam rem esse, quod auctor concilii » afuerit (g), quem maxime peteret. Inde » illam absentis insectationem esse natam, » quod morando spem destituerit. Non dubi- » tare, si vera deferantur, quin prima luce, » ubi ventum in concilium sit, instructus » cum conjuratorum manu armatusque ven- » turus sit. Dici, gladiorum ingentem nume- » rum esse ad eum convectum; id vanum nec » ne sit, extemplo sciri posse. Rogare eos, » ut inde secum ad Turnum veniant. » Suspectam fecit rem & ingenium Turni ferox, & oratio hesterna, & mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen, nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est eo ventum, Turnum

(g) *abfuerit* Gron. Crev.

ex somno excitatum circumsistunt custodes; comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis deverticuli (*h*) protraherentur; enimvero manifesta res visa, injectæque Turno catenæ: & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur. Ibi tam atrox invidia orta est, gladiis in medio positis, ut, indicta causa, novo genere lethi, dejectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate superne injecta saxisque congestis, mergeretur.

Fœdus cum Latinis.

LII. Revocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, conlaudatisque, qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio merita pœna adfecissent, ita verba fecit: » Posse quidem se vetusto jure agere, quod, » quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, » in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res » omnis Albana cum colonis suis in Roma- » num cesserit imperium. Ceterum se utili- » tatis id magis omnium causa censere, ut » renovetur id fœdus; secundaque potius » fortuna populi Romani ut participes Latini » fruantur, quam urbium excidia vastatio- » nesque agrorum, quas Anco prius, patre

(h) *diverticuli* Gron. Crev.

» deinde ſuo regnante, perpeſſi ſint, ſemper » aut exſpectent, aut patiantur. » Haud difficulter perſuaſum Latinis, quamquam in eo fœdere ſuperior Romana res erat. Ceterum & capita nominis Latini ſtare ac ſentire cum rege videbant, & Turnus ſui cuique periculi, ſi adverſatus eſſet, recens erat documentum. Ita renovatum fœdus; indictumque junioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adeſſent. Qui ubi ad edictum Romani regis ex omnibus populis convenere; ne ducem ſuum, neve ſecretum imperium, propriave ſigna haberent, miſcuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis ſingulos faceret, binosque ex ſingulis. Ita geminatis manipulis centuriones inpoſuit.

Bellum cum Volſcis.

LIII. Nec, ut injuſtus in pace rex, ita dux belli pravus fuit. Quin ea arte æquaſſet ſuperiores reges, ni degeneratum in aliis huic quoque decori obfeciſſet. Is primus Volſcis bellum in ducentos amplius poſt ſuam ætatem annos movit, Sueſſamque Pometiam ex his vi cepit. Ubi quum dividenda (*i*) præda quadringenta (*j*) talenta argenti auri-

(i) *divendita* Gron. Crev.

(j) *quadraginta* Crev.

que refeciſſet (*k*); concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deum hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipſius etiam loci majeſtate eſſet. Captivam pecuniam in ædificationem ejus templi ſepoſuit. Excepit deinde eum lentius ſpe bellum, quo Gabios, propinquam urbem, nequidquam vi adortus, quum obſidendi quoque urbem ſpes pulſo a mœnibus ademta eſſet, poſtremo minime arte Romana, fraude ac dolo, adgreſſus eſt. Nam quum, velut poſito bello, fundamentis templi jaciendis aliiſque urbanis operibus intentum ſe eſſe ſimularet; Sextus filius ejus, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex compoſito Gabios, patris in ſe fævitiam intolerabilem conquerens: « Jam ab alienis in ſuos » vertiſſe ſuperbiam: & liberorum quoque » eum frequentiæ tædere; ut, quam in curia » ſolitudinem fecerit, domi quoque faciat: » ne quam ſtirpem, ne quem hæredem regni » relinquat. Se quidem, inter tela & (*l*) » gladios patris elapſum, nihil uſquam ſibi » tutum, niſi apud hoſtes L. Tarquinii, cre» didiſſe. Nam, ne errarent, manere his

Gabios adgreditur

(k) *recepiſſet* Gron. Crev.

(l) *ac* Gron. Crev.

» bellum, quod positum simuletur; & per » occasionem eum incautos invasurum. Quod » si apud eos supplicibus locus non sit, per- » erraturum se omne Latium (*m*) : Volscos- » que se inde, & Æquos, & Hernicos pe- » titurum; donec ad eos perveniat, qui a » patrum crudelibus atque inpiis suppliciis » tegere liberos sciant. Forsitan etiam ardoris » aliquid ad bellum armaque se adversus su- » perbissimum regem ac ferociſſimum popu- » lum inventurum.» Quum, si nihil mora- rentur, infensus ira porro inde abiturus videretur; benigne ab Gabinis excipitur. Vetant mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum in liberos esset. In se ipsum postremo sæviturum, si alia de- sint. Sibi vero gratum adventum ejus esse : futurumque credere brevi, ut, illo adjuvante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.

LIV. Inde in concilia (*n*) publica adhiberi, ubi, quum de aliis rebus adsentire se veteri- bus Gabinis diceret, quibus hæ notiores es- *Sexti Tar- quinii dolus*

(m) add. *pulsumque se inde Volscos & Æquos* &c. Gron. Crev.

(n) *consilia* Crev.

ſent; ipſe idemtidem belli auctor eſſe, in eo ſibi præcipuam prudentiam adſumere, quod utriuſque populi vires noſſet, ſciretque, inviſam profecto ſuperbiam regiam civibus eſſe, quam ferre ne liberi quidem potuiſſent. Ita quum ſenſim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipſe cum promptiſſimis juvenum prædatum atque in expeditiones iret, & dictis factisque omnibus ad fallendum inſtructis vana adcreſceret fides; dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum, inſcia multitudine, quid ageretur, prœlia parva inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res ſuperior eſſet; tum certatim ſummi infimique Gabinorum Sextum Tarquinium dono Deum ſibi miſſum ducem credere. Apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate eſſe, ut non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis eſſet. Itaque, poſtquam ſatis virium conlectum ad omnes conatus videbat; tum e ſuis unum ſciſcitatum Romam ad patrem mittit, quidnam ſe facere vellet, quandoquidem, ut omnia unus Gabiis poſſet, ei Dii dediſſent. Huic nuncio, quia, credo, dubiæ fidei vide-

batur, nihil voce reſponſum eſt. Rex, velut deliberabundus, in hortum ædium tranſit, ſequente nuncio filii: ibi, inambulans tacitus, ſumma papaverum capita dicitur baculo decuſſiſſe. Interrogando exſpectandoque reſponſum nuncius feſſus, ut re inperfecta, redit Gabios; quæ dixerit ipſe, quæque viderit, refert: ſeu ira, ſeu odio, ſeu ſuperbia inſita ingenio, nullam eum vocem emiſiſſe. Sexto ubi, quid vellet parens, quidve præciperet tacitis ambagibus, patuit; primores civitatis, criminando alios apud populum, alios ſua ipſos invidia opportunos interemit. Multi palam; quidam, in quibus minus ſpecioſa criminatio erat futura, clam interfecti. Patuit quibuſdam volentibus fuga, aut in exſilium acti ſunt, abſentiumque bona juxta atque interemtorum diviſui (*o*) fuere. Largitionis inde prædæque, & dulcedine privati (*p*) commodi, ſenſus malorum publicorum adimi; donec, orba conſilio auxilioque, Gabina res regi Romano ſine ulla dimicatione in manum traditur.

LV. Gabiis receptis, Tarquinius pacem *Gabii recepti.*

(o) *diviſa* Gron. Crev.

(p) *& privati dulcedine* Gron. Crev.

cum Æquorum gente fecit: fœdus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana animum convertit; quorum erat primum, ut Jovis templum in monte Tarpeio, monumentum regni sui nominisque, relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem voviſſe, filium perfeciſſe. Et, ut libera a ceteris religionibus area eſſet tota Jovis templique ejus quod inædificaretur; exaugurare fana ſacellaque ſtatuit, quæ aliquot ibi a Tatio rege, primum in ipſo diſcrimine adverſus Romulum pugnæ vota, conſecrata, inauguratæque poſtea fuerant. Inter principia condendi hujus operis moviſſe numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam, quum omnium ſacellorum exaugurationes admitterent aves, in Termini fano non addixere. Id (q) omen auguriumque ita acceptum eſt; non motam Termini ſedem, unumque eum Deorum non evocatum ſacratis ſibi finibus, firma ſtabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auſpicio accepto, ſecutum aliud, magnitudinem imperii portendens, prodigium eſt. Caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur adparuiſſe. Quæ

Ædificatur Capitolini Jovis ædes.

(q) *Idque* Gron. Crev.

viſa

visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat: idque ita cecinere vates, quique in urbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria adciverant. Augebatur ad inpensas regis animus. Itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta subpeditavere. Eo magis Fabio, præterquam quod antiquior est, crediderim, quadringenta (r) ea sola talenta fuisse, quam Pisoni, qui quadraginta millia pondo argenti sepositа in eam rem scribit; summam pecuniæ neque ex unius tum urbis præda sperandam, & nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum, fundamenta non exsuperaturam.

LVI. INTENTUS perficiendo templo, fabris undique ex Etruria adcitis, non pecunia solum ad id publica est usus, sed operis etiam ex plebe. Qui quum haud parvus & ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur, se templa Deum exædificare manibus suis: quæ posthac & ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto majoris, traducebatur opera, foros in circo faciendos, cloa- *Fori in circo: cloaca maxima,*

(r) *quadraginta* Crev.

camque maximam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terram agendam: quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia quidquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia & urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse, & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat; Signiam Circeiosque colonos misit, præsidia urbi futura terra marique. Hæc agenti portentum terribile visum: anguis, ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam feciisset, ipsius regis non tam subito pavore perculit pectus, quam anxiis inplevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclitum in terris oraculum mittere statuit: neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria, in Græciam misit. Titus & Aruns profecti. Comes his additus L. Junius Brutus, Tarquinia sorore regis natus, juvenis longe alius ingenio, quam cujus simulationem induerat. Is, quum primores civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo inter-

Tarquinius portenti causa Delphos mittit.

L. Junius Brutus.

fectum audiſſet; neque in animo ſuo quidquam regi timendum, neque in fortuna concupiſcendum relinquere ſtatuit, contemtuque (s) tutus eſſe, ubi in jure parum præſidii eſſet. Ergo ex induſtria factus ad imitationem ſtultitiæ, quum ſe ſuaque prædæ eſſe regi ſineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen: ut ſub ejus obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens opperiretur tempora ſua. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius, quam comes, aureum baculum, incluſum corneo cavato ad id baculo, tuliſſe donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii ſui. Quo poſtquam ventum eſt, perfectis patris mandatis, cupido inceſſit animos juvenum ſciſcitandi, ad quem eorum regnum Romanum eſſet venturum. Ex infimo ſpecu vocem redditam ferunt: «Imperium ſummum Romæ habebit, » qui veſtrum primus, o juvenes, oſculum » matri tulerit.» Tarquinii, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ignarus reſponſi expersque imperii eſſet, rem ſumma ope taceri jubent; ipſi inter ſe, uter prior, quum Romam rediſſent, matri oſculum daret, ſorti permit-

(s) *contemtu* Gron. Crev.

tunt. Brutus, alio ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet, quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum summa vi parabatur.

Bellum cum Rutulis.

LVII. ARDEAM Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque in ea ætate, divitiis præpollens: eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat; præter aliam superbiam, regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministeriis ac servili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset; ubi id parum processit, obsidione munitionibusque cœpti premi hostes. In iis stativis, ut fit longo magis, quam acri bello, satis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. Regii quidem juvenes interdum otium conviviis comessationibusque inter se terebant. Forte potantibus his apud Sextum Tarquinium, ubi & Collatinus cœnabat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio: suam quisque

Contentio regiorum juvenum de uxoribus.

laudare miris modis. Inde certamine accenſo, Collatinus negat, » verbis opus eſſe : paucis » id quidem horis poſſe ſciri, quantum cete- » ris præſtet Lucretia ſua. Quin, ſi vigor » juventæ ineſt, conſcendimus equos, invi- » ſimusque præſentes noſtrarum ingenia? Id » cuique ſpectatiſſimum ſit, quod nec opinato » viri adventu obcurrerit oculis. » Incalue- rant vino : « age ſane, » omnes. Citatis equis avolant (*t*) Romam. Quo quum, pri- mis ſe intendentibus tenebris, perveniſſent, pergunt inde Collatiam : ubi Lucretiam, haud- quaquam ut regias nurus, quas in convivio luxuque cum æqualibus viderant tempus te- rentes, ſed nocte ſera deditam lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium ſeden- tem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. Adveniens vir Tarqui- niique excepti benigne. Victor maritus comi- ter invitat regios juvenes. Ibi Sextum Tar- quinium mala libido Lucretiæ per vim ſtu- prandæ capit : tum forma, tum ſpectata caſtitas incitat. Et tum quidem ab nocturno juvenili ludo in caſtra redeunt.

Lucretia præfertur.

(t) *advolant* Gron. Crev.

Ei vim infert Tarquinius.

LVIII. Paucis interjectis diebus, Sextus Tarquinius, inscio Collatino, cum comite uno Collatiam venit: ubi exceptus benigne ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis tuta (*u*) circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore obpresso, « Tace Lucretia, [inquit] « Sextus Tarquinius sum: ferrum in » manu est: moriere, si emiseris vocem. » Quum pavida ex (*x*) somno mulier nullam opem, prope mortem inminentem, videret; tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus minas, versare in omnes partes muliebrem animum. Ubi obstinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus: cum mortua jugulatum servum nudum positurum, ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius, ferox expugnato decore muliebri esset; Lucretia, mœsta tanto malo, nuncium Romam

Lucretia, vocatis patre & viro, se occidit.

(u) *satis omnia tuta* Gron. Crev.

(x) *e* Gron. Crev.

eumdem ad patrem, Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus amicis veniant : ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Junio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens ab nuncio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inveniunt. Adventu suorum lacrimæ obortæ : quærentique viro, « Satin' salvæ? Minime [inquit] » quid enim salvi est mulieri, amissa pudici» tia? Vestigia viri alieni, Collatine, in » lecto sunt tuo. Ceterum corpus est tantum » violatum, animus insons: mors testis erit. » Sed date dextras fidemque, haud inpune » adultero fore. Sextus est Tarquinius, qui » hostis pro hospite priore nocte vi armatus » mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum » hinc abstulit gaudium. » Dant ordine omnes fidem : consolantur ægram animi, avertendo noxam ab coacta in auctorem delicti : mentem peccare, non corpus : &, unde consilium afuerit, (y) culpam abesse. « Vos, [inquit] « videritis, quid illi debeatur : ego » me, etsi peccato absolvo, supplicio non

(y) *abfuerit* Gron. Crev.

» libero : nec ulla deinde inpudica Lucretiæ » exemplo vivet. » Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. Conclamant vir paterque.

Conjuratio in Tarquinium.

LIX. Brutus, illis luctu occupatis, cultrum, ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, « Per hunc, [inquit] « castissimum ante regiam injuriam » sanguinem juro, vosque, Dii, testes facio, » me L. Tarquinium Superbum, cum scelerata conjuge & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacumque dehinc vi possim, » exsequuturum : nec illos, nec alium quem- » quam regnare Romæ passurum. » Cultrum deinde Collatino tradit; inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præceptum erat, jurant : totique ab luctu versi in iram, Brutum, jam inde ad expugnandum regnum vocantem, sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines : pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet tum patris mœstitia, tum Brutus, castigator lai

crimarum atque inertium querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret, arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferociſſimus quiſque juvenum cum armis voluntarius adeſt : ſequitur & cetera juventus. Inde, pari præſidio relicto Collatiæ ad portas, cuſtodibusque datis, ne quis eum motum regibus nunciaret, ceteri armati, duce Bruto, Romam profecti. Ubi eo ventum eſt, quacumque incedit, armata multitudo pavorem ac tumultum facit. Rurſus, ubi anteire primores civitatis vident, quidquid ſit, haud temere eſſe rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis urbis in forum curritur. Quo ſimul ventum eſt, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magiſtratu forte Brutus erat, populum advocavit. Ibi oratio habita, nequaquam ejus pectoris ingeniique, quod ſimulatum ad eam diem fuerat, de vi ac libidine Sexti Tarquinii, de ſtupro infando Lucretiæ & miſerabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ cauſſa mortis indignior ac miſerabilior eſſet : addita ſuperbia ipſius regis, miſeriæque & labores plebis, in foſſas cloacasque

P. R. in Tarquinios concitatur.

exhauriendas demersæ. Romanos homines, victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. Indigna Servii Tullii regis memorata cædes, & invecta corpori patris nefando vehiculo filia; invocatique ultores parentum Dii. His atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudquaquam relatu scriptoribus facilia subjicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret, exsulesque esse juberet L. Tarquinium cum conjuge ac liberis. Ipse, junioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armatisque, ad concitandum inde adversus regem exercitum, Ardeam in castra est profectus; imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis jam ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exsecrantibus, quacumque incedebat, invocantibusque parentum furias viris mulieribusque.

Expelluntur.

LX. Harum rerum nunciis in castra perlatis, quum re nova trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus, (sensérat enim adventum) ne obvius fieret; eodemque fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarquinius

Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exsiliumque indictum : liberatorem urbis læta castra accepere ; exactique inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum Cære in Etruscos ierunt. Sextus Tarquinius, Gabios, tamquam in suum regnum, profectus, ab ultoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisque conciverat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque & viginti. Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis a præfecto urbis ex commentariis Servii Tullii creati sunt, L. Junius Brutus & L. Tarquinius Collatinus. *U. c. 245. a. C. 507. Primi Consules.*

EPITOME

LIBRI SECUNDI LIVIANI

Brutus jurejurando populum adstrinxit, neminem regnare Romæ passurum: Tarquinium Collatinum, collegam suum, propter adfinitatem Tarquiniorum suspectum, coëgit consulatu se abdicare, & civitate cedere: bona regum diripi jussit: agrum Marti consecravit, qui Campus Martius nominatus est: adolescentes nobiles, in quibus suos quoque & sororis filios, quia conjuraverant de recipiendis regibus, securi percussit: servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit; ex cujus nomine vindicta est adpellata. Quum adversus reges, qui, contractis Veientium & Tarquinienſium copiis, bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte, filio Superbi, commortuus est: eumque matronæ annum luxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum

eſt. Porſena, rex Cluſinorum, bello pro Tarquiniis ſuſcepto, quum ad Janiculum veniſſet, ne Tiberim tranſiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus eſt: qui, dum alii pontem ſublicium reſcindunt, ſolus Etruſcos ſuſtinuit, & ponte rupto, armatus ſe in flumen miſit, & ad ſuos tranavit. Alterum acceſſit virtutis exemplum a Mucio: qui, quum ad feriendum Porſenam caſtra hoſtium intraſſet, occiſo ſcriba, quem regem eſſe putabat, comprehenſus, inpoſitam altaribus manum, in quibus ſacrificatum erat, exuri paſſus eſt; dixitque, tales trecentos eſſe conjuratos in mortem ipſius regis. Quorum admiratione coactus Porſena pacis conditiones ferre, bellum omiſit, acceptis obſidibus, ex quibus virgo una Cloelia, deceptis cuſtodibus, per Tiberim ad ſuos tranavit: &, quum reddita eſſet, a Porſena honorifice remiſſa, equeſtri ſtatua donata eſt. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adjecta eſt. Numerus tri-

biuum ampliatus est, ut essent viginti una. Adversus Tarquinium Superbum, cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnavit apud lacum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum sacrum in montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ a seditione revocata est. Idem Agrippa, quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute & opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Ti. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, & neglexisset, amisso filio, debilis factus, postquam, delatus ad senatum lectica, eadem illa indicaverat, usu pedum recepto, domum reversus est. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus, exercitum hostium urbi Romæ admovisset, & missi ad eum

primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriæ inferret; Veturia mater & Volumnia uxor inpetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. Oppia, virgo Vestalis, ob incestum viva defossa est. Quum vicini hostes Veientes incommodi magis, quam graves, essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit; misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram ad unum ab hostibus cæsi sunt, uno inpubere domi relicto. Ap. Claudius consul, quum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res præterea adversum Volscos & Æquos, & Veientes; & seditiones inter Patres plebemque continet.

LIBER II

I.

U. c. 245. a. C. 507. L. Junio Bruto, L. Tarquinio Collatino Coss.

LIBERI jam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum, potentiora quam hominum, peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. Nam priores ita regnarunt, ut haud inmerito omnes deinceps conditores partium certe urbis, quas novas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur. Neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ, Superbo exacto rege, meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis inmaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi, aut libertatem, aut certe inpunitatem adepta, soluta regio metu, agitari cœpta esset tribuniciis procellis; & in aliena urbe cum Patribus serere certamina, priusquam pignora conjugum ac liberorum caritasque ipsius soli, cui longo tempore adsuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discor-

Libertas populi Romani tempestive constituta.

discordia forent : quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis jam viribus ferre possent. Libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quidquam sit ex regia potestate, numeres. Omnia jura, omnia insignia primi consules tenuere. Id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior, concedente collega, fasces habuit : qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avidum novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, jurejurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde, quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam explevit : traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui Patres, quique conscripti essent. Conscriptos, videlicet, in novum senatum adpellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis, jungendosque Patribus plebis animos.

U. c. 245. a. C. 507.

P. R. jurat se regnari Romæ non passurum.

Suppletur senatus.

V. c. 245. a. C. 507.

Rex sacrificulus.

II. RERUM deinde divinarum habita cura; & quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, ne ubiubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici subjecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cujus tunc prima erat cura, obficeret. Ac nescio, an, nimis undique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint. Consulis enim alterius, quum nihil aliud obfenderit, nomen invisum civitati fuit. « Nimium Tarquinios » regno adsuesse : initium a Prisco factum : » regnasse deinde Ser. Tullium : ne intervallo » quidem facto oblitum tamquam alieni » regni Superbum Tarquinium, velut hære- » ditatem gentis scelere ac vi repetisse. Pulso » Superbo, penes Collatinum imperium esse. » Nescire Tarquinios privatos vivere : non » placere nomen : periculosum libertati esse. » Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus; sollicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat. Ibi omnium primum jusjurandum populi recitat : « Neminem regnare passuros, nec » esse Romæ, unde periculum libertati foret. » Id summa ope tuendum esse : neque ullam

Collatinus ob Tarquinii nomen invisus.

» rem, quæ eo pertineat, contemnendam. *U. c. 245. a. C. 507.*
» Invitum se dicere hominis caussa: nec dic-
» turum fuisse, ni caritas reipublicæ vince-
» ret. Non credere populum Romanum, soli-
» dam libertatem recuperatam esse. Regium
» genus, regium nomen, non solum in civi-
» tate, sed etiam in imperio esse. Id obsicere,
» id obstare libertati. Hunc tu, [inquit] tua
» voluntate, L. Tarquini, remove metum.
» Meminimus, fatemur, ejecisti reges. Ab-
» solve beneficium tuum. Aufer hinc regium
» nomen. Res tuas tibi non solum reddent
» cives tui, auctore me; sed, si quid deest,
» munifice augebunt. Amicus abi. Exonera
» civitatem vano forsitan metu. Ita persua-
» sum est animis, cum gente Tarquinia reg-
» num hinc abiturum.» Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem. Dicere deinde incipientem primores civitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant. Et ceteri quidem movebant minus: postquam Sp. Lucretius, major ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque, cœpit, ut vinci se consensu civitatis pateretur; timens consul, ne postmodum privato sibi eadem

U. c. 245. a. C. 507.

Abdicat se consulatu, & Valerius sufficitur.

illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicavit se consulatu: rebusque suis omnibus Lavinium translatis, civitate cessit. Brutus ex senatusconsulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniæ gentis exsules essent: collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adjutore reges ejecerat.

III. Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis inminere, id quidem spe omnium serius fuit. Ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana juventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, adsueti more regio vivere. Eam tum, æquato jure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur. »Regem hominem esse, a quo inpetres, ubi »jus, ubi injuria opus sit: esse gratiæ locum, »esse beneficio; & irasci & ignoscere posse: »inter amicum atque inimicum discrimen »nosse. Leges rem surdam, inexorabilem »esse, salubriorem melioremque inopi, quam

Conjuratio de revocandis regibus.

» potenti : nihil laxamenti nec veniæ habere, » ſi modum exceſſeris : periculoſum eſſe, in » tot humanis erroribus ſola innocentia vi- » vere. » Ita, jam ſua ſponte ægris animis, legati ab regibus ſuperveniunt, ſine mentione reditus bona tantum repetentes. Eorum verba poſtquam in ſenatu audita ſunt, per aliquot dies ea conſultatio tenuit : ne non reddita, belli cauſſa ; reddita, belli materia & adjumentum eſſent. Interim legati alii alia moliri : aperte bona repetentes, clam recuperandi regni conſilia ſtruere : &, tamquam ad id, quod agi videbatur, ambientes nobilium adoleſcentium animos pertentant. A quibus placide oratio accepta eſt, his literas ab Tarquiniis reddunt ; & de accipiendis clam nocte in urbem regibus conloquuntur. U. c. 245. a. C. 507.

IV. Vitelliis Aquiliiſque fratribus primo commiſſa res eſt. Vitelliorum ſoror conſuli nupta Bruto erat ; jamque ex eo matrimonio adoleſcentes erant liberi, Titus Tiberiusque : eos quoque in ſocietatem conſilii avunculi adſumunt. Præterea & nobiles aliquot adoleſcentes conſcii adſumti, quorum vetuſtate memoria abiit. Interim quum in ſenatu viciſſet ſententia, quæ cenſebat reddenda bona ;

U. c. 245. a. C 507. eamque ipsam causſam moræ in urbe haberent legati, quod ſpatium ad vehicula comparanda a conſulibus ſumſiſſent, quibus regum aſportarent res; omne id tempus cum conjuratis conſultando abſumunt, evincuntque inſtando, ut literæ ſibi ad Tarquinios darentur: nam aliter quî credituros eos, non vana ab legatis ſuper rebus tantis adferri? Datæ literæ, ut pignus fidei eſſent, manifeſtum facinus fecerunt. Nam quum, pridie quam legati ad Tarquinios proficiſcerentur, & cœnatum forte apud Vitellios eſſet, conjuratique ibi, remotis arbitris, multa inter ſe de novo, ut fit, conſilio egiſſent; ſermonem eorum ex ſervis unus excepit, qui jam antea id ſenſerat agi: ſed eam occaſionem, ut literæ legatis darentur, quæ deprehenſæ rem coarguere poſſent, exſpectabat. Poſtquam datas ſenſit, rem ad conſules detulit. Conſules, ad deprehendendos legatos conjuratosque profecti domo, ſine tumultu rem omnem obpreſſere: literarum in primis habita cura, ne intercidierent. Proditoribus extemplo in vincula conjectis, de legatis paullulum addubitatum eſt: & quamquam viſi ſunt commiſiſſe, ut hoſtium loco eſſent, jus tamen gentium valuit.

Obprimitur.

V. De bonis regiis, quæ reddi ante censuerant, res integra refertur ad Patres. Illi victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data; ut, contacta regia præda, spem in perpetuum cum his pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi: quem campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul inmissa corbibus fudere in Tiberim, tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet; ita in vadis hæsitantis frumenti acervos sediſſe inlitos limo. Insulam inde paullatim, & aliis, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam. Postea credo additas moles, manuque adjutum, ut tam eminens area, firmaque (a) templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumptumque supplicium, conspectius eo quod pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus inposuit: &, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem

U. c. 245. a. C. 507.

Bona Tarquiniorum diripiuntur, aut consecrantur.

Proditores pœnas dant.

(a) *firma* Gron. Crev.

U. c. 245. a. C. 507. rem ſupplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobiliſſimi juvenes ; ſed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, conſulis liberi omnium in ſe averterant oculos : miſerebatque non pœnæ magis homines, quam ſceleris, quo pœnam meriti eſſent : illos, eo potiſſimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, conſulatum ortum ex domo Junia, Patres, plebem, quidquid Deorum hominumque Romanorum eſſet, induxiſſe in animum, ut ſuperbo quondam regi, tum infeſto exſuli, proderent. Conſules in ſedem proceſſere ſuam, miſſique lictores ad ſumendum ſupplicium, nudatos virgis cædunt, ſecurique feriunt : quum inter omne tempus pater, vultusque & os ejus ſpectaculo eſſet, eminente animo patrio inter publicæ pœnæ miniſterium. Secundum pœnam nocentium, ut in utramque partem arcendis ſceleribus exemplum nobile eſſet, præmium indici pecunia ex ærario, libertas & civitas, data. Ille primum dicitur vindicta liberatus. Quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipſi nomen fuiſſe. Poſt illum obſervatum, ut, qui ita liberati eſſent, in civitatem accepti viderentur.

VI. His, sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantæ ad inritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum aperte moliendum ratus, circumire supplex Etruriæ urbes; orare maxime Veientes Tarquinienses que, « Ne se ortum, ejus- » dem sanguinis, extorrem, egentem, ex » tanto modo regno, cum liberis adolescen- » tibus ante oculos suos perire sinerent. Alios » peregre in regnum Romam adcitos: se » regem, augentem bello Romanum imperium, » a proximis scelerata conjuratione pulsum. » Eos inter se, quia nemo unus satis dignus » regno visus sit, partes regni rapuisse: bona » sua diripienda populo dedisse, ne quis ex- » pers sceleris esset. Patriam se regnum- » que suum repetere, & persequi ingratos » cives velle. Ferrent opem, adjuvarent: » suas quoque veteres injurias ultum irent, » toties cæsas legiones, agrum ademtum. » Hæc moverunt Veientes: ac pro se quisque, Romano saltem duce, ignominias demendas, belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet: pulchrum videbatur, suos Romæ regnare.

U. c. 245. a. C. 507.

Tarquinii bellum moliuntur.

U. c. 245. a. C. 507. Ita duo duarum civitatium exercitus, ad repetendum regnum belloque persequendos Romanos, secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit : Brutus ad explorandum cum equitatu anteceſſit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit. Præerat Aruns Tarquinius, filius regis : rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, ubi ex lictoribus procul consulem esse, deinde jam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira, « Ille est vir, [inquit] qui nos extorres expulit patria. Ipse, en, ille, nostris decoratus insignibus, magnifice incedit. Dii regum ultores adeste. » Concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. Sensit in se iri Brutus. Decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus. Avide itaque se certamini obfert : adeoque infestis animis concurrerunt, neuter dum hostem vulneraret, sui protegendi corporis memor, ut, contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. Simul & cetera equestris pugna cœpit ; neque ita multo post & pedites super-

Bruti mors

veniunt. Ibi varia victoria, & velut æquo Marte pugnatum est. Dextra utrimque cornua vicere, læva superata. Veientes, vinci ab Romano milite adsueti, fusi fugatique (*b*). Tarquinienſis, novus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit. *U. c. 245. a. C. 507.* *Pugna dubia.*

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atque Etruscos incessit, ut, omissa inrita re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquinienſisque, suas quisque abirent domos. Adjiciunt miracula huic pugnæ: silentio proximæ noctis ex silva Arsia ingentem editam vocem, Silvani vocem eam creditam; hæc dicta, « Uno plus Etruscorum » cecidisse in acie: vincere bello Romanum. » Ita certe inde abiere Romani, ut victores; Etrusci pro victis. Nam, postquam inluxit, nec quisquam hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit, triumphansque inde Romam rediit. Collegæ funus, quanto tum potuit adparatu, fecit. Sed multo majus morti decus publica fuit mœstitia, eo ante omnia insignis, quia matronæ annum, ut parentem, eum luxerunt: quod tam acer ultor violatæ pudicitiæ fuisset. Consuli deinde,

(b) add. *sunt* Gron. Crev.

U. c. 245. a. C. 507. qui ſuperfuerat, ut ſunt mutabiles vulgi animi, ex favore non invidia modo, ſed ſuſpicio etiam cum atroci crimine, orta. Regnum eum adfectare, fama ferebat: quia nec collegam ſubrogaverat in locum Bruti, & ædificabat in ſumma Velia: ibi alto atque munito loco arcem inexpugnabilem fore. Hæc dicta vulgo creditaque quum indignitate angerent conſulis animum; vocato ad concilium populo, ſubmiſſis faſcibus in concionem eſcendit (*c*). Gratum id multitudini ſpectaculum fuit; ſubmiſſa ſibi eſſe imperii inſignia: confeſſionemque factam, populi, quam conſulis, majeſtatem vimque majorem eſſe. Ubi audire juſſi, conſul laudare fortunam collegæ, « Quod, liberata patria, in » ſummo honore, pro republica dimicans, » matura gloria, nec dum ſe vertente in in- » vidiam, mortem occubuiſſet: ſe ſuperſti- » tem gloriæ ſuæ ad crimen atque invidiam » ſupereſſe: ex liberatore patriæ ad Aquil- » lios ſe (*d*) Vitelliosque recidiſſe. Num- » quamne ergo [inquit] ulla adeo a vobis » ſpectata virtus erit, ut ſuſpicione violari » nequeat? Ego me, illum acerrimum re-

Valerius adfectati regni inſimulatus.

Submittit faſces populo.

Se purgat.

(c) *aſcendit* Gron. Crev.

(d) *ſe* del. *Gron. Crev.*

» gum hoſtem, ipſum cupiditatis regni cri- *U. c. 245. a. C. 507.*
» men ſubiturum timerem? Ego, ſi in ipſa
» arce Capitolioque habitarem, metui me
» crederem poſſe a civibus meis? Tam levi
» momento mea apud vos fama pendet? Adeo-
» ne eſt fundata leviter fides, ut, ubi ſim, quam
» qui ſim, magis referat? Non obſtabunt P.
» Valerii ædes libertati veſtræ, Quirites:
» tuta erit vobis Velia. Deferam non in pla-
» num modo ædes, ſed colli etiam ſubjiciam:
» ut vos ſupra ſuſpectum me civem habitetis.
» In Velia ædificent, quibus melius, quam
» P. Valerio, creditur libertas.» Delata con-
feſtim materia omnis infra Veliam; &, ubi
nunc Vicæpotæ eſt, domus in infimo clivo
ædificata.

VIII. Latæ deinde leges, non ſolum quæ *Leges ab eo latæ.*
regni ſuſpicione conſulem abſolverent, ſed
quæ adeo in contrarium verterent, ut popu-
larem etiam facerent: inde cognomen factum
Publicolæ eſt. Ante omnes de provocatione
adverſus magiſtratus ad populum, ſacrando-
que cum bonis capite ejus, qui regni occu-
pandi conſilia iniſſet, gratæ in vulgus leges
fuere. Quas quum ſolus pertuliſſet, ut ſua
unius in his gratia eſſet, tum deinde comitia

U. c. 245. a. C. 507.

collegæ ſubrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius conſul, qui magno natu, non ſubficientibus jam viribus ad conſularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Subfectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quoſdam veteres auctores non invenio Lucretium conſulem. Bruto ſtatim Horatium ſubgerunt : credo, quia nulla geſta res inſignem fecerit conſulatum, memoria intercidiſſe. Nondum dedicata erat in Capitolio Jovis ædes. Valerius Horatiusque conſules ſortiti, uter dedicaret. Horatio ſorte evenit. Publicola ad Veientium bellum profectus. Ægrius, quam dignum erat, tulere Valerii neceſſarii, dedicationem tam incliti templi Horatio dari. Id omnibus modis inpedire conati, poſtquam alia fruſtra tentata erant, poſtem jam tenenti conſuli fœdum inter precationem Deum nuncium incutiunt: « Mortuum ejus filium eſſe, funeſtaque familia » dedicare eum templum non poſſe. » Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit, nec traditur certum, nec interpretatio eſt facilis. Nihil aliud ad eum nuncium a propoſito averſus, quam ut cadaver efferri juberet, tenens poſtem, precationem peragit,

Subfectus Bruto Lucretius; huic Horatius.

Dedicatur templum capitolinum.

& dedicat templum. Hæc poſt exactos reges domi militiæque geſta primo anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius conſules facti. *U. c. 246. a. C. 506.*

IX. Jam Tarquinii ad Lartem Porſenam, Cluſinum regem, perfugerant. Ibi, miſcendo conſilium precesque, nunc orabant, « Ne ſe, » oriundos ex Etruſcis, ejuſdem ſangui- » nis nominisque, egentes exſulare pate- » retur : » nunc monebant etiam, « ne orien- » tem morem pellendi reges inultum ſine- » ret. Satis libertatem ipſam habere dulcedi- » nis. Niſi, quanta vi civitates eam expetant, » tanta regna reges defendant, æquari ſum- » ma infimis. Nihil excelſum, nihil, quod » ſupra cetera emineat, in civitatibus fore. » Adeſſe finem regnis, rei inter Deos homi- » nesque pulcherrimæ. » Porſena, tum regem eſſe Romæ, tum Etruſcæ gentis regem, amplum Tuſcis ratus, Romam infeſto exercitu venit. Non umquam alias ante tantus terror ſenatum invaſit. Adeo valida res tum Cluſina erat, magnumque Porſenæ nomen. Nec hoſtes modo timebant, ſed ſuosmet ipſi cives, ne Romana plebs, metu perculſa, receptis in urbem regibus, vel cum ſervitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta *P. Valerio II. T. Lucretio Coſſ.* *Porſena bellum infert P. Romano.*

U. c. 246. a. C. 506. plebi per id tempus ab ſenatu data. Annonæ inprimis habita cura, & ad frumentum comparandum miſſi, alii in Volſcos, alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia inpenſo pretio venibat, in publicum omni ſumtu, ademtum privatis. Portoriisque (*e*) & tributo plebes (*f*) liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo eſſent: pauperes ſatis ſtipendii pendere, ſi liberos educarent. Itaque hæc indulgentia Patrum, aſperis poſtmodum rebus in obſidione ac fame, adeo concordem civitatem tenuit, ut regium nomen non ſummi magis, quam infimi, horrerent: nec quiſquam unus malis artibus poſtea tam popularis eſſet, quam tum bene imperando univerſus ſenatus fuit.

X. QUUM hoſtes adeſſent, pro ſe quiſque in urbem ex agris demigrant: urbem ipſam ſepiunt præſidiis. Alia muris, alia Tiberi objecto videbantur tuta. Pons ſublicius iter pene hoſtibus dedit, ni unus vir fuiſſet, Horatius Cocles. Id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit: qui, poſitus forte in ſtatione pontis, quum captum repentino inpetu Janiculum, atque inde citatos decur-

Horatii Coclitis fortitudo.

(e) *Portorii quoque* Gron. Crev.

(f) *plebe* Gron. Crev.

decurrere hoſtes vidiſſet, trepidamque turbam ſuorum arma ordinesque relinquere, reprehenſans ſingulos, obſiſtens, obteſtansque Deum & hominum fidem, teſtabatur: » Nequidquam deſerto præſidio eos fugere. » Si tranſitum pontem a tergo reliquiſſent, » jam plus hoſtium in Palatio Capitolioque, » quam in Janiculo, fore. Itaque monere, » prædicere, ut pontem ferro, igni, quacumque vi poſſent, interrumpant. Se inpetum » hoſtium, quantum corpore uno poſſet obſiſti, excepturum. » Vadit inde in primum aditum pontis: inſignisque inter conſpecta cedentium pugnæ terga, obverſis cominus ad ineundum prœlium armis, ipſo miraculo audaciæ obſtupefecit hoſtes. Duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Lartium ac T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his primam periculi procellam, & quod tumultuoſiſſimum pugnæ erat, parumper ſuſtinuit. Deinde eos quoque ipſos, exigua parte pontis relicta, revocantibus, qui reſcindebant, cedere in tutum coëgit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruſcorum, nunc ſingulos provocare, nunc increpare omnes, « Servitia regum ſuperbo-

U. c. 246. a. C. 506.

U. c. 246. a. C. 506.

» rum, suæ libertatis inmemores, alienam » obpugnatum venire. » Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, ut prœlium incipiant, circumspectant: pudor deinde commovit aciem, &, clamore sublato, undique in unum hostem tela conjiciunt. Quæ quum in objecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu; jam inpetu conabantur detrudere virum: quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito inpetum sustinuit. Tum Cocles, « Tiberine pater, [inquit] te sancte » precor, hæc arma & hunc militem propi- » tio flumine accipias. » Ita, sic armatus in Tiberim desiluit: multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit: statua in comitio posita; agri quantum uno die circumaravit, datum. Privata quoque inter publicos honores studia eminebant: nam in magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

XI. PORSENA, primo conatu repulsus, consiliis ab obpugnanda urbe ad obsidendam versis, præsidio in Janiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit: navibus undique adcitis, & ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret; & ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis trajiceret: brevique adeo infestum omnem Romanum agrum reddidit, ut non cetera solum ex agris, sed pecus quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis, non metu magis, quam consilio, concessum. Namque Valerius consul, intentus in occasionem multos simul & effusos inproviso adoriundi, in parvis rebus neglegens ultor, gravem se ad majora vindicem servabat. Itaque, ut eliceret prædatores, edicit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quæ aversissima ab hoste erat, expellerent pecus: scituros id hostes ratus, quod in obsidione & fame servitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ indicio; multoque plures, ut in spem universæ prædæ, flumen trajiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis, ad

U. c. 246. a. C. 506.

Porsena urbem obsidet.

U. c. 246. a. C. 506. fecundum lapidem, Gabina via occultum considere jubet : Sp. Lartium cum expedita juventute ad portam Collinam ſtare, donec hoſtis prætereat ; deinde ſe objicere, ne ſit ad flumen reditus. Conſulum alter T. Lucretius porta Nævia cum aliquot manipulis militum egreſſus : ipſe Valerius Cœlio monte cohortes delectas educit : hique primi adparuere hoſti. Herminius, ubi tumultum ſenſit, concurrit ex inſidiis ; verſisque in Valerium Etruſcis terga cædit. Dextra lævaque, hinc a porta Collina, illinc ab Nævia, redditus clamor. Ita cæſi in medio prædatores, neque ad pugnam viribus pares, & ad fugam ſeptis omnibus viis : finisque ille tam effuſe evagandi (g) Etruſcis fuit.

XII. Obsidio erat nihilominus & frumenti cum ſumma caritate inopia ; ſedendoque expugnaturum ſe urbem ſpem Porſena habebat : *C. Mucii facinus.* quum C. Mucius, adoleſcens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanum ſervientem, quum ſub regibus eſſet, nullo bello nec ab hoſtibus ullis obſeſſum eſſe ; liberum eumdem populum ab iiſdem Etruſcis obſideri, quorum ſæpe exercitus fuderit ; itaque,

(g) *vagandi* Gron. Grev.

magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit : dein metuens, ne, si consulum injussu & ignaris omnibus iret, forte deprehensus a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum urbis crimen adfirmante, senatum adiit : » Transire Tiberim [inquit] Patres, & in- » trare, si possim, castra hostium volo; non » prædo, nec populationum in vicem ultor. » Majus, si Dii juvant, in animo est facinus » Adprobant Patres : abdito intra vestem ferro, proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium forte militibus daretur, & scriba, cum rege sedens pari fere ornatu, multa ageret, eum milites vulgo adirent; timens sciscitari, uter Porsena esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. Vadentem inde, qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent; ante tribunal regis destitutus, tum quoque, inter tantas fortunæ minas, metuen-

U. c. 246. a. C. 506.

V. c. 246. a. C. 506. dus magis, quam metuens, « Romanus sum, [inquit] « civis. C. Mucium vocant. Hostis » hostem occidere volui : nec ad mortem » minus animi est, quam fuit ad cædem. Et » facere & pati fortia, Romanum est. Nec » unus in te ego hos animos gessi : longus » post me ordo est idem petentium decus. » Proinde in hoc discrimen, si juvat, adcin- » gere, ut in singulas horas capite dimices » tuo : ferrum hostemque in vestibulo habeas » regiæ. Hoc tibi juventus Romana indici- » mus bellum. Nullam aciem, nullum præ- » lium timueris. Uni tibi, & cum singulis » res erit. » Quum rex, simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus juberet, nisi expromeret pro- pere, quas insidiarum sibi minas per ambages jaceret : « En tibi, [inquit] ut sentias, quam » vile corpus sit iis, qui magnam gloriam » vident : » dextramque accenso ad sacrificium foculo injicit. Quam quum velut alienato ab sensu torreret animo ; prope adtonitus miraculo rex, quum ab sede sua prosiluisset, amoverique ab altaribus juvenem jussisset, » Tu vero abi, [inquit] in te magis, quam » in me, hostilia ausus. Juberem macte vir-

» tute esse, si pro mea patria ista virtus stabret. Nunc jure belli liberum te, intactum » inviolatumque hinc dimitto. » Tum Mucius, quasi remunerans meritum. « Quando- » quidem [inquit] est apud te virtuti honos; » ut beneficio tuleris a me, quod minis ne- » quisti; trecenti conjuravimus principes ju- » ventutis Romanæ, ut in te hac via grassa- » remur. Mea prima sors fuit: ceteri, ut » cuique ceciderit primo, quoad te opportu- » num fortuna dederit, suo quisque tempore, » aderunt. » *U. c. 246. a. C. 506.*

XIII. Mucium dimissum, cui postea Scævolæ a clade dextræ manus cognomen inditum, legati a Porsena Romam secuti sunt. Adeo moverat eum & primi periculi casus, quo nihil se præter errorem insidiatoris texisset, & subeunda dimicatio toties, quot conjurati supereſſent; ut pacis conditiones ultro ferret Romanis. Jactatum in conditionibus nequidquam de Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse nequiverat Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi ab Romanis ignoraret. De agro Veientibus restituendo inpetratum: expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Janiculo præ- *Porsena de pace agit.*

U. c. 246. a. C. 506.

fidium deduci vellent. His conditionibus compoſita pace, exercitum ab Janiculo deduxit Porſena, & agro Romano exceſſit. Patres C. Mucio virtutis cauſſa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ poſtea ſunt Mucia prata adpellata. Ergo, ita honorata virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ. Et

Cloeliæ virtus.

(*h*) Cloelia virgo, una ex obſidibus, quum caſtra Etruſcorum forte haud procul ripa Tiberis locata eſſent, fruſtrata cuſtodes, dux agminis virginum inter tela hoſtium Tiberim tranavit: ſoſpitesque omnes Romam ad propinquos reſtituit. Quod ubi regi nunciatum eſt, primo incenſus ira, oratores Romam miſit ad Cloeliam obſidem depoſcendam; alias haud magni facere: deinde in admirationem verſus, « Supra Coclites Muciosque [dicere] » id facinus eſſe, [& præ ſe ferre] quemad» modum, ſi non dedatur obſes, pro rupto » ſe fœdus habiturum; ſic deditam, inviola» tam ad ſuos remiſſurum. » Utrimque conſtitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere reſtituerunt: & apud regem Etruſcum non tuta ſolum, ſed honorata etiam, virtus fuit: laudatamque virginem parte obſidum

(h) *Et* del. *Cron. Crev.*

se donare dixit: ipsa, quos vellet, legeret. Productis omnibus, elegisse inpubes (*i*) dicitur: quod & virginitati decorum, & consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem potissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna injuriæ esset. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem novo genere honoris, statua equestri, donavere. In summa Sacra via fuit posita virgo insidens equo. *U. c. 246. a. C. 506.*

XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhorrens mos, traditus ab antiquis, usque ad nostram ætatem inter cetera sollemnia manet bonis vendendis, bona Porsenæ regis vendendi. Cujus originem moris, necesse est, aut inter bellum natam esse, neque omissam in pace; aut a (*k*) mitiore crevisse principio, quam hic præ se ferat titulus bona hostiliter vendendi. Proximum vero est ex iis, quæ traduntur, Porsenam, discedentem (*l*) ab Janiculo, castra opulenta, confecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse; inopi

(i) *impuberes* Gron. Crev.

(k) *a* del. *Gron. Crev.*

(l) *descendentem* Gron. Crev.

U. c. 246. a. C. 506.

tum urbe ab longinqua obsidione. Ea deinde, ne populo inmisso diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsenæ adpellata; gratiam muneris magis significante titulo, quam auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in potestatem quidem populi Romani esset. Omisso Romano bello, Porsena, ne frustra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam obpugnatum mittit. Primo Aricinos res necopinata perculerat: arcessita deinde auxilia, & a Latinis populis, & a Cumis, tantum spei fecere, ut acie decernere auderent. Prœlio inito, adeo concitato inpetu se intulerant Etrusci, ut funderent ipso incursu Aricinos. Cumanæ cohortes, arte adversus vim usæ, declinavere paullulum; effusæque prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio prope jam victores cæsi Etrusci: pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortuna & specie supplicum delati sunt. Ibi benigne excepti divisique in hospitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuncii hospitalium beneficiorum: multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit. His locus ad habi-

tandum datus, quem deinde Tuſcum vicum adpellarunt.

U. c. 247. a. C. 505.

XV. P. LUCRETIUS inde & P. Valerius Publicola (*m*) conſules facti. Eo anno poſtremum legati a Porſena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. Quibus quum reſponſum eſſet, miſſurum ad regem ſenatum legatos; miſſi confeſtim honoratiſſimus quiſque ex Patribus. « Non, quin breviter reddi » reſponſum potuerit, non recipi reges, ideo » potius delectos Patrum ad eum miſſos, quam » legatis ejus Romæ daretur reſponſum; ſed » ut in perpetuum mentio ejus rei finiretur, » neu in tantis mutuis beneficiis in vicem » animi ſollicitarentur : quum ille peteret, » quod contra libertatem populi Romani eſſet; » Romani, niſi in perniciem ſuam faciles eſſe » vellent, negarent, cui nihil negatum vel- » lent. Non in regno populum Romanum, » ſed in libertate eſſe. Ita induxiſſe in animum, » hoſtibus potius, quam regibus, portas pa- » tefacere. Eam eſſe voluntatem omnium, ut, » qui libertati erit in illa urbe finis, idem » urbi ſit. Proinde, ſi ſalvam eſſe vellet » Romam, ut patiatur liberam eſſe, orare. »

P. Lucretio, P. Valerio Coſſ.

Legati a Porſena de reducendo Tarquinio.

(m) add. *tertium* Gron. Crev.

U. c. 247. a. C. 505. Rex, verecundia victus, « Quando id certum » atque obstinatum est, [inquit] neque ego » obtundam sæpius eadem nequidquam agen- » do : nec Tarquinios spe auxilii, quod nul- » lum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu » bello opus est, seu quiete, exsilio quærant » locum, ne quid meam vobiscum pacem » distineat. » Dictis facta amiciora adjecit : obsidum quod reliquum erat, reddidit : agrum Veientem, fœdere ad Janiculum icto ademtum, restituit. Tarquinius, spe omni reditus incisa, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.

Tarquin. Tusculum in exilium abit.

U. C. 249. a. C. 503. *M. Valerio, P. Postumio Coss.* XVI. Consules (*n*) M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pugnatum cum Sabinis : consules triumpharunt. Majore inde mole Sabini bellum parabant. Adversus eos, & ne quid simul ab Tusculo (unde, etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat) repentini periculi oriretur, P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. Seditio, inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. Namque Attus (*o*) Clausus, cui postea

U. c. 250. a. C. 502. *P. Valerio IV, T. Lucretio II. Coss.*

(n) add. *deinde* Gron. Crev.

(o) *Atta* Gron. Crev.

Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regilio, magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data agerque trans Anienem. Vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent (p) agro, adpellata. Appius, inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit. Consules, infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, dein (q) prœlio, adflixissent opes hostium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio consulibus, moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut funeri sumtus deesset; de publico est elatus. Luxere matronæ, ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pomœtia & Cora, ad Auruncos deficiunt. Cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat,

U. c. 250. a. C. 502.

Attus Clausus inter Patres lectus.

Valerii mors. U. c. 251. a. C. 501.

Agr. Menenio & P. Postumio II. Coss.

Bellum cum Auruncis.

(p) *venerant* Gron. Crev.

(q) *deinde* Gron. Crev.

U. c. 251. a. C. 501. omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prœlium, quam in prœlio, cædibus temperatum est: & cæsi aliquanto plures erant, quam capti; & captos passim trucidaverunt. Ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, iram belli hostis abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

U. c. 252. a. C. 500. *Op. Virginio, Sp. Cassio Coss.* XVII. Secuti consules, Opiter Virginius & Sp. Cassius, Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus, obpugnaverunt. In quos Aurunci, magis jam inexpiabili odio, quam spe aliqua aut occasione, coorti, quum plures igni, quam ferro, armati excucurrissent (*r*), cæde incendioque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis, consulum quoque alterum, (sed utrum, nomen auctores non adjiciunt) gravi vulnere ex equo dejectum, prope interfecerunt. Romam inde, male gesta re, reditum: inter multos saucios consul spe incerta vitæ relictus. Interjecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset, tum ira majore belli, tum viribus etiam auctis, Pometiæ

(*r*) *excurrissent* Gron. Crev.

arma inlata. Et quum, vineis refectis aliaque mole belli, jam in eo esset, ut in muros evaderet miles, deditio est facta. Ceterum nihilo minus fœde, dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alii, oppidum dirutum, ager veniit. Consules, magis ob iras graviter ultas, quam ob magnitudinem perfecti belli, triumpharunt. *U. c. 252. a. C. 500.*

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium & T. Lartium consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum juventute per lasciviam scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prœlium fuit; parvaque ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque acceſſerat, quod triginta jam conjurasse populos, concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum sollicita civitate, dictatoris primum creandi mentio orta; sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent, (id quoque enim traditur) parum creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis constat. Apud veterrimos tamen auctores T. Lartium dictatorem pri- *U. c. 253. a. C. 499. P. Cominio, T. Lartio Coss.* *Primus dictator.*

U. c. 253. a. C. 499. mum, Sp. Caſſium magiſtrum equitum, creatos, invenio. Conſulares legere : ita lex jubebat, de dictatore creando lata. Eo magis adducor, ut credam, Lartium, qui conſularis erat, potius, quam Manium Valerium, M. filium, Voleſi nepotem, qui nondum conſul fuerat, moderatorem & magiſtrum conſulibus adpoſitum. Qui, ſi maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium, ſpectatæ virtutis & conſularem virum, legiſſent. Creato dictatore primum Romæ, poſtquam præferri ſecures viderunt, magnus plebem metus inceſſit, ut intentiores eſſent ad dicto parendum; neque enim, ut in conſulibus, qui pari poteſtate eſſent, alterius auxilium, neque provocatio erat, neque ullum uſquam, niſi in cura parendi, auxilium. Sabinis etiam creatus Romæ dictator (eo magis quod propter ſe creatum crediderant) metum incuſſit. Itaque legatos de pace mittunt: quibus, orantibus dictatorem ſenatumque, ut veniam erroris hominibus adoleſcentibus darent, reſponſum; « ignoſci adoleſcentibus » poſſe, ſenibus non poſſe, qui bella ex bellis » ſererent. » Actum tamen eſt de pace : inpetrata-

trataque foret, si, quod inpensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum: tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

XIX. Consules Ser. Sulpicius, Manius Tullius. Nihil dignum memoria actum. T. Æbutius deinde & C. Vetusius. His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos descivit; nec ultra bellum Latinum, glisens jam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator, T. Æbutius magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti, ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium obcurrerunt. Et, quia Tarquinios esse in exercitu Latinorum auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo confligerent. Ergo etiam prœlium aliquanto, quam cetera, gravius atque atrocius fuit; non enim duces ad regendam modo consilio rem adfuere, sed, suismetipsis corporibus dimicantes, miscuere certamina: nec quisquam procerum ferme hac aut illa (s) ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanum, excessit. In Postumium,

U. c. 254. a. C. 498. Sulpicio & M'. Tullio Coss.

U. c. 255. a. C. 497. T. Æbutio, C. Vetusio Coss.

Bellum cum Latinis, & pugna ad Regillum lacum.

(s) *illac* Gron. Crev.

U. c. 255. a. C. 497. prima in acie suos adhortantem instruentemque, Tarquinius Superbus, quamquam jam ætate & viribus erat gravior, equum infestus admisit : ictusque ab latere, concursu suorum receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octavium Mamilium inpetum dederat; nec fefellit veniens Tusculanum ducem : contra quem & ille concitat equum : tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium Æbutio trajectum sit, Mamilio pectus percussum. Hunc quidem in secundam aciem Latini recepere : Æbutius, quum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux, nihil deterritus vulnere, prœlium ciet; &, quia suos perculsos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. Ea, quod (t) majore pugnabat ira ob erepta bona patriamque ademtam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus jam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem juvenem Tarquinium, ostentantem se in prima exsulum acie, domestica etiam gloria accensus, ut cujus fami-

(t) *quo* Gron. Crev.

liæ decus ejecti reges erant, ejusdem interfecti forent, subdit calcaria equo, & Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium, temere invectum in exsulum aciem, ex transverso quidam adortus transfigit: nec quidquam equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius, postquam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine invehi, suos perculsos cedere animadvertit; cohorti suæ, quam delectam manum præsidii causa circa se habebat, dat signum, ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. Ita metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem, & restituta acies. Cohors dictatoris tum primum prœlium iniit: integris corporibus animisque fessos adorti exsules cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem exsulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. Hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interque eos insignem veste armisque Mamilium noscitans,

U. c. 255. a. C. 497.

U. c. 255. a. C. 497. tanto vi majore, quam paullo ante magiſter equitum, cum hoſtium duce prœlium iniit; ut & uno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipſe inter ſpoliandum corpus hoſtis veruto percuſſus, quum victor in caſtra eſſet relatus, inter primam curationem exſpiraverit. Tum ad equites dictator advolat, obteſtans, ut, feſſo jam pedite, deſcendant ex equis, & pugnam capeſſant. Dicto paruere: deſiliunt ex equis, provolant in primum, & pro anteſignanis parmas objiciunt. Recipit extemplo animum pedeſtris acies, poſtquam juventutis proceres æquato genere pugnæ ſecum partem periculi ſuſtinentes vidit. Tum demum inpulſi Latini, perculſaque inclinavit acies. Equiti (*u*) admoti equi, ut perſequi hoſtem poſſet (*x*): ſecuta & pedeſtris acies. Ibi, nihil nec divinæ nec humanæ opis Dictator prætermittens, ædem Caſtori voviſſe fertur: ac pronunciaſſe militi præmia, qui primus, qui ſecundus, caſtra hoſtium intraſſet. Tantusque ardor fuit, ut eodem inpetu, quo fuderant hoſtem, Romani caſtra caperent. Hoc modo

(u) *Equitibus* Gron. Crev.

(x) *poſſent* Gron. Crev.

ad lacum Regillum pugnatum est. Dictator & magister equitum triumphantes in urbem rediere.

XXI. TRIENNIO deinde nec certa pax, nec bellum fuit. Consules Q. Clœlius & T. Lartius. Inde A. Sempronius & M. Minucius. His consulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies. A. deinde Postumius & T. Virginius consules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam invenio: A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse: dictatorem inde factum. Tanti errores inplicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, ut, nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde & P. Servilius consules facti. Insignis hic annus est nuncio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quo se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebes; sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inservitum erat, injuriæ a

U. c. 256-257-258. a. C. 496-495-494.

U. c. 259. a. C. 493.

Ap. Claudio, P. Servilio Coss.

Mors Tarquinii.

U. c. 259. a. C. 493

primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum, iterum deducta est. Romæ tribus una & viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata est idibus Maiis.

Bellum cum Volscis.

XXII. Cum Volscorum gente Latino bello neque pax, neque bellum fuerat; nam & Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset: & maturavit Romanus, ne prœlio uno cum Latino Volscoque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos, consilii pœnam non metuentes, necopinata res perculit. Armorum inmemores, obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. Ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis levatis metu suum rediit ingenium: rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum adsumtis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt. Sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioque ejus, quicumque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. Comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus;

indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad senatum, adeo fuit gratum Patribus, ut & captivorum sex millia Latinis remitterent; & de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus rejicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Jovi donum in Capitolium mittunt. Cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant: gratias agunt, liberaliter habiti cultique in calamitate sua: inde hospitia jungunt. Numquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio conjunctius fuit. *U. c. 259. a. C. 493.*

XXIII. Sed & bellum Volscum inminebat, & civitas, secum ipsa discors, intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob æs alienum. Fremebant, »se, foris pro libertate & imperio dimicantes, domi a civibus captos & obpressos »esse; tutioremque in bello, quam in pace, »inter hostes, quam inter cives, libertatem »plebis esse:» invidiamque eam, sua sponte *Turbæ ob æs alienum.*

U. c. 259. a. C. 493. gliscentem, insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum projecit: obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie peremti. Ad hoc, promissa barba & capilli efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxisse ajebant, aliaque militiæ decora vulgo, miserantes eum, jactabant. Ipse, testes honestarum aliquot locis pugnarum cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus « unde ille habitus? unde » deformitas? » quum circumfusa turba esset prope in concionis modum, « Sabino bello, [ait] « se militantem, quia propter popu- » lationes agri non fructu modo caruerit, » sed villa incensa fuerit, direpta omnia, » pecora abacta, tributum iniquo suo tem- » pore imperatum, æs alienum feciſſe : id » cumulatum usuris : primo se agro paterno » avitoque exuisse, deinde fortunis aliis : » postremo, velut tabem, perveniſſe ad cor- » pus. Ductum se ab creditore, non in ser- » vitium sed in ergastulum & carnificinam » esse. » Inde ostentare tergum, fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa audi-

taque clamor ingens oritur. Non jam foro se tumultus continet, sed passim totam urbem pervadit. Nexu vincti solutique se undique in publicum proripiunt; inplorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes. Multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt: nec temperatum manibus foret, ni propere consules, P. Servilius & Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem interveniissent. In eos multitudo versa, ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se meritos dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. Postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, ut senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilii, circumsistunt. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat: nec agi quidquam per infrequentiam poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo putare; &, Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei

U. c. 252. a. C. 493.

U. c. 259. a. C. 493. cauſſa abeſſe, & conſules ipſos tergiverſari; nec dubie ludibrio eſſe miſerias ſuas. Jam prope erat, ut ne conſulum quidem majeſtas coërceret iras hominum : quum, incerti, morando, an veniendo, plus periculi contraherent, tandem in ſenatum veniunt, frequentique tandem curia, non modo inter Patres, ſed ne inter conſules quidem ipſos, ſatis conveniebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio conſulari rem agendam cenſebat : uno aut altero adrepto, quieturos alios. Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti, quam frangi, putabat quum tutius, tum facilius eſſe.

XXIV. Inter hæc major alius terror. Latini equites cum tumultuoſo advolant nuncio : « Volſcos infeſto exercitu ad urbem » obpugnandam venire. » Quæ audita (adeo duas ex una civitate diſcordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem adfecere. Exſultare gaudio plebes; ultores ſuperbiæ Patrum adeſſe dicere Deos. Alius alium confirmare, « ne nomina darent : cum omnibus potius, » quam ſolos perituros. Patres militarent, » Patres arma caperent, ut penes eoſdem » pericula belli, penes quos præmia, eſſent. »

At vero curia, mœsta ac trepida ancipiti metu & ab cive & ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus expediret rempublicam. Tum consul, misso senatu, in concionem prodit. Ibi curæ esse Patribus ostendit, ut consulatur plebi. « Ce- » terum deliberationi de maxima quidem illa, » sed tamen parte civitatis, metum pro uni- » versa republica interveniisse : nec posse, » quum hostes prope ad portas essent, bello » prævertisse quidquam : nec, si sit laxamenti » aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mer- » cede prius accepta, arma pro patria non » cepisse; neque Patribus satis decorum, per » metum potius, quam postmodo voluntate, » adflictis civium suorum fortunis consuluisse.» Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, « Ne quis civem Romanum vinctum » aut clausum teneret, quo minus ei nominis » edendi apud consules potestas fieret. Ne » quis militis, donec in castris esset, bona » possideret, aut venderet : liberos nepotesve » ejus moraretur. » Hoc proposito edicto, &, qui aderant nexi, profiteri extemplo nomina; & undique ex tota urbe proripien-

U. c. 259. a. C. 493.

Metu hostis compositæ.

U. c. 259. a. C. 493. tium se ex privato, quum retinendi jus creditori non esset, concursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea manus fuit; neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit: parvo dirimente intervallo castra ponit.

XXV. PROXIMA inde nocte Volsci, discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. Sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato, concursum est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit. Reliquum noctis utrimque quieti datum. Postero die prima luce Volsci, fossis repletis, vallum invadunt. Jamque ab omni parte munimenta vellebantur; quum consul, quamquam cuncti undique, & nexi ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos militum causa parumper moratus, postquam satis adparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem avidum certaminis emittit. Primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa: eques usque ad castra pavidos egit. Mox ipsa castra, legionibus circumdatis, quum Volsci.

cos inde etiam pavor expulisset, captaque direptaque. Postero die ad Sueſſam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prædæ datum: inde paullum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit: decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His ex senatusconsulto data pax, ager ademtus. *U. c. 259. a. C. 493.*

XXVI. CONFESTIM & Sabini Romanos territavere: tumultus enim fuit verius, quam bellum. Nocte in urbe nunciatum est, exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem perveniſſe: ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat. Secutus consul Servilius cum delecta peditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit: nec advenienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi, tum itinere, tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere. Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magna jam spe undique par- *Tumultus Sabinus.*

U. c. 259. a. C. 493.

tæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt; ni decedatur Volsco agro, bellum indicentes. Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat; cujus fama, haud procul jam ab Aricia visi, tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine Patres, nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa conlata, prœlioque uno debellatum est.

Bellum cum Auruncis.

Turbæ ob nexos recrudescunt

XXVII. Fusis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus, promissa consulis fidemque senatus exspectabat: quum Appius, & insita superbia animo, & ut collegæ vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, jus de creditis pecuniis dicere. Deinceps &, qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur, & nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam adpellabat: concursus ad Servilium fiebat, illius promissa jactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. Postulabant, ut aut (*y*) referret ad senatum, aut (*z*, ut auxilio esset consul civibus suis, imperator

(*y z*) *aut - aut* del. *Cron. Crev.*

militibus. Movebant consulem hæc; sed tergiversari res cogebat: adeo in alteram causam non collega solum præceps ierat, sed omnis factio nobilium. Ita, medium se gerendo, nec plebis vitavit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem consulem & ambitiosum rati, plebes fallacem; brevique adparuit, æquasse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus a se rem ad populum rejecit: utri eorum dedicatio jussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, sollemnia pro pontifice jussit suscipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio, primi pili centurioni: quod facile adpareret, non tam ad honorem ejus, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum ignominiam. Sævire inde utique consulum alter Patresque; sed plebi creverant animi: & longe alia, quam primo instituerant, via grassabantur. Desperato enim consulum senatusque auxilio, quum in jus duci debitorem vidissent, undique convolabant: neque decretum exaudiri consulis præ strepitu & clamore poterat: neque, quum decressset; U. c. 259. a. C. 493.

U. c. 259. a. C. 493. quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metus que omnis & periculum libertatis, quum in conspectu consulis singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterant (a). Super hæc timor incessit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & infectante ambitionem collegæ, qui populari silentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia jus non dixisset, adjiceret, ut ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. « Non » esse tamen desertam omnino rempublicam, » neque projectum consulare imperium. Se » unum & suæ & Patrum majestatis vindi» cem fore. » Quum circumstaret quotidiana multitudo licentia accensa, adripi unum insignem ducem seditionum jussit. Ille, quum a lictoribus jam traheretur, provocavit: neq cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi judicium, nisi ægre victa pertinacia foret, consilio magis & auctoritate principum, quam populi clamore: adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Crescere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque conloquiis. Tan-

(a) *verterat* Gron. Grev.

dem

dem inviſi plebi conſules magiſtratu abeunt, Servilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

XXVIII. A. VIRGINIUS inde & T. Vetuſius conſulatum ineunt. Tum vero plebes, incerta quales habitura conſules eſſet, cœtus nocturnos, pars (*b*) Eſquiliis, pars in Aventino, facere; ne in foro ſubitis trepidaret conſiliis, & omnia temere ac fortuito ageret. Eam rem conſules rati, ut erat, perniciosam, ad Patres deferunt: ſed delatam conſulere ordine non licuit: adeo tumultuoſe excepta eſt clamoribus undique & indignatione Patrum, ſi, quod imperio conſulari exſequendum eſſet, invidiam ejus conſules ad ſenatum rejicerent. « Profecto ſi eſſent in » republica magiſtratus, nullum futurum fuiſſe » Romæ, niſi publicum, concilium. Nunc in » mille curias concionesque (quum alia in » Eſquiliis, alia in Aventino fiant concilia) » diſperſam & diſſipatam eſſe rempublicam. » Unum, Hercule, virum, (id enim plus » eſſe, quam conſulem) qualis Appius » Claudius fuerit, momento temporis diſ- » cuſſurum illos cœtus fuiſſe. » Conrepti con-

U. c 260. a. C. 492.

A. Virginio, T. Vetuſio Coſſ.

(b) add. *in* Gron. Crev.

U. c. 260. a. C. 492. fules quum, quid ergo se facere vellent; (nihil enim segnius molliusve, quam Patribus placeat, acturos) percunctarentur; decernunt, ut delectum quam acerrimum habeant: otio lascivire plebem. Dimisso senatu, consules in tribunal adscendunt: citant nominatim juniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum negare, « Ultra decipi plebem posse. » Numquam unum militem habituros, ni » præstaretur fides publica. Libertatem uni- » cuique prius reddendam esse, quam arma » danda: ut pro patria civibusque, non pro » dominis, pugnent. » Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curiæ ferociter loquerentur, neminem adesse invidiæ suæ participem: & adparebat atrox cum plebe certamen. Prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum consulere placuit. Tum vero ad sellas consulum prope (c) convolavere minimus quisque natu Patrum, abdicare consulatum (d) jubentes, & deponere imperium, ad quod tuendum animus deesset.

(c) *propere* Gron. Crev.

(d) *consulatu* Gron. Crev.

XXIX. Utraque re satis experta, tum demum consules : « Ne prædictum negetis, » Patres conscripti, adest ingens seditio. Postu- » lamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, adsint nobis habentibus delectum. » Acerrimi cujusque arbitrio, quando ita » placet, rem agemus. » Redeunt in tribunal : citari nominatim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera jubent. Quum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus; lictorem ad eum consules mittunt. Quo repulso, tum vero, indignum facinus esse, clamitantes, qui Patrum consulibus aderant, devolant de tribunali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, nihil aliud quam prehendere prohibito, quum conversus in Patres inpetus esset, consulum intercursu rixa sedata est : in qua tamen, sine lapide, sine telo, plus clamoris atque irarum, quam injuriæ, fuerat. Senatus, tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quæstionem postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferociss-imo quoque, non sententiis magis, quam clamore & strepitu. Tandem, quum iræ resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo

U. c. 260. a. C. 492.

U. c. 260. a. C. 492.

plus sanitatis in curia, quam in foro, esse, ordine consuli cœpit. Tres fuere sententiæ.

Variæ sententiæ.

P. Virginius rem non vulgabat : « De iis tantum, qui, fidem secuti P. Servilii consulis, » Volsco, Aurunco, Sabinoque militassent » bello, agendum » censebat. T. Lartius (*e*), « Non id tempus esse, ut merita tantummodo » exsolverentur. Totam plebem ære alieno » demersam esse : nec sisti posse, ni omnibus consulatur. Quin, si alia aliorum sit » conditio, accendi magis discordiam, quam » sedari.» Ap. Claudius, & natura inmitis, & efferatus hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, «Non miseriis, [ait] sed licentia, » tantum concitum turbarum; & lascivire » magis plebem, quam sævire. Id adeo malum ex provocatione natum : quippe minas » esse consulum, non imperium : ubi ad eos, » qui una peccaverint, provocare liceat. Agedum, [inquit] dictatorem, a quo provocatio non est, creemus. Jam hic, quo nunc » omnia ardent, conticescet furor. Pulset tum » mihi lictorem, qui sciet, jus de tergo vitaque sua penes unum illum esse, cujus » majestatem violavit (*f*).

(e) *Largius* sic & in sqq. *Gron. Crev.*

(f) *violarit* Crev.

XXX. Multis, ut erat, horrida & atrox videbatur Appii sententia : rursus Virginii Lartiique exemplo haud salubres ; utique Lartii putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret. Medium maxime & moderatum utroque consilium Virginii habebatur. Sed factione respectuque rerum privatarum, quæ semper obfecere obficientque publicis consiliis, Appius vicit : ac prope fuit, ut dictator ille idem crearetur. Quæ res utique alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Æquique & Sabini forte una omnes in armis essent. Sed curæ fuit consulibus & senioribus Patrum, ut imperium, suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. Manium Valerium dictatorem Volesi filium creant. Plebes, etsi adversus se creatum dictatorem videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste nec superbum timebat. Edictum deinde, a dictatore propositum, confirmavit animos, Servilii fere consulis edicto conveniens ; sed & homini & potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedere. Quantus numquam ante exercitus, legiones decem effectæ : ternæ inde datæ consulibus, quatuor dictator

U. c. 260. a. C. 492.

M'. Valer. dictator.

U. c. 260. a. C. 492.

Bellum cum Æquis, Latinorum causſa.

usus. Nec poterat jam bellum differri. Æqui Latinum agrum invaserant, Oratores Latinorum a senatu petebant, ut aut mitterent subsidium, aut se ipsos tuendorum finium causſa capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est : is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis : locoque magis, quam armis, freti, summis se jugis montium tutabantur. Alter consul, in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus, vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra, dimicandumque acie, excivit. Medio inter castra campo, ante suum quisque vallum, infestis signis constitere. Multitudine aliquantum Volsci superabant. Itaque effusi & contemtim pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos jussit : ubi ad manum veniisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem gerere. Volsci, cursu & clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam inpressionem sensere ex adverso factam, & ante oculos micare gladios, haud secus, quam si in insidias incidissent, turbati ver-

Bellum cum Volscis.

tunt terga ; & ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in prœlium ierant. *U. c. 260. a. C. 492.* Romani contra, quia principio pugnæ quieti steterant, vigentes corporibus, facile adepti fessos, & castra inpetu ceperunt, &, castris exutum hostem Velitras persecuti, uno agmine victores cum victis in urbem inrupere: plusque ibi sanguinis, promiscua omnium generum cæde, quam in ipsa dimicatione, factum. Paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt.

XXXI. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum belli fuerat, fundit, fugatque, exuitque castris. Equitatu inmisso mediam turbaverat hostium aciem, qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant. Turbatos pedes invasit : eodem inpetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. Dictator triumphans urbem invehitur. Super solitos honores, locus in circo ipsi posterisque ad spectaculum datus : sella in eo loco curulis posita. Volscis devictis Veliternus ager ademtus: Velitras coloni ab urbe missi & colonia deducta. Cum *Bellum cum Sabinis.*

U. c. 260. a. C. 492. Æquis post aliquanto pugnatum est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites, extrahi rem criminantes, ut dictator, priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret, inritaque, sicut ante consulis, promissa ejus caderent, perpulere, ut forte temere in adversos montes agmen erigeret. Id male commissum ignavia hostium in bonum vertit: qui, priusquam ad conjectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in adversas valles desiluere: ubi satis prædæ & victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum eventu nec Patribus nec plebi cura decesserat: tanta quum gratia, tum arte præparaverant fœneratores, quæ non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius, post Vetusii consulis reditum, omnium actionum in senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid (g) nexis fieri placeret. Quæ quum rejecta relatio esset, » Non placeo, [inquit] concordiæ auctor: » optabitis, me Dius Fidius, prope diem,

Æqui victi

Turbæ domesticæ.

(g) add. de Gron. Crev.

» ut mei similes Romana plebes patronos » habeat. Quod ad me adtinet, neque frustra » bor ultra cives meos, neque ipse frustra » dictator ero. Discordiæ intestinæ, bellum » externum fecere, ut hoc magistratu egeret » respublica. Pax foris parta est, domi inpe- » ditur. Privatus potius, quam dictator, se- » ditioni interero.» Ita, curia egressus, dictatura se abdicavit. Adparuit caussa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. Itaque, velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset, quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac laudibus prosecuti sunt. *U. c. 260? a. C. 492.*

XXXII. Timor inde Patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, rursus cœtus occulti conjurationesque fierent. Itaque, quamquam per dictatorem delectus habitus esset; tamen, quoniam in consulum verba juravissent, sacramento teneri militem rati, per caussam renovati ab Æquis belli, educi ex urbe legiones jussere: quo facto maturata est seditio. Et primo agitatum dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento: doctos deinde, nullam scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auctore, injussu consulum in *Secessio plebis in S. montem.*

U. c. 260. a. C. 492. sacrum montem seceſſiſſe (trans Anienem amnem eſt) (*h*) tria ab urbe millia paſſuum. Ea frequentior fama eſt, quam, cujus Piſo auctor eſt, in Aventinum ſeceſſionem factam eſſe. Ibi ſine ullo duce, vallo foſſaque communitis caſtris, quieti, rem nullam niſi neceſſariam ad victum ſumendo, per aliquot dies, neque laceſſiti, neque laceſſentes, ſeſe tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo ſuſpenſa erant omnia. Timere relicta ab ſuis plebes violentiam Patrum; timere Patres reſidem in urbe plebem, incerti, manere eam, an abire mallent. « Quam diu » autem tranquillam, quæ ſeceſſerit, multi- » tudinem fore? quid futurum deinde, ſi quod » externum interim bellum exſiſtat? nullam » profecto, niſi in concordia civium, ſpem » reliquam ducere. Eam per æqua, per iniqua, » reconciliandam civitati eſſe. » Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum &, quod inde oriundus erat, plebi carum. Is, intromiſſus in caſtra, priſco illo dicendi & horrido modo nihil aliud, quam hoc, narraſſe fertur: « Tem-

(h) Signa parentheſis & vocem *eſt* delet *Gron. Crev.*

» pore, quo in homine non, ut nunc, omnia » in unum consentiebant, sed singulis mem- » bris suum cuique consilium, suus sermo » fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, » suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: » ventrem, in medio quietum, nihil aliud, » quam datis voluptatibus frui. Conspirasse » inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec » os acciperet datum, nec dentes conficerent. » Hac ira, dum ventrem fame domare vel- » lent, ipsa una membra totumque corpus » ad extremam tabem venisse. Inde adparuisse, » ventris quoque haud segne ministerium esse: » nec magis ali, quam alere eum, reddentem » in omnes corporis partes hunc, quo vivi- » mus vigemusque, divisum pariter in venas » maturum, confecto cibo, sanguinem. » Comparando hinc, quam intestina corporis sedi- tio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mentes hominum. U.c. 260. a. C. 492.

XXXIII. AGI deinde de concordia cœptum, concessumque in conditiones, ut plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset: neve cui Patrum capere eum magistratum liceret. Ita tribuni plebei creati duo, C. Licinius & L. *Plebs reducta.* *Tribuni Pl. creati.*

U. c. 260. a. C. 492. Albinus. Hi tres collegas sibi creaverunt: in his Sicinium fuisse, seditionis auctorem; de duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt, qui duos tantum in sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per seceſſionem plebis Sp. Cassius & Postumus Cominius consulatum inierunt. His consulibus cum Latinis populis ictum fœdus. Ad id feriendum consul alter Romæ mansit; alter, ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam perfecutus, mœnibus potitur. Inde Polusçam, item Volscorum, cepit: tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores juvenum C. Marcius, adolescens & consilio & manu promtus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subito exercitum Romanum, Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus inminentis belli, Volscæ legiones profectæ ab Antio invasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, forte in statione Marcius fuit. Is, cum delecta militum manu, non modo impetum erumpentium retudit, sed per patentem por-

U. c. 261. a. C. 491.

Sp. Cassio II. Post. Cominio II. Coss.

Volsci victi.

C. Marcii opera Corioli capti.

tam ferox inrupit : cædeque in proxima urbis facta, ignem temere arreptum, inminentibus muro ædificiis injecit. Clamor inde oppidanorum, mixtus muliebri puerilique ploratu, ad terrorem, ut solet, primo ortu & Romanis auxit animum, & turbavit Volscos, utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates; Corioli oppidum captum. Tantumque sua laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi fœdus cum Latinis, columna ænea insculptum, monumento esset, ab Sp. Cassio uno, quia collega afuerat (*i*), ictum; Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus; post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ civium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romanæ in urbem, sumtus funeri defuit. Extulit eum plebs sextantibus conlatis in capita.

U. c. 261. a. C. 491.

Agr. Menenii mors.

XXXIV. Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum & foris quieta omnia a bello essent, & domi sanata

U. c. 262. a. C. 490.

T. Geganio, P. Minucio Coss.

(i) *abfuerat* Gron. Crev.

U. c. 262. a. C. 490.

Caritas annonæ.

discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit : caritas primum annonæ, ex incultis per secessionem plebis agris ; fames deinde, qualis clausis solet. Ventumque ad interitum servitiorum utique & plebis esset ; ni consules providissent, dimissis passim ad frumentum coëmendum, non in Etruriam modo dextris ab Ostia litoribus, lævoque per Volscos mari usque ad Cumas, sed quæsitum in Siciliam (*k*) quoque : adeo finitimorum odia longinquis coëgerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coëmtum esset, naves pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ sunt. In Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit : periculum quoque ab inpetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Tuscis frumentum Tiberi venit : eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam artis commeatibus vexati forent, ni Volscos, jam moventes arma, pestilentia ingens invasisset. Ea clade conterritis hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur ; & Velitris auxere numerum colonorum Romani, & Norbæ in montes novam coloniam,

(k) *Sicilia* Gron. Crev.

quæ arx in Pomptino esset, miserunt. M. Minucio deinde & A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia advecta: agitatumque in senatu, quanti plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique jura, quæ extorta secessione ac vi Patribus essent: in primis Marcius Coriolanus, hostis tribuniciæ potestatis, « Si annonam, [inquit] veterem » volunt, jus pristinum reddant Patribus. » Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium » potentem (*l*) video, sub jugum missus, » tamquam a latronibus redemtus? Egone » has indignitates diutius patiar, quam ne- » cesse est? Tarquinium regem qui non tu- » lerim, Sicinium feram? Secedat nunc, avo- » cet plebem; patet via in sacrum montem » aliosque colles. Rapiant frumenta ex agris » nostris, quemadmodum tertio anno rapuere. » Utantur (*m*) annona, quam furore suo fe- » cere. Audeo dicere, hoc malo domitos ip- » sos potius cultores agrorum fore, quam » ut armati per secessionem coli prohibeant. » Haud tam facile dictu est, faciendumne fue-

U. c. 263. a. C. 489.

M. Minucio II, A. Sempronio II, Coss.

(l) add. *pollentemque* Gron. Crev.

(m) *Fruantur, utantur* Gron.

U. c. 263. a. C. 489. rit, quam potuisse arbitror fieri, ut, condi-
tionibus laxandi annonam, & tribuniciam
potestatem, & omnia invitis jura inposita
Patres demerent sibi.

C. Marcius accusatus. XXXV. Et senatui nimis atrox visa sen-
tentia est, & plebem ira prope armavit.
» Fame se jam, sicut hostes, peti: cibo vic-
» tuque fraudari: peregrinum frumentum,
» quæ sola alimenta ex inperato fortuna
» dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti
» dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Ro-
» manæ satisfiat. Eum sibi carnificem novum
» exortum, qui aut mori, aut servire jubeat. »
In exeuntem e curia inpetus factus esset, ni
peropportune tribuni diem dixissent. Ibi ira
est subpressa. Se judicem quisque, se domi-
num vitæ necisque inimici factum videbat.
Contemtim primo Marcius audiebat minas
tribunicias: « auxilii, non pœnæ jus datum
» illi potestati; plebisque; non Patrum, tri-
» bunos esse. » Sed adeo infensa erat coorta
plebs, ut unius pœna defungendum esset Pa-
tribus. Restiterunt tamen adversa invidia,
usique sunt, qua suis quisque, qua totius
ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si,
dispositis clientibus, absterrendo singulos a
coitio-

coitionibus conciliisque, disjicere rem possent. Universi deinde processere, (quidquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes: « Unum sibi civem, unum se- » natorem, si innocentem absolvere nollent, » pro nocente donarent. » Ipse quum die dicta non adesset, perseveratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque jam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere; benigniusque in dies colebant, quo major ira in suos eminebat, crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii Tullii. Longe is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. Ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, plebem suam inpelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent. Multis sæpe bellis, pestilentia postremo amissa juventute, fractos spiritus esse: arte agendum in exoleto jam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

U. c. 263. a. C 489.

Damnatus in Volscos exsulatum abit.

XXXVI. Ludi forte, ex instauratione, Magni Romæ parabantur; instaurandi hæc

U. c. 263. a. C. 489.

cauſſa fuerat. Ludis mane ſervum quidam paterfamiliæ, nondum commiſſo ſpectaculo, ſub furca cæſum medio egerat circo. Cœpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuiſſet. Haud ita multo poſt T. Atinio, de plebe homini, ſomnium fuit. Viſus Jupiter dicere, « Sibi ludis præſultatorem diſpliciſſe : niſi magnifice inſtaurarentur hi ludi, » periculum urbi fore. Iret, ea conſulibus » nunciaret. » Quamquam haud ſane liber erat religione animus, verecundia tamen majeſtatis magiſtratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio ſtetit : filium namque intra paucos dies amiſit; cujus repentinæ cladis ne cauſſa dubia eſſet, ægro animi eadem illa in ſomnis obverſata ſpecies viſa eſt rogitare, » Satin' magnam ſpreti numinis haberet mercedem ? majorem inſtare, ni eat propere, » ac nunciet conſulibus. » Jam præſentior res erat : cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta eſt, debilitate ſubita. Tum enimvero Deorum ira admonuit. Feſſus igitur malis præteritis inſtantibusque, conſilio propinquorum adhibito, quum viſa atque audita, & obverſatum toties ſomno

Ingratus Jovi præſultator.

Jovem, minas irasque cœlestes, repræsentatas casibus suis, expostuisset; consensu inde haud dubio omnium qui aderant, in forum ad consules lectica adfertur. Inde in curiam jussu consulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset; ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est. *U. c. 263. a. C. 489.*

XXXVII. Ludi quam ampliſſimi ut fierent, senatus decrevit (n). Ad eos ludos, auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullus, ut domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit: dicit esse, quæ secreto agere de republica velit. Arbitris remotis, « Invi- » tus, [inquit] quod sequius sit, de meis » civibus loquor. Non tamen admissum quid- » quam ab iis, criminatum venio, sed cau- » tum, ne admittant. Nimio plus, quam » velim, nostrorum ingenia sunt mobilia. Mul- » tis id cladibus sensimus: quippe qui non » nostro merito, sed vestra patientia, inco- » lumes simus. Magna hic nunc Volscorum *Attii Tulli Volsci dolus.*

(n) *decernit* Gron. Crev.

V. c. 263. a. C. 489.

» multitudo eſt. Ludi ſunt. Spectaculo intenta » civitas erit. Memini, quid per eamdem oc- » caſionem ab Sabinorum juventute in hac » urbe commiſſum ſit. Horret animus, ne » quid inconſulte ac temere fiat. Hæc, noſtra » veſtraque cauſſa, prius dicenda vobis, con- » ſules, ratus ſum. Quod ad me adtinet, » extemplo hinc domum abire in animo eſt, » ne cujus facti dictive contagione præſens » violer.» Hæc locutus abiit. Conſules quum ad Patres rem dubiam ſub auctore certo detuliſſent, auctor magis, ut fit, quam res, ad præcavendum vel ex ſupervacuo movit. Factoque ſenatusconſulto, ut urbem excederent Volſci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficiſci ante noctem juberent. Ingens pavor primo diſcurrentes ad ſuas res tollendas in hoſpitia perculit. Proficiſcentibus deinde indignatio oborta: « Se, ut conſcele- » ratos contaminatosque, ab ludis, feſtis die- » bus, cœtu quodammodo hominum Deorum- » que, abactos eſſe.»

Volſci urbe exacti.

a Tullo concitati.

XXXVIII. Quum prope continuato agmine irent; prægreſſus Tullus ad caput Ferentinum, ut quiſque veniret, primores eorum excipiens, querendo indignandoque, & eos

ipsos sedulo audientes secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam, in subjectum viæ campum deduxit. Ibi in concionis modum orationem exorsus, « Veteres populi » Romani injurias, cladesque gentis Volsco- » rum, ut omnia [inquit] obliviscamini alia, » hodiernam hanc contumeliam quo tandem » animo fertis, qua (o) per nostram ignomi- » niam ludos commisere? An non sensistis, » triumphatum hodie de vobis esse? vos » omnibus, civibus, peregrinis, tot finitimis » populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras » conjuges, vestros liberos tractos per ora » hominum? Quid eos, qui audivere vocem » præconis? quid, qui vos videre abeuntes? » quid eos, qui huic ignominioso agmini » fuere obvii, existimasse putatis? nisi ali- » quod profecto nefas esse, quo, si interfimus » spectaculo, violaturi simus ludos, piacu- » lumque merituri: ideo nos ab sede piorum, » cœtu, concilioque abigi. Quid, deinde? » illud non succurrit, vivere nos, quod ma- » turarimus proficisci? si hoc (p) profectio, » & non fuga est. Et hanc urbem vos non » hostium ducitis, ubi, si unum diem morati

U. c. 263. a. C. 489.

(o) *qui* Gron. Crev. (p) *hæc* Gron. Crev.

U. c. 263. a. C. 489.

» essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum » vobis indictum est; magno eorum malo, » qui indixere, si viri estis.» Ita & sua sponte irarum pleni, & incitati, domos inde digressi sunt; instigandoque suos quisque populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

Volsci deficiunt, ducibus Tullo & C. Marcio.

XXXIX. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius & C. Marcius exsul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositum. Quam spem nequaquam fefellit: ut facile adpareret, ducibus validiorem, quam exercitu, rem Romanam esse

Oppida Romanis erepta.

Circeios profectus, primum colonos inde Romanos expulit; liberamque eam urbem Volscis tradidit. Inde, in Latinam viam transversis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Polusca, Coriolos, novella hæc Romanis oppida ademit. Inde Lavinium recepit: tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad urbem a Pedo ducit; &, ad fossas Cluilias quinque ab urbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum; custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi ma-

gis, sive ut discordia inde inter Patres plebemque oriretur. Quæ profecto orta esset: adeo tribuni jam ferocem per se plebem criminando in primores civitatis instigabant. Sed externus timor, maximum concordiæ vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se jungebat animos. Id modo non conveniebat; quod senatus consulesque nusquam alibi spem, quam in armis, ponebant: plebes omnia, quam bellum, malebat. Sp. Nautius jam & Sex. Furius consules erant. Eos, recensentes legiones, præsidia per muros aliaque, in quibus stationes vigiliasque esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit: deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coëgit. Acceperunt relationem Patres, postquam adparuit, labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum retulerunt. «Si Volscis ager redderetur, posse »agi de pace: si præda belli per otium frui »velint, memorem se & civium injuriæ, & hospitum beneficii, adniturum ut adpareat, »exsilio sibi inritatos, non fractos animos »esse. » Iterum deinde iidem missi non reci-

U. c. 263. a. C. 489.

U. c. 266. a. C. 486.

Sp. Nautio, Sex. Furio Coss.

Romani legatos de pace mittunt.

V. c. 266. a. C. 486. piuntur in caſtra. Sacerdotes quoque, ſuis inſignibus velatos, iſſe ſupplices ad caſtra hoſtium, traditum eſt; nihilo magis quam legatos flexiſſe animum.

Coriolani mater, uxor & filii caſtra hoſtium petunt.

XL. Tum matronæ ad Veturiam, matrem Coriolani, Volumniamque uxorem frequentes coëunt. Id publicum conſilium, an muliebris timor fuerit, parum invenio. Pervicere certe, ut & Veturia, magno natu mulier, & Volumnia, duos parvos ex Marcio ferens filios, ſecum in caſtra hoſtium irent: &, quam armis viri defendere urbem non poſſent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Ubi ad caſtra ventum eſt, nunciatumque Coriolano, adeſſe ingens mulierum agmen; in primo (ut qui nec publica majeſtate in legatis, nec in ſacerdotibus tanta obfuſa oculis animoque religione motus eſſet) multo obſtinatior adverſus lacrimas muliebres erat. Dein familiarium quidam, qui inſignem mœſtitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum nepotesque ſtantem, « Niſi me » fruſtrantur [inquit] oculi, mater tibi con»juxque & liberi adſunt. » Coriolanus, prope ut amens, conſternatus, ab ſede ſua quum ferret matri obviæ complexum; mu-

lier in iram ex precibus versa, » Sine, priusquam complexum accipio, sciam, [inquit] » ad hostem, an ad filium, venerim : captiva » mater-ne in castris tuis sim ? In hoc me longa » vita & infelix senecta traxit, ut exsulem » te, deinde hostem viderem ? Potuisti popu- » lari hanc terram, quæ te genuit atque aluit ? » Non tibi, quamvis infesto animo & minaci » perveneras, ingredienti fines ira cecidit ? » non, quum in conspectu Roma fuit, succur- » rit, intra illa mœnia domus ac penates mei » sunt, mater, conjux, liberique ? Ergo ego » nisi peperissem, Roma non obpugnaretur; » nisi filium haberem, libera in libera patria » mortua essem. Sed ego nihil jam pati, nec » tibi turpius quam mihi miserius, possum : » nec, ut sim miserrima, diu futura sum. » De his videris : quos, si pergis, aut in- » matura mors, aut longa servitus manet. » Uxor deinde ac liberi amplexi : fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque, fregere tandem virum. Complexus inde suos dimittit : ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei obpressum periisse tradunt ; alii alio leto. Apud Fabium, longe

U. c. 266. a. C. 486.

Matris oratio.

Marcius placatur.

U. c. 266. a. C. 486. antiquiſſimum auctorem, uſque ad ſenectutem vixiſſe eumdem invenio. Refert certe, hanc ſæpe eum exacta ætate uſurpaſſe vocem, « Multo miſerius ſeni exſilium eſſe. » Non inviderunt laudes ſuas mulieribus viri Romani : adeo ſine obtrectatione gloriæ alienæ vivebatur. Monumento quoque quod eſſet, templum Fortunæ Muliebri ædificatum dedicatumque eſt. Rediere deinde Volſci, adjunctis Æquis, in agrum Romanum ; ſed Æqui Attium Tullum haud ultra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volſci Æqui ne imperatorem conjuncto exercitui darent, ſeditio ; deinde atrox prœlium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hoſtium exercitus, haud minus pernicioſo quam pertinaci certamine, confecit. *U. c. 267. a. C. 485.* Conſules T. Sicinius & C. Aquillius. Sicinio Volſci, Aquillio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia evenit. Eo anno Hernici devicti : cum Volſcis æquo Marte diſceſſum eſt.

T. Sicinio, C. Aquillio Coſſ.

U. c. 268. a. C. 484. XLI. Sp. Cassius deinde & Proculus Virginius conſules facti. Cum Hernicis fœdus ictum : agri partes duæ ademtæ : inde dimidium Latinis, dimidium plebi diviſurus conſul Caſſius erat. Adjiciebat huic muneri

Sp. Caſſio III. Proc. Virginio Coſſ.

agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. Sed & publica Patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primum lex agraria promulgata est; numquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe adversante: quæ primo cœperat fastidire, munus vulgatum a civibus isse in socios: sæpe deinde & Virginium consulem in concionibus velut vaticinantem audiebat, «Pestilens collegæ munus esse. Agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturos. Regno viam fieri. Quid ita enim adsumi socios & nomen Latinum? Quid adtinuisse, Hernicis, paullo ante hostibus, capti agri partem tertiam (q) reddi, nisi ut hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?» Popularis jam esse dissuasor & intercessor legis agrariæ cœperat. Uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, passurum se adsignari agros, dum ne cui, nisi

U. c. 268. a. C. 484.

Lex agraria.

(q) *tertiam partem* Gron. Crev.

U. c. 268. a. C. 484. civi Romano, adsignentur. Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, jubere, pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero haud secus, quam præsentem mercedem regni, adspernata plebes: adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera ejus in animis hominum respuebantur. Quem, ubi primum magistratu abiit, damnatum necatumque constat. Sunt, qui patrem auctorem (r) ejus supplicii ferant: eum, cognita domi causa, verberasse ac necasse, peculiumque filii Cereri consecravisse. Signum inde factum esse, & inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATUM. Invenio apud quosdam, idque propius fidem est, a quæstoribus Cæsone Fabio & L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi judicio: dirutas publice ædes. Ea est area ante Telluris ædem. Ceterum sive illud domesticum, sive publicum fuit judicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus.

Cassius necatur.

U. c. 269. a. C. 483. S. Cornelio, Q. Fabio Coss.

(r) *actorem* Gron.

XLII. Haud diuturna ira populi in Caſſium fuit. Dulcedo agrariæ legis ipſa per ſe, demto auctore, ſubibat animos: accenſaque ea cupiditas eſt malignitate Patrum; qui, devictis eo anno Volſcis Æquisque, militem præda fraudavere. Quidquid captum ex hoſtibus eſt, vendidit Fabius conſul, ac redegit in publicum. Inviſum erat Fabium nomen plebi propter noviſſimum conſulem: tenuere tamen Patres, ut cum L. Æmilio Cæſo Fabius conſul crearetur. Eo infeſtior facta plebes ſeditione domeſtica bellum externum excivit: bello deinde civiles diſcordiæ intermiſſæ. Uno animo Patres ac plebes rebellantes Volſcos & Æquos, duce Æmilio, proſpera pugna vicere. Plus tamen hoſtium fuga, quam prœlium, abſumſit: adeo pertinaciter fuſos inſecuti ſunt equites. Caſtoris ædes eodem anno Idibus Quinctilibus dedicata eſt. Vota erat Latino bello, Poſtumio dictatore. Filius ejus, duumvir ad id ipſum creatus, dedicavit. Sollicitati & eo anno ſunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis popularem poteſtatem lege populari celebrabant. Patres, ſatis ſuperque gratuiti furoris in multitudine credentes eſſe, largitiones

U. c. 270. a. C. 482.

L. Æmilio, K. Fabio Coſſ.

Volſci & Æqui victi

U. c. 271. a. C. 481.
M. Fabio, L. Valerio Coss.

temeritatisque invitamenta horrebant. Acerrimi Patribus duces ad resistendum consules fuere. Ea igitur pars reipublicæ vicit, nec in præsens modo; sed in venientem etiam annum M. Fabium Cæsonis fratrem, & magis invisum alterum plebi, accusatione Sp. Cassii, L. Valerium consules (*s*) dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis est. Vana lex, vanique legis auctores, jactando inritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus, unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus, habitum. Itaque, ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Veiens initum; & Volsci rebellarunt. Sed ad bella externa prope supererant vires: abutebanturque iis inter semetipsos certando. Accessere ad ægras jam omnium mentes prodigia cœlestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas: motique ira numinis causssam nullam aliam vates canebant, publice privatimque, nunc extis, nunc per aves, consulti, quam haud rite sacra fieri. Qui terrores tamen eo evasere, ut Oppia, virgo Vestalis, damnata incesti pœnas dederit.

(s) *consulem* Gron. Crev.

XLIII. Q. Fabius inde & C. Julius consules facti. Eo anno non segnior discordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma sumta. Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. Quorum bellorum crescente cura, Cæso Fabius & Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, Æqui obpugnabant. Veientes, pleni jam populationum, Romam ipsam se obpugnaturos minabantur (*t*). Qui terrores, quum compescere deberent, auxere insuper animos plebis : redibatque non sua sponte plebi mos detractandi militiam ; sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ Patribus injungendæ, susceperat rem militarem inpediendam. Ceterum tota invidia tribuniciæ potestatis versa in auctorem est : nec in eum consules acrius, quam ipsius ejus collegæ, coorti sunt : auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur. Ducendus Fabio in Æquos, in Veientes Furio datur. Et in Veientibus quidem nihil dignum memoria gestum est. Fabio aliquanto plus negotii cum civibus,

U. c. 272. a. C. 480. — *Q. Fabio II, C. Julio Coss.*

U. c. 273. a. C. 479. — *K. Fabio II. Sp. Furio Coss.*

Seditiones

(*t*) *minitabantur* Gron. Crev.

quam cum hostibus, fuit. Unus ille vir ipse consul rempublicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul, præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut, solo equitatu emisso, exercitum hostium funderet; insequi fusos pedes noluit. Nec illos, etsi non adhortatio invisi ducis, suum saltem flagitium, & publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti rediisset, cogere potuit gradum adcelerare; aut, si aliud nihil, instare instructos. Injussu signa referunt, mœstique, (crederes victos) exsecrantes nunc imperatorem, nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsita sunt: adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quam inritato exacerbatoque in se militum odio. Obtinuere tamen Patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant: Fabio collega Cn. Manlius datur.

V. c. 274. a. C. 478.

M. Fabio II. Cn. Manlio Coss.

XLIV.

XLIV. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Tib. Pontificius fuit. Is, eamdem viam, velut proceſſiſſet Sp. Licinio, ingreſſus, delectum paulliſper inpediit. Perturbatis iterum Patribus, Appius Claudius, « Victam tribuniciam poteſtatem [dicere] » priore anno; in præſentia re ipſa, exemplo » in perpetuum : quando inventum ſit, ſuis » ipſam viribus diſſolvi. Neque enim um- » quam defuturum, qui & ex collega victo- » riam ſibi, & gratiam melioris partis bono » publico velit quæſitam. Et plures, ſi plu- » ribus opus ſit, tribunos ad auxilium con- » ſulum paratos fore; & unum vel adverſus » omnes ſatis eſſe. Darent modo & conſules » & primores Patrum operam, ut, ſi minus » omnes, aliquos tamen ex tribunis reipub- » licæ ac ſenatui conciliarent. » Præceptis Appii moniti Patres, & univerſi comiter ac benigne tribunos adpellare ; & conſulares, ut cuique privatim aliquid juris adverſus ſingulos erat, partim gratia, partim auctoritate, obtinuere, ut tribuniciæ poteſtatis vires ſalubres vellent reipublicæ eſſe : quatuorque tribunorum adverſus unum moratorem publici commodi auxilio delectum conſules habent,

U. c. 274. a. C. 478.

Interceſſio tribunitia.

U. c. 274. a. C. 478.

Veiens bellum.

Inde ad Veiens bellum profecti; quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Veientium gratia concitata, quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, « Æternas opes esse Romanas, nisi inter » semet ipsi seditionibus sæviant. Id unum ve» nenum, eam labem civitatibus opulentis » repertam, ut magna imperia mortalia essent. » Diu sustentatum id malum, partim Patrum » consiliis, partim patientia plebis, jam ad » extrema venisse. Duas civitates ex una » factas: suos cuique parti magistratus, suas » leges esse. Primum in delectibus sævire so» litos: eosdem in bello tamen paruisse duci» bus. Qualicumque urbis statu, manente » disciplina militari, stisti potuisse. Jam non » parendi magistratibus morem in castra quo» que Romanum militem sequi. Proximo bello » in ipsa acie, in ipso certamine, consensu » exercitus traditam ultro victoriam victis » Æquis: signa deserta, imperatorem in acie » relictum, injussu in castra reditum. Pro» fecto, si instetur, suo milite vinci Romam » posse. Nihil aliud opus esse, quam indici

» oſtendique bellum : cetera ſua ſponte fata » & Deos geſturos. » Ea ſpes Etruſcos armaverat, (x), multis in vicem caſibus victos victoresque. *U. c. 274. a. C. 478.*

XLV. CONSULES quoque Romani nihil præterea aliud, quam ſuas vires, ſua arma, horrebant: memoria peſſimi proximo bello exempli terrebat (y), ne rem committerent eo, ubi duæ ſimul acies timendæ eſſent. Itaque caſtris ſe tenebant, tam ancipiti periculo averſi. Diem tempusque forſitan ipſum leniturum iras, ſanitatemque animis adlaturum. Veiens hoſtis Etruſcique eo magis præpropere agere : laceſſere ad pugnam : primo obequitando caſtris provocandoque ; poſtremo, ut nihil movebant, qua conſules ipſos, qua exercitum increpando : « Simulationem » inteſtinæ diſcordiæ remedium timoris in- » ventum : & conſules magis non confidere, » quam non credere ſuis militibus. Novum » ſeditionis genus, ſilentium otiumque inter » armatos. » Ad hæc in novitatem generis originisque, qua falſa, qua vera, jacere. Hæc, quum ſub ipſo vallo portisque ſtrepe- *Coſſ. caſtris ſe tenent.*

(x) *Hæ ſpes Etr. armaverant* Gron. Crev.

(y) *terrebantur* Gron, Crev.

V. c. 274. a. C. 478. rent, haud ægre consules pati. At inperitæ multitudinis (z) nunc indignatio, nunc pudor, pectora versare, & ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum, non Patribus, non consulibus: externa & domestica odia certare in animis. Tandem superant externa: adeo superbe insolenterque hostis eludebat. Frequentes in prætorium conveniunt, poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules, velut deliberabundi, capita conferunt, diu conloquuntur. Pugnare cupiebant; sed retro revocanda & abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent inpetum. Redditur responsum, « in- » maturam rem agi, nondum tempus pugnæ esse: castris se tenerent. » Edicunt inde, « ut abstineant pugna. Si quis injussu pugna- » verit, ut in hostem animadversuros. » Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. Accedunt insuper hostes ferocius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est. Quippe inpune se insultaturos, non credi militi arma: rem ad ultimum seditionis erepturam, finemque

Milites pugnam poscunt.

Cunctantur Coss.

(z) *multitudini* Gron. Crev.

veniſſe Romano imperio. His freti obcurſant portis, ingerunt probra, ægre abſtinent, quin caſtra obpugnent. Enimvero non ultra contumeliam pati Romanus poſſe: totis caſtris undique ad conſules curritur. Non jam ſenſim, ut ante, per centurionum principes poſtulant; ſed paſſim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergiverſantur tamen. Fabius deinde, ad creſcentem tumultu jam metum ſeditionis collega concedente, quum ſilentium claſſico feciſſet; « Ego iſtos, Cn. » Manli, poſſe vincere ſcio; velle ne ſcirem, » ipſi fecerunt. Itaque certum atque decretum » eſt, non dare (*a*) ſignum, niſi, victores » ſe redituros ex hac pugna, jurant (*b*). Con» ſulem Romanum miles ſemel in acie fefel» lit; Deos numquam fallet. » Centurio erat M. Flavoleius, inter primores pugnæ flagitator. « Victor [inquit] M. Fabi, revertar » ex acie. » Si fallat, Jovem patrem, Gradivumque Martem, aliosque iratos invocat Deos. Idem deinceps omnis exercitus in ſe quiſque jurat. Juratis datur ſignum, arma capiunt: eunt in pugnam, irarum ſpeique pleni. Nunc jubent Etruſcos probra jacere, nunc *U. c. 274. a. C. 478.*

(a) *dari* Gron. (b) *jurent* Gron. Crev.

U. c. 274. a. C. 478. armatis ſibi quiſque lingua promtum hoſtem obferri. Omnium illo die, qua plebis, qua Patrum, eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit. Multis civilibus certaminibus infenſos plebis animos illa pugna ſibi reconciliare ſtatuunt. Inſtruitur acies: nec Veiens hoſtis Etruſcæque legiones detrectant.

Prælium committitur. XLVI. PROPE certa ſpes erat, non magis ſecum pugnaturos, quam pugnaverint cum Æquis: majus quoque aliquod, in tam inritatis animis & occaſione ancipiti, haud deſperandum eſſe facinus. Res aliter longe evenit. Nam non alio ante bello infeſtior Romanus (adeo hinc contumeliis hoſtes, hinc conſules mora exacerbaverant) prœlium iniit. Vix explicandi ordinis ſpatium Etruſcis fuit; quum, pilis inter primam trepidationem abjectis temere magis, quam emiſſis, pugna jam in manus, jam ad gladios, ubi Mars eſt atrociſſimus, venerat. Inter primores genus Fabium inſigne ſpectaculo exemploque civibus erat. Ex his Q. Fabium, (tertio hic anno ante conſul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuſcus, incautum inter multas verſan-

tem hoſtium manus, gladio per pectus transfigit. Telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Senſit utraque acies unius viri caſum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius conſul tranſiluit jacentis corpus, objectaque parma, «Hoc juraſtis [inquit] milites, fu» gientes vos in caſtra redituros? adeo igna» viſſimos hoſtes magis timetis, quam Jovem » Martemque, per quos juraſtis? At ego in» juratus aut victor revertar, aut prope te » hic, Q. Fabi, dimicans cadam.» Conſuli tum Cæſo Fabius prioris anni conſul, «Ver» bisne iſtis, frater, ut pugnent, te inpetra» turum credis? Dii inpetrabunt, per quos » juravere. Et nos, ut decet proceres, ut » Fabio nomine eſt dignum, pugnando potius, » quam adhortando, accendamus militum ani» mos.» Sic in primum infeſtis haſtis provolant duo Fabii, totamque moverunt ſecum aciem. *U. c. 274. a. C. 478.*

XLVII. Prælio ex parte una reſtituto, nihilo ſegnius in altero cornu Cn. Manlius conſul pugnam ciebat: ubi prope ſimilis fortuna eſt verſata. Nam ut altero in cornu Q. Fabium, ſic in hoc ipſum conſulem Manlium, jam velut fuſos agentem hoſtes, &

U. c. 274. a. C. 478.

inpigre milites secuti sunt; &, ut ille gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati, gradum retulere. Cessissentque loco, ni consul alter, cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans collegam, se victorem fuso altero cornu adesse, rem inclinatam sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse coram obfert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum animos. Simul & vanior jam erat hostium acies, dum, abundante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra obpugnanda. In quæ haud magno certamine inpetu facto, dum prædæ magis, quam pugnæ, memores terunt (*c*) tempus; triarii Romani, qui primam inruptionem sustinere non potuerant, missis ad consules nunciis, quo loco res essent, conglobati ad prætorium redeunt, & sua sponte ipsi prœlium (*d*) renovant: & Manlius consul, revectus in castra, ad omnes portas milite obposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis, quam audaciam, accendit. Nam quum incursantes, qua-

Vincuntur Veientes.

(c) *tererent* Gron. Crev.

(d) *prœlium ipsi* Gron. Crev.

cumque exitum oſtenderet ſpes, vano aliquoties inpetu iſſent; globus juvenum unus in ipſum conſulem inſignem armis invadit. Prima excepta a circumſtantibus tela: ſuſtineri deinde vis nequit (*e*). Conſul mortifero vulnere ictus cadit, fuſique circa omnes. Tuſcis creſcit audacia. Romanos terror per tota caſtra trepidos agit. Et ad extrema ventum foret, ni legati, rapto conſulis corpore, patefeciſſent una porta hoſtibus viam. Ea erumpunt; conſternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt conſulem. Ibi iterum cæſi fuſique paſſim. Victoria egregia parta, triſtis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque conſul, decernente ſenatu triumphum, « Si exercitus ſine imperatore » triumphare poſſit, pro eximia eo bello » opera facile paſſurum, « reſpondit: « ſe, » familia funeſta Q. Fabii fratris morte, re» publica ex parte orba conſule altero amiſſo, » publico privatoque deformem luctu lauream » non accepturum. » Omni acto triumpho depoſitus triumphus clarior fuit: adeo ſpreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps collegæ fratris- *U. c. 274. a. C. 478.*

(*e*) *nequit* Gron. Crev.

que ducit : idem in utroque laudator, quum ; concedendo illis ſuas laudes, ipſe maximam partem earum ferret. Neque inmemor ejus, quod initio conſulatus inbiberat, reconciliandi animos plebis, ſaucios milites curandos dividit Patribus. Fabiis plurimi dati : nec alibi majore cura habiti. Inde populares jam eſſe Fabii : nec hoc ulla, niſi ſalubri reipublicæ, arte.

U. c. 275. a. C. 477. K. Fabio III. T. Virginio Coſſ.

XLVIII. IGITUR non Patrum magis, quam plebis, ſtudiis Cæſo Fabius cum T. Virginio conſul factus, neque bella, neque delectus, neque ullam aliam priorem curam agere, quam ut, jam aliqua ex parte inchoata concordiæ ſpe, primo quoque tempore cum Patribus coaleſcerent animi plebis. Itaque principio anni cenſuit, priuſquam quiſquam agrariæ legis auctor tribunus exſiſteret, occuparent Patres ipſi ſuum munus facere : captivum agrum plebi quam maxime æqualiter darent. Verum eſſe, habere eos, quorum ſanguine ac ſudore partus ſit. Adſpernati Patres ſunt : queſti quoque quidam, nimia gloria luxuriare & evaneſcere vividum quondam illud Cæſonis ingenium. Nullæ deinde urbanæ factiones fuere. Vexabantur in-

curſionibus Æquorum Latini. Eo cum exercitu Cæſo miſſus, in ipſorum Æquorum agrum depopulandum tranſit. Æqui ſe in oppida receperunt, murisque ſe tenebant : eo nulla pugna memorabilis fuit. At a Veiente hoſte clades accepta temeritate alterius conſulis : actumque de exercitu foret, ni Cæſo Fabius in tempore ſubſidio veniſſet. Ex eo tempore neque pax neque bellum cum Veientibus fuit; res proxime formam latrocinii venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem : ubi abductas ſenſerant legiones, agros incurſabant; bellum quiete, quietem bello in vicem eludentes. Ita neque omitti tota res, nec (*f*) perfici poterat : & alia bella aut præſentia inſtabant, ut ab Æquis Volſcisque, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis tranſiret, quieſcentibus : aut mox moturos ſe adparebat Sabinos ſemper infeſtos, Etruriamque omnem. Sed Veiens hoſtis, aſſiduus magis, quam gravis, contumeliis ſæpius, quam periculo, animos agitabat : quod nullo tempore negligi poterat, aut averti alio ſinebat. Tum Fabia gens ſenatum adiit (*g*) : con-

U. c. 275. a. C. 477.

Dubium bellum cum Veientibus

(f) *neque* Gron. Crev.

(g) *adit* Gron. Crev.

U. c. 275. a. C. 477.

Fabia gens Veiens bellum sola gerit.

ſul pro gente loquitur : « Adſiduo magis, » quam magno præſidio, ut ſcitis, Patres » conſcripti, bellum Veiens eget. Vos alia » bella curate : Fabios hoſtes Veientibus date. » Auctores ſumus, tutam ibi majeſtatem Ro- » mani nominis fore. Noſtrum id nobis velut » familiare bellum, privato ſumtu gerere in » animo eſt. Reſpublica & milite illic & pe- » cunia vacet. » Gratiæ ingentes actæ. Conſul e curia egreſſus, comitante Fabiorum agmine, qui in veſtibulo curiæ, ſenatusconſultum exſpectantes, ſteterant, domum rediit. Juſſi armati poſtero die ad limen conſulis adeſſe, domos inde diſcedunt.

XLIX. Manat tota urbe rumor : Fabios ad cœlum laudibus ferunt. Familiam unam ſubiiſſe (*h*) civitatis onus : Veiens bellum in privatam curam, in privata arma verſum. Si ſint duæ roboris ejuſdem in urbe gentes; depoſcant, hæc Volſcos ſibi, illa Æquos : populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos ſubigi populos poſſe. Fabii poſtero (*i*) die arma capiunt : quo juſſi erant, conveniunt. Conſul, paludatus egrediens, in

(h) *ſubiiſſe* Gron. Crev.

(i) *poſtera* Gron. Crev.

vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt. Acceptus in medium, signa ferri jubet. Numquam exercitus neque minor numero, nequo clarior fama & admiratione hominum, per urbem incessit. Sex & trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiæ viribus Veienti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem, nec curam, sed inmensa omnia volventium animo; alia publica sollicitudine excitata, favore & admiratione stupens: « Ire fortes, ire » felices jubent, inceptis eventus pares redde» re : consulatus inde ac triumphos, omnia »præmia ab se, omnes honores sperare.» Prætereuntibus Capitolium arcemque & alia templa, quidquid Deorum oculis, quidquid animo obcurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam ad parentes restituant. Incassum missæ preces. Infelici via dextro Jano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perveniunt. Is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde & C. Servilius con-

U. c. 275. a. C. 477.

U. c. 276. a. C. 476. L. Æmilio II. C. Servilio Coss.

fules facti. Et, donec nihil aliud quam in populationibus res fuit, non ad præsidium modo tutandum Fabii satis erant; sed tota regione, qua Tuscus ager Romano adjacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Veientes, adcito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ obpugnant; & Romanæ legiones, ab L. Æmilio Consule adductæ, cominus cum Etruscis dimicant acie. Quamquam vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit: adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt, subsidiaque locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala, non pugnæ modo incipiendæ, sed consistendi ademit locum. Ita, fusi retro ad saxa Rubra, (ibi castra habebant) pacem supplices petunt. Cujus inpetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum præsidium, pœnituit.

Fabii Veientum victores.

L. Rursus cum Fabiis erat Veienti populo, sine ullo majoris belli adparatu, certamen: nec erant incursiones modo in agros, aut subiti inpetus incursantium, sed aliquoties æquo campo conlatisque signis certatum:

gensque una populi Romani sæpe ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Veientibus visum. Inde consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi: gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque & pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, obviam acta: & agrestium fuga vasti relicti agri: & subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, sæpius simulato, quam vero pavore refugerunt. Jamque Fabii adeo contemserant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. Hæc spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora (quamquam rara hostium adparebant arma) decurrerent. Et quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent, palatique passim vaga, ut fit pavore injecto, raperent pecora; subito ex insidiis consurgitur: & adversi & undique hostes erant. Primo clamor circumlatus exterruit: dein tela ab omni parte accidebant; coëuntibusque Etruscis, jam continenti agmine armatorum septi, quo magis se hostis inferebat,

U. c. 276. a. C. 476.

Cæsi a Veientibus

V. c. 276. a. C. 476. cogebantur breviore ſpatio & ipſi orbem conligere. Quæ res & paucitatem eorum inſignem, & multitudinem Etruſcorum, multiplicatis in arto ordinibus, faciebat. Tum, omiſſa pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum ſe omnes inclinant. Eo niſi corporibus armisque, rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. Inde primo reſtitere: mox, ut reſpirandi ſuperior locus ſpatium dedit, recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam ſubeuntes: vincebatque auxilio loci paucitas, ni jugo circummiſſus Veiens in verticem collis evaſiſſet. Ita ſuperior rurſus hoſtis factus. Fabii Cæſi ad unum omnes, præſidiumque expugnatum. Trecentos ſex periſſe ſatis convenit: unum prope puberem ætate relictum, ſtirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi Romani ſæpe domi bellique vel maximum futurum auxilium.

V. c. 277. a. C. 475. C. Horatio, T. Menenio Coſſ. LI. QUUM hæc accepta clades eſſet, jam C. Horatius & T. Menenius conſules erant. Menenius adverſus Tuſcos victoria elatos confeſtim miſſus. Tum quoque male pugnatum eſt, & Janiculum hoſtes occupavere: obſeſſaque urbs foret, ſuper bellum annona

pre-

premente, (tranſierant enim Etruſci Tiberim) ni Horatius conſul ex Volſcis eſſet revocatus : adeoque id bellum ipſis inſtitit mœnibus, ut primo pugnatum ad Spei ſit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quamquam parvo momento ſuperior Romana res fuit, meliorem tamen militem, recepto priſtino animo, in futura prœlia id certamen fecit. A. Virginius & Sp. Servilius conſules fiunt. Poſt acceptam proximam pugnæ cladem Veientes abſtinuere acie. Populationes erant, & velut ab arce Janiculi paſſim in Romanum agrum inpetus dabant : non uſquam pecora tuta, non agreſtes erant. Capti deinde eadem arte ſunt, qua ceperant Fabios. Secuti dedita opera paſſim ad inlecebras propulſa pecora, præcipitavere in inſidias. Quo plures erant, major cædes fuit. Ex hac clade atrox ira majoris cladis cauſſa atque initium fuit. Trajecto enim nocte Tiberi, caſtra Servilii conſulis adorti ſunt obpugnare. Inde fuſi magna cæde in Janiculum ſe ægre recepere (*k*). Confeſtim conſul & ipſe tranſit Tiberim, caſtra ſub Janiculo communit. Poſtero die, luce orta, nonnihil & heſterna

U. c. 278. a. C. 474.
A. Virginio, Sp. Servilio Coſſ.

Veientes victi.

(k) *receperunt* Gron. Crev.

U. c. 278. a. C. 474. felicitate pugnæ ferox, magis tamen, quod inopia frumenti, quamvis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat consilia, temere adverso Janiculo ad castra hostium aciem erexit; fœdiusque inde pulsus, quam pridie pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque ejus est servatus. Inter duas acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga darent, occidione occisi. Ita obpressum temeritate felici Veiens bellum.

Turbæ domesticæ. LII. URBI cum pace laxior etiam annona rediit, & advecto ex Campania frumento, &, postquam timor sibi cuique futuræ inopiæ abiit, eo, quod abditum fuerat, prolato. Ex copia deinde otioque lascivire rursus animi; & pristina mala, postquam foris deerant, domi quærere. Tribuni plebem agitare suo veneno, agraria lege: in resistentes incitare Patres, nec in universos modo, sed in singulos. Q. Considius & T. Genucius, auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt. Invidiæ erat amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde stativa consul habuisset. Eum obpresserunt (*l*): quum & Patres haud minus, quam pro Coriolano, adnisi

(1) *obpressere* Gron. Crev.

essent, & Patris Agrippæ favor haud dum exoleviſſet. In multa temperarunt tribuni: quum capitis anquiſiſſent, duo millia æris damnato multam dixerunt (*m*). Ea in caput vertit. Negant tuliſſe ignominiam ægritudinemque: inde morbo abſumtum eſſe. Alius deinde reus Sp. Servilius, ut conſulatu abiit, C. Nautio & P. Valerio conſulibus, initio ſtatim anni, ab L. Cædicio & T. Statio tribunis die dicta, non, ut Menenius, precibus ſuis aut Patrum, ſed cum multa fiducia innocentiæ gratiæque, tribunicios inpetus tulit. Et huic prœlium cum Tuſcis ad Janiculum erat crimini. Sed fervidi animi vir, ut in publico periculo ante, ſic tum in ſuo, non tribunos modo, ſed plebem, oratione feroci refutando, exprobrandoque T. Menenii damnationem mortemque, (cujus patris munere reſtituta quondam plebs eos ipſos, quibus tum ſæviret, magiſtratus, eas leges haberet) periculum audacia diſcuſſit. Juvit & Virginius collega, teſtis productus, participando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit judicium.

U. c. 279. a. C. 473. C. Nautio, P. Valerio Coss.

(m) *edixerunt* Gron. Crev.

U. c. 279. a. C. 473.

Bellum Veiens & Sabinum.

LIII. CERTAMINA domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma conjunxerant. P. Valerius consul, adcitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina, quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim adgreditur; tantamque trepidationem injecit, ut, dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. Intra vallum deinde cædes magis, quam prœlium, esse. Tumultus e castris & in urbem penetrat: tamquam Veiis captis, ita pavidi Veientes ad arma currunt. Pars Sabinis eunt subsidio; pars Romanos, toto inpetu intentos in castra, adoriuntur. Paullisper aversi turbatique sunt. Deinde & ipsi utroque versis signis resistunt: & eques, ab consule inmissus, Tuscos fundit fugatque: eademque hora duo exercitus, duæ potentissimæ & maximæ finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur, Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. Eos per se ipsi Latini, adsumtis Hernicis, sine Romano aut duce aut auxilio, castris exuerunt. Ingenti præda, præter suas recuperatas res,

Bellum cum Volscis & Æquis.

potiti sunt. Missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos, credo, non placebat, sine Romano duce exercituque sociis propriis viribus consiliisque bella gerere. Nullum genus calamitatis contumeliæque non editum in Volscos est : nec tamen perpelli potuere, ut acie dimicarent.

LIV. L. Furius inde & C. Manlius consules. Manlio Veientes provincia evenit. Non tamen bellatum. Induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim continuatur discordia domi. Agrariæ legis tribuniciis stimulis plebs furebat. Consules, nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt. Abeuntes magistratu Cn. (*n*) Genucius tribunus plebis adripuit. L. Æmilius & Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Julium pro Virginio in quibusdam annalibus (*o*) consulem invenio. Hoc anno (quoscumque consules habuit) rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati non plebem

U. c. 280. a. C. 472.

L. Furio, C. Manlio Coss.

Romæ discordiæ.

U. c. 281. a. C. 471.

L. Æmil. III. Opit. Virginio Coss.

Furius & Manlius ad populum rei.

(n) *Abeuntes magistratu consules Genucius &c.* Gron.

(o) *in quibusdam pro Virginio annalibus* Gron. Crev.

U. c. 281. a. C. 471. magis, quam juniores Patrum. Suadent, monent, « Honoribus & administratione reipu- » blicæ abstineant ; consulares vero fasces, » prætextam, curulemque sellam, nihil aliud, » quam pompam funeris, putent. Claris in- » signibus velut infulis velatos ad mortem » destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo » sit, jam nunc ita in animum inducant, » consulatum captum & obpressum ab tribu- » nicia potestate esse. Consuli, velut adpari- » tori tribunicio, omnia ad nutum imperium- » que tribuni agenda esse. Si se commoverit, » si respexerit Patres, si aliud, quam plebem, » esse in republica crediderit; exsilium C. » Marcii, Menenii damnationem & mortem, » sibi proponat ante oculos. » His accensi vocibus Patres, consilia inde, non publica, sed in privato, seductaque a plurium conscientia, habere. Ubi quum id modo constaret, jure an injuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia : nec auctor quamvis audaci facinori deerat.

Tribunus occisus. Igitur judicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primo, quod non descenderet tribunus : deinde, quum jam mora suspectior fieret, deterritum a primo-

ribus credere, & defertam ac proditam cauſ- *U. c. 281. a. C. 471.*
ſam publicam queri. Tandem, qui obverſati veſtibulo tribuni fuerant, nunciant, domi mortuum eſſe inventum. Quod ubi in totam concionem pertulit rumor; ſicut acies funditur duce occiſo, ita dilapſi paſſim alii alio. Præcipuus pavor tribunos invaſerat, quam nihil auxilii ſacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres ſatis moderate ferre lætitiam: adeoque neminem noxæ pœnitebat, ut etiam inſontes feciſſe videri vellent, palamque ferretur, malo domandam tribuniciam poteſtatem.

LV. Sub hac peſſimi exempli victoria de- *Diſcordia.*
lectus edicitur: paventibusque tribunis, ſine interceſſione ulla conſules rem peragunt. Tum vero iraſci plebes, tribunorum magis ſilentio, quam conſulum imperio; & dicere, « Actum eſſe de libertate ſua: rurſus ad an- » tiqua reditum: cum Genucio una mortuam » ac ſepultam tribuniciam poteſtatem. Aliud » agendum, ac cogitandum, quomodo reſiſta- » tur Patribus. Id autem unum conſilium eſſe, » ut ſe ipſa plebs, quando aliud nihil auxilii » habeat, defendat. Quatuor & viginti licto- » res adparere conſulibus, & eos ipſos plebis

U. c. 281. a. C. 471.

» homines. Nihil contemtius, neque infir-
» mius, si sint, qui contemnant. Sibi quem-
» que ea magna atque horrenda facere. » His vocibus alii alios quum incitassent; ad Voleronem Publilium, de plebe hominem, quia, quod ordines duxisset, negaret, se militem fieri debere, lictor missus est a consulibus. Volero adpellat tribunos. Quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, & virgas expediri jubent. « Provoco [inquit] » ad populum, [Volero] quoniam tribuni ci-
» vem Romanum in conspectu suo virgis cædi
» malunt, quam ipsi in lecto suo a vobis tru-
» cidari. » Quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere & spoliare lictor. Tum Volero, & prævalens ipse, & adjuvantibus advocatis, repulso lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit, clamitans, « Pro-
» voco, & fidem plebis inploro. Adeste ci-
» ves! adeste commilitones! nihil est, quod
» exspectetis tribunos, quibus ipsis vestro
» auxilio opus est. » Concitati homines, veluti ad prœlium, se expediunt: adparebatque, omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum, non publici fore, non privati juris.

Voleronis audacia.

Huic tantæ tempeſtati quum ſe conſules obtuliſſent, facile experti ſunt, parum tutam majeſtatem ſine viribus eſſe. Violatis lictoribus, faſcibus fractis, e foro in curiam compelluntur, incerti, quatenus Volero exerceret victoriam. Conticeſcente deinde tumultu, quum in ſenatum vocari juſſiſſent, queruntur injurias ſuas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis ſententiis, vicere ſeniores, quibus, ira Patrum adverſus temeritatem plebis certari, non placuit. *U. c. 281. a. C. 471.*

LVI. VOLERONEM amplexa favore plebs proximis comitiis tribunum plebi (*p*) creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium conſules habuit: contraque omnium opinionem, qui eum vexandis prioris anni conſulibus permiſſurum tribunatum credebant, poſt publicam cauſſam privato dolore habito, ne verbo quidem violatis conſulibus, rogationem tulit ad populum, ut plebeii magiſtratus tributis comitiis fierent. Haud parva res, ſub titulo prima ſpecie minime atroci, ferebatur; ſed quæ patriciis omnem poteſtatem per clientium ſuffragia creandi, quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni, gratiſſimæ *Fit tribunus plebis.* *U. c. 282. a. C. 470.* *L. Pinario, P. Furio Coſſ.* *Lex publilia.*

(p) *plebei* Crev.

plebi, quum summa vi resisterent Patres; nec, quæ una vis ad resistendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut consulum aut principum adduci posset; res tamen, suo ipsa molimine gravis, certaminibus in annum extrahitur. Plebs Volero-
U. c. 283. a. C. 469. nem tribunum reficit. Patres, ad ultimum
Ap. Claudio, T. Quinctio Cos. dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium, Appii filium, jam inde a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. Principio statim anni nihil prius, quam de lege, agebatur. Sed ut inventor legis Vole-
Lætorii Tr. pl. certamina cum Appio cos. ro, sic Lætorius, collega ejus, auctor quum recentior, tum acrior erat. Ferocem faciebat belli gloria ingens; quod ætatis ejus haud quisquam manu promtior erat. Is, quum Volero nihil, præterquam de lege, loqueretur, infectatione abstinens consulum, ipse in accusationem Appii familiæque superbissimæ & crudelissimæ in plebem Romanam exorsus, quum a Patribus non consulem, sed carnificem ad vexandam & lacerandam plebem, creatum esse contenderet; rudis in militari homine lingua non subpetebat libertati animoque. Itaque, deficiente oratione,

« Quandoquidem non (*q*) facile loquor, » [inquit] Quirites, quam, quod locutus » ſum, præſto; craſtino die adeſte. Ego hic » aut in conſpectu veſtro moriar, aut perfe- » ram legem. » Occupant tribuni templum poſtero die. Conſules nobilitasque ad inpediendam legem in concione conſiſtunt. Submoveri Lætorius jubet, præterquam qui ſuffragium ineant. Adoleſcentes nobiles ſtabant, nihil cedentes viatori. Tum ex his prehendi quoſdam Lætorius jubet. Conſul Appius negare, jus eſſe tribuno in quemquam, niſi in plebeium. Non enim populi, ſed plebis, eum magiſtratum eſſe: nec illum ipſum ſubmovere pro imperio poſſe more majorum; quia ita dicatur: « Si vobis vide- » tur, diſcedite, Quirites. » Facile & contemtim de jure differendo perturbare Lætorium poterat. Ardens igitur ira tribunus, viatorem mittit ad conſulem: conſul lictorem ad tribunum, privatum eſſe clamitans, ſine imperio, ſine magiſtratu; violatusque eſſet tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in conſulem eſſet, & concurſus hominum in forum ex tota urbe

U. c. 283. a. C. 469.

(1) add. *tam* Gron. Crev.

U. c. 283. a. C. 469. concitatæ multitudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam tempestatem: certatumque haud incruento prœlio foret, ni Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem sævientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium dimitterent. « Darent » iræ spatium. Non vim suam illis tempus » ademturum; sed consilium viribus additu- » rum. Et Patres in populi, & consulem in » Patrum fore potestate. »

LVII. ÆGRE sedata ab Quinctio plebs, multo ægrius consul alter a Patribus. Dimisso tandem concilio plebis, senatum consules habent. Ubi quum timor atque ira in vicem sententias variassent; quo magis, spatio interposito, ab impetu ad consultandum advocabantur, eo plus abhorrebant a certatione animi: adeo ut Quinctio gratias agerent, quod ejus opera mitigata discordia esset. Ab Appio petitur, « Ut tantam consularem ma- » jestatem esse vellet, quanta esse in concordi » civitate posset (r). Dum tribuni consules-

(r) *quanta in concordi civitate esse posset* Gron. Crev.

» que ad se quisque omnia trahunt (s), nihil » relictum esse virium in medio : distractam » laceratamque rempublicam magis, quorum » in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri. » Appius contra, testari Deos atque homines, « rempublicam prodi per metum ac deseri. » Non consulem senatui, sed senatum consuli » deesse. Graviores accipi leges, quam in » sacro monte acceptæ sint. » Victus tamen Patrum consensu quievit : lex silentio pertertur. U. c. 283. a. C. 469.

LVIII. Tum primum tributis comitiis creati tribuni sunt : numero etiam addito (t), tres, perinde ac duo antea (u) fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, C. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Mæcilium. Volscum Æquicumque inter seditionem Romanam est bellum coortum. Vastaverant agros, ut, si qua seceſſio plebis fieret, ad se receptum haberet. Compositis deinde rebus, castra retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus. Quinctio Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii, *Tribunè tributis comitiis creati.*

(s) *trahant* Gron. Crev.

(t) *additos* Crev.

(u) *ante* Gron. Crev.

U. c. 283. a. C. 469. quæ domi, esse (x) liberior, quod sine tribuniciis vinculis erat. Odisse plebem plus quam paterno odio : se victum ab ea : se unico consule objecto adversus tribuniciam potestatem, perlatam legem esse; quam minore conatu, nequaquam tanta Patrum spe, priores inpedierint consules. Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat ; nec ulla vi domari poterat : tantum certamen animis inbiberant. Segniter, otiose, neglegenter, contumaciter omnia agere; nec pudor, nec metus coërcebat. Si citius agi vellet agmen, tardius sedulo incedere : si adhortator operis adesset, omnes sua sponte motam remittere industriam. Præsenti vultus demittere, tacite prætereuntem exsecrari : ut invictus ille odio plebeio animus interdum moveretur. Omni nequidquam acerbitate prompta, nihil jam cum militibus agere : a centurionibus conruptum exercitum dicere : tribunos plebei cavillans interdum & Volerones vocare.

Appio infensus exercitus vinci vult.

LIX. Nihil eorum Volsci nesciebant, instabantque eo magis, sperantes, idem certamen

(x) *esse*; *eo liberior* Gron. Crev.

animorum adverſus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adverſus Fabium conſulem habuiſſet. Ceterum multo Appio, quam Fabio, violentior fuit. Non enim vincere tantum noluit, ut Fabianus exercitus, ſed vinci voluit. Productus in aciem turpi fuga petit caſtra; nec ante reſtitit, quam ſigna inferentem Volſcum munimentis vidit fœdamque extremi agminis cædem. Tum expreſſa vis ad pugnandum, ut victor jam a vallo ſubmoveretur hoſtis: ſatis tamen adpareret, capi tantum caſtra militem Romanum noluiſſe. Alii gaudere ſua clade atque ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum inſuper ſævire vellet, concionemque advocaret, concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet imperium, cujus vis omnis in conſenſu obedientium eſſet. Negare vulgo milites, ſe ad concionem ituros; paſſimque exaudiri voces poſtulantium, ut caſtra ex Volſco agro moveantur. Hoſtem victorem paullo ante prope in portis ac vallo fuiſſe; ingentisque mali non ſuſpicionem modo, ſed apertam ſpeciem obverſari ante oculos. Victus tandem, (quandoquidem nihil præter tempus

U. c. 283. a. C. 469.

U. c. 283. a. C. 469.

noxæ lucrarentur) remissa concione, iter in sequentem diem pronunciari quum jussisset, prima luce classico signum profectionis dedit. Quum maxime agmen e castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus, eo pavore signaque & ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. Nemo ullius, nisi fugæ, memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere.

In victos animadvertit Appius.

Tandem, conlectis ex dissipato cursu militibus, consul, quum revocando nequidquam suos persecutus esset, in pacato castro posuit: advocataque concione, invectus haud falso in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum; ubi signa, ubi arma essent, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos, ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit. Cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

Quinctius consul victor.

LX. Contra ea, in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est.

eſt. Et natura Quinctius erat lenior, & ſævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio ſuo, effecerat. Huic tantæ concordiæ ducis exercitusque non auſi obferre ſe, Æqui vagari (y) populabundum hoſtem per agros paſſi. Nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ: omnis militi data eſt. Addebantur & laudes, quibus, haud minus quam præmio, gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoque placatior exercitus rediit; ſibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab ſenatu, memorans. Varia fortuna belli, atroci diſcordia domi forisque annum exactum, inſignem maxime comitia tributa efficiunt: res major victoria ſuſcepti certaminis, quam uſu; plus enim dignitatis comitiis ipſis detractum eſt, Patribus ex concilio ſubmovendis, quam virium aut plebi additum eſt aut demtum (z) Patribus. U. c. 283. a. C. 469.

LXI. Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Tiberio Æmilio conſulibus, quum (a) propter certamina ordinum de lege U. c. 284. a. C. 468. L. Valerio, II. Tiberio Æmilio Coſſ.

(y) *ſe Æqui; vagari &c.* Gron. Crev.
(z) *additum aut ademtum* Gron. Crev.
(a) *tum* Gron. Crev.

U. c. 284. a. C. 468.

Accusatur Appius.

agraria, tum propter judicium Ap. Claudii: cui, acerrimo adversario legis, causamque possessorum publici agri, tamquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius & C. Sicinius diem dixere. Numquam ante tam invisus plebi reus ad judicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres quoque non temere pro ullo æque adnisi sunt: propugnatorem senatus, majestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunicios plebeiosque obpositum tumultus, modum dumtaxat in certamine egressum, iratæ objici plebi (*b*). Unus e Patribus, ipse Ap. Claudius, & tribunos, & plebem, & suum judicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatus preces perpellere umquam potuere, non modo ut vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, quum ad populum agenda causa esset, aliquid leniret atque submitteret. Idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper

(*b*) *objici iratæ plebi* Gron. Crev.

agere omnia solitus erat, accusatorio spiritu: adeoque constantia sua & tribunos obstupefecit & plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent: trahi deinde rem sinerent. Haud ita multum interim temporis fuit. Ante tamen, quam prodicta dies veniret, morbo moritur. Cujus quum laudationem tribuni plebis inpedire conarentur, plebs fraudari sollemni honore supremum diem tanti viri noluit: & laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat: & exsequias frequens celebravit. *U. c. 284. a. C. 468.* *Morbo moritur.*

LXII. Eodem anno Valerius consul, cum exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad prœlium elicere non posset, castra obpugnare est adortus. Prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cœlo dejecta. Admirationem deinde auxit, signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita: ut, velut numine aliquo defensa castra obpugnare iterum, religio fuerit. Omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit: & ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde, non villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sa- *Valerii Cos. in Æquos gesta.* *Æmilii in Sabinos.*

bini exciti, quum prædatoribus obcurriſſent, ancipiti prœlio digreſſi, poſtero die retulere caſtra in tutiora loca. Id ſatis conſuli viſum, cur pro victo relinqueret hoſtem, integro inde decedens bello.

U. c. 285. a. C. 467.

T. Numicio, A. Virginio Coſſ.

LXIII. Inter hæc bella, manente diſcordia domi, T. Numicius Priſcus, A. Virginius conſules facti. Non ultra videbatur latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur, quum, Volſcos adeſſe, fumo ex incendiis villarum fugaque agreſtium cognitum eſt. Ea res maturam jam ſeditionem ac (c) prope erumpentem repreſſit. Conſules, coacti extemplo ab ſenatu ad bellum, educta ex urbe juventute, tranquilliorem ceteram plebem fecerunt. Et hoſtes quidem, nihil aliud quam perfuſis vano timore Romanis, citato agmine abeunt. Numicius Antium adverſus Volſcos, Virginius contra Æquos profectus. Ibi ex inſidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem, prolapſam negligentia conſulis, reſtituit. Melius in Volſcis imperatum eſt. Fuſi primo prœlio hoſtes, fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentiſſimam acti. Quam conſul obpugnare

Bellum cum Volſcis & Æquis.

(c) *ac* del. *Gron.*

non auſus, Cenonem, aliud oppidum, nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus capit. Dum Æqui Volſcique Romanos exercitus tenent, Sabini uſque ad portas urbis populantes inceſſere. Deinde ipſi paucis poſt diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram conſule ingreſſo in fines, plus cladium, quam intulerant, acceperunt.

U. c. 286. a. C. 466.

T. Quinctio II. Q. Servilio Coſſ.

LXIV. Extremo anno pacis aliquid fuit; ſed, ut ſemper alias, ſollicitæ certamine Patrum & plebis. Irata plebs intereſſe conſularibus comitiis noluit. Per Patres clientesque Patrum conſules creati T. Quinctius, Q. Servilius. Similem annum priori conſules habent, ſeditioſa initia, bello deinde externo tranquilla. Sabini, Cruſtuminos campos citato agmine transgreſſi, quum cædes & incendia circum Anienem flumen feciſſent, a porta prope Collina mœnibusque pulſi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egere. Quos Servilius conſul infeſto exercitu inſecutus, ipſum quidem agmen adipiſci æquis locis non potuit: populationem adeo effuſe fecit, ut nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. Et in Volſcis reſpublica egregie geſta,

Bellum Sabinum.

Bellum Volſcum.

U. c. 286. a. C. 466. quum (*d*) ducis, tum militum opera. Primum æquo campo signis conlatis pugnatum, ingenti cæde utrimque, plurimo sanguine: & Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent; ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. Inpetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul, metuens ne nimis instando renovaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis utrimque quiete sumpta: per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque tertia fere vigilia ad castra obpugnanda veniunt. Quinctius, sedato tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem jussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit: cornicines tubicinesque, in equos (*e*) inpositos, canere ante vallum jubet, sollicitumque hostem ad lucem tenere. Reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum,

(d) *tum* Gron. Crev. (e) *equis* Gron.

quos & plures esse, & Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui, & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu, sæviebant, intentos velut ad inpetum hostium tenuit. *U. c. 286. a. C. 466.*

LXV. Ubi inluxit, Romanus, integer satiatusque somno productus in aciem, fessum stando & vigiliis Volscum primo inpetu perculit. Quamquam cedere magis, quam pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. Miles ægre teneri, clamare & poscere, ut perculsis instare liceat. Ferocius agunt equites: circumfusi duci vociferantur (*f*) se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens; conclamant, se ituros: clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusis ad primum inpetum missilibus telis, saxa objacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. Sic prope one-

(*f*) *equites circumfusi duci: vociferantur &c.* Gron. Crev.

U. c. 286. a. C. 466.

ratum eſt ſiniſtrum Romanis cornu, ni referentibus jam gradum conſul, increpando ſimul temeritatem, ſimul ignaviam, pudore metum excuſſiſſet. Reſtitere primo obſtinatis animis: deinde, ut in obtinentes locum vires ferebant, audent ultro gradum inferre; &, clamore renovato, commovent aciem. Tum rurſus, inpetu capto, enituntur, atque exſuperant iniquitatem loci. Jam prope erat, ut in ſummum clivi jugum evaderent, quum terga hoſtes dedere: effuſoque curſu pene agmine uno fugientes ſequentesque caſtris incidere. In eo pavore caſtra capiuntur. Qui Volſcorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus: paucos circumſeſſum dies deditur, nulla obpugnantium nova vi; ſed quod jam inde ab infelici pugna caſtrisque amiſſis ceciderant animi.

Vincuntur Volſci, & Antium capitur.

EPITOME

LIBRI TERTII LIVIANI

SEDITIONES de agrariis legibus factæ. Capitolium, ab exsulibus & servis occupatum, cæsis iis receptum est. Census bis actus est. Priore lustro censa sunt civium capita centum quatuor millia ducenta quatuordecim, præter orbos orbasque: sequenti, centum septemdecim millia ducenta novemdecim. Quum adversus Æquos res male gesta esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub jugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est, ut essent decem, trigesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petitis per legatos, & adlatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati, altero & trecentesimo an-

no, quam Roma condita erat: &, ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros translatum imperium. Hi, decem tabulis legum positis, quum modeste se in eo honore gessissent, & ob id in alterum quoque annum eumdem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adjectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt: donec invisso eorum imperio finem adtulit libido Ap. Claudii. Qui, quum in amorem virginis incidisset, submisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri ejus Virginio inposuit, rapto ex taberna proxima cultro, ut filiam interimeret; quum aliter eam tueri non posset, ne in potestatem stuprum inlaturi veniret. Hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata montem Aventinum occupavit, coëgitque decemviros abdicare se magistratu. Ex

quibus Appius & unus collegarum, qui præcipue pœnam meruerant, in carcerem conjecti; ceteri in exsilium acti. Res præterea contra Sabinos, & Volscos, & Æquos prospere gestas continet, & parum honestum populi Romani judicium: qui, judex inter Ardeates & Aricinos sumtus, agrum, de quo ambigebatur, sibi adjudicavit.

LIBER III

I.

U. c. 287. a. C. 465.

Tib. Æmilio II, Q. Fabio Coss.

ANTIO capto, Tib. Æmilius & Q. Fabius consules fiunt. Hic erat Fabius Quintus, qui unus exstinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Jam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaque secundo quoque consulatu ejus & agrarii se in spem legis erexerant, & tribuni rem, contra consules sæpe tentatam, adjutore utique consule, obtineri posse rati, suscipiunt; & consul manebat in sententia sua. Possessores & magna pars Patrum, tribuniciis se jactare actionibus principem civitatis, & largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T. Quinctii ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum a Volscis esse: Antium, propinquam, opportunam, & maritimam urbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore. Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. Quinctium,

Certamen de re agraria.

Antium colonia ducitur.

U. c. 287. a. C. 465.

i. Virginium, P. Furium. Juſſi nomina dare, ui agrum accipere vellent. Fecit ſtatim (ut t) faſtidium copia: adeoque pauci nomina edere, ut ad explendum numerum coloni olſci adderentur: cetera multitudo poſcere omæ agrum malle, quam alibi accipere. Equi a Q. Fabio (is eo cum exercitu vene- at) pacem petiere, inritamque eam ipſi ibita incurſione in agrum Latinum fecere.

U. c. 288. a. C. 464.

Q. Servilio II, Sp. Poſtumio Coſſ.

II. Q. SERVILIUS, inſequenti anno (is nim cum Sp. Poſtumio conſul fuit) in Equos miſſus, in Latino agro ſtativa habuit. ıtra caſtra quies neceſſaria morbo inplici- ım exercitum tenuit. Extractum in tertium nnum bellum eſt, Q. Fabio & T. Quinctio onſulibus. Fabio extra ordinem, quia is ictor pacem Æquis dederat, ea provincia ata. Qui, haud dubia ſpe profectus, famam ominis ſui pacaturam Æquos; legatos in oncilium gentis miſſos nunciare juſſit, « Q. » Fabium conſulem dicere, ſe ex Æquis pa- » cem Romam tuliſſe, ab Roma Æquis bel- » lum adferre, eadem dextra armata, quam » pacatam illis antea dederat. Quorum id » perfidia & perjurio fiat, Deos nunc teſtes » eſſe, mox fore ultores. Se tamen, utcum-

U. c. 289. a. C 463.

Q. Fabio II, T. Quinctio III. Coſſ.

Æquicum bellum.

V. c. 289. a. C. 463. » que sit, etiam nunc, pœnitere sua sponte » Æquos, quam pati hostilia, malle. Si pœ- » niteat, tutum receptum ad expertam cle- » mentiam fore : sin perjurio gaudeant, Diis » magis iratis, quam hostibus, gesturos bel- » lum. » Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati prope violati sint, exer- citusque in Algidum adversus Romanos mis- sus. Quæ ubi Romam sunt nunciata, indig- nitas rei, magis quam periculum, consulem alterum ab urbe excivit. Ita duo consulares exercitus ad hostem accessere acie instructa, ut confestim dimicarent. Sed quum forte haud multum diei supereset, unus ab statione hostium exclamat : « Ostentare hoc est, » Romani, non gerere bellum. In noctem » inminentem aciem instruitis. Longiore luce » ad id certamen, quod instat, nobis opus » est. Crastino die oriente sole redite in » aciem : erit copia pugnandi, ne timete. » His vocibus inritatus miles in diem poste- rum in castra reducitur ; longam venire noc- tem ratus, quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo somnoque curant. Ubi inluxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies ; tandem & Æqui

roceſſere. Prœlium fuit utrimque vehemens, *U. c. 289. a. C. 463.*
uod & Romanus ira odioque pugnabat; &
Equos conſcientia contracti culpa periculi,
t deſperatio futuræ ſibi poſtea fidei, ultima
udere & experiri cogebat. Non tamen ſuſti-
uere aciem Romanam Æqui: pulſique quum
i fines ſuos ſe recepiſſent, nihilo inclina-
oribus ad pacem animis ferox multitudo in-
epare duces, quod in aciem, qua pugnandi
te Romanus excellat, commiſſa res ſit.
Equos populationibus incurſionibusque me-
ores eſſe; & multas paſſim manus, quam
agnam molem unius exercitus, rectius bella
errere.

III. Relicto itaque caſtris præſidio, egreſſi
nto cum tumultu invaſere fines Romanos,
: ad urbem quoque terrorem pertulerint.
ecopinata etiam res plus trepidationis fecit,
uod nihil minus, quam ne victus ac prope
caſtris obſeſſus hoſtis memor populationis
ſet, timeri poterat; agreſtesque, pavidi
cidentes portis, non populationem, nec
rædonum parvas manus, ſed, omnia vano
gentes timore, exercitus & legiones adeſſe
oſtium, & infeſto agmine ruere ad urbem,
amabant. Ab his proximi audita incerta,

U. c. 289. a. C. 463. eoque vaniora ferre ad alios. Cursus clamorque vocantium ad arma haud multum a pavore captæ urbis abesse. Forte ab Algido Quinctius Consul redierat Romam, (id remedium timori fuit) tumultuque sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis inposuit. Vocato dein (*a*) senatu, quum, ex auctoritate Patrum justitio indicto, profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto urbis relicto, hostem in agris (*b*) non invenit. Ab altero consule res gesta egregie est: qui, qua venturum hostem sciebat, gravem præda, eoque inpeditiore agmine incedentem adgressus, funestam ei populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insidiis: præda omnis recepta est. Sic finem justitio, quod quatriduum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit. Census deinde actus, & conditum ab (*c*) Quinctio lustrum. Censa civium capita centum quatuor millia & ducenta quatuordecim (*d*) dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memo-

(a) *deindè* Gron. Crev.

(b) *agro* Gron. Crev.

(c) *a* Gron. Crev.

(d) *centum quatuor & viginti millia ducenta quindecim* Gron. pro *quindecim* habet *quatuordecim* Crev.

memorabile actum. In oppida sua se recepere, uri sua popularique passi. Consul, quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

IV. Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios Fusios scripsere quidam: id admoneo, ne quis inmutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. Quo cupide oblato, (adeo civitates hæ perpetuo in Romanos odio certavere) bellum summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos desciisse. Suspecta & colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos: isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit. Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium rediisset, sua sponte jam infidos colonos Romanis abalienavit. Necdum matura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus coloniæ Ro-

U. c. 290. a. C. 462.

A. Postumio, Sp. Furio Cos.

Antium colonia suspecta.

U. c. 290. a. C. 462. mam excitis, quærerent, quidnam rei esset. Qui quum haud gravati (*e*) venissent, introducti a consulibus ad senatum ita responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius, consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem invenit: ignarusque multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, inparem copiis exercitum temere pugnæ commisit. Primo concursu pulsus se in castra recepit; neque is finis periculi fuit. Namque & proxima nocte & postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque obpugnata, ut ne nuncius quidem inde mitti Romam posset. Hernici, & male pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nunciaverunt: tantumque terrorem incussere Patribus, ut (quæ forma senatusconsulti ultimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, « Videre (*f*) ne quid » respublica detrimenti caperet. » Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes,

Furius Cos. rem male gerit.

Obsidetur in castris.

(e) *gravate* Gron. Crev.

(f) *videret* Gron. Crev.

qui arma ferre poſſent, optimum viſum eſt: pro conſule T. Quinctium ſubſidio caſtris cum ſociali exercitu mitti. Ad eum explendum Latini, Hernicique, & colonia Antium dare Quinctio ſubitarios milites (ita tum repentina auxilia adpellabant) juſſi. *U. C. 290. a. C. 462.*

V. MULTI per eos dies motus multique impetus hinc atque illinc facti, quia, ſuperante multitudine, hoſtes carpere multifariam vires Romanas, ut non ſubfecturas ad omnia, adgreſſi ſunt. Simul caſtra obpugnabantur, ſimul pars exercitus ad populandum agrum Romanum miſſa, urbemque ipſam, ſi qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præſidium urbis relictus; conſul Poſtumius ad arcendas populationes finium miſſus. Nihil remiſſum ab ulla parte curæ aut laboris. Vigiliæ in urbe, ſtationes ante portas, præſidiaque in muris diſpoſita, &, quod neceſſe erat in tanto tumultu, juſtitium per aliquot dies ſervatum. Interim in caſtris Furius conſul, quum primo quietus obſidionem paſſus eſſet, in incautum hoſtem decumana porta erupit: &, quum perſequi poſſet, metu ſubſtitit (g) ne qua, ex parte altera, in caſtra

(g) *ſubſiſtit* Gron.

U. c. 290. a. C. 462.

vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus : nec suos ille redeuntes, persequendi studio, neque hostium ab tergo incursum, vidit. Ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et consul, nuncio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se temere magis, quam satis caute, in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstantibus ereptus, & suorum animos turbavit, & ferociores hostes fecit. Qui, cæde legati & consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuere, quum (*h*) compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares : veniffetque in periculum summa rerum, ni T. Quinctius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subveniffet. Is, intentos in castra Romana Æquos legatique caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano : in quos palatos, prædam agentes, Postumius aliquot

A T. Quinctio liberatur.

(h) *quin* Crev.

locis, quibus opportuna inpoſuerat præſidia, inpetum dedit. Ii vagi, diſſipato agmine fugientes, in Quinctium victorem, cum ſaucio conſule revertentem, incidere. Tum conſularis exercitus egregia pugna conſulis vulnus, legati & cohortium ultus eſt cædem. Magnæ clades ultro citroque illis diebus & inlatæ & acceptæ. Difficile ad fidem eſt in tam antiqua re, quot pugnaverint ceciderintve, exacto adfirmare numero. Audet tamen Antias Valerius concipere ſummas. Romanos cecidiſſe in Hernico agro quinque millia ac trecentos: ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Poſtumio conſule duo millia & (*i*) quadringentos cæſos: ceteram multitudinem, prædam agentem, quæ inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam eſſe cæde: interfecta inde quatuor millia, &, exſequendo ſubtiliter numerum, ducentos, ait, & triginta. Ut Romam reditum & juſtitium remiſſum eſt (*k*), cœlum viſum eſt ardere plurimo igni: portentaque alia aut obverſata *U. c. 290. a. C. 462.*

(i) & del *Gron. Crev.*

(k) *Inde Romam reditum eſt: juſtitium remiſſum. Cœlum &c.* Gron. Crev.

U. c. 290. a. C. 462. oculis, aut vanas exterritis oſtentavere ſpecies. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem Deum expoſcentium virorum mulierumque turba inplebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab ſenatu, gratiis ob inpigram militiam actis, remiſſæ domos. Antiates mille milites, quia ferum auxilium poſt prœlium venerant (*l*), prope cum ignominia dimiſſi.

U. c. 291. a. C. 461. VI. COMITIA inde habita. Creati conſules L. Æbutius, P. Servilius Kalendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, conſulatum ineunt. Grave tempus & forte annus peſtilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis, quam pecori: & auxere vim morbi, terrore populationis pecoribus agreſtibusque in urbem acceptis. Ea conluvio mixtorum omnis generis animantium & odore inſolito urbanos, & agreſtem, confertum in arta tecta, æſtu ac vigiliis angebat, miniſteriaque in vicem ac contagio ipſa vulgabant morbos. Vix inſtantes ſuſtinentibus clades repente legati Hernici nunciant, in agro ſuo Æquos Volſcosque conjunctis copiis caſtra poſuiſſe:

L. Æbutio, P. Servilio Coſſ.

Peſtis Romæ.

Æqui & Volſci prædantur.

(1) *venerat* Gron.

inde exercitu ingenti (*m*) fines ſuos depopulari. Præterquam quod infrequens ſenatus indicio erat ſociis, adflictam civitatem peſtilentia eſſe, mœſtum etiam reſponſum tulere: « ut per ſe ipſi Hernici cum Latinis » res ſuas tutarentur. Urbem Romanam ſubita » Deum ira morbo populari. Si qua ejus mali » quies veniat, ut anno ante, ut ſemper alias, » ſociis opem laturos. » Diſceſſere ſocii, pro triſti nuncio triſtiorem domum referentes; quippe quibus per ſe ſuſtinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus ſuſtinuiſſent. Non diutius ſe in Hernico hoſtis continuit: pergit inde infeſtus in agros Romanos, etiam ſine belli injuria vaſtatos. Ubi quum obvius nemo, ne inermis quidem, fieret, perque omnia non præſidiis modo deſerta, ſed etiam cultu agreſti, tranſirent; pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus conſul: collega ejus Servilius exigua in ſpe trahebat animam: adfecti plerique principum, Patrum major pars, militaris fere ætas omnis; ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poſcebat, ſed vix ad quietas

U. c. 291. a. C. 461.

(m) *ingenti exercitu* Gron. Crev.

V. c. 291. a. C. 461.

stationes viribus subficerent. Munus vigiliarum senatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant: circuitio ac cura ædilium plebei erat: ad eos summa rerum ac majestas consularis imperii venerat.

Infausta Romanorum res.

VII. DESERTA omnia, sine capite, sine viribus, Dii præsides ac fortuna urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque, prædonum potius mentem, quam hostium, dedit. Adeo enim nulla spes non potiundi modo, sed ne adeundi quidem Romana mœnia, animos eorum cepit, tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum; ut, totis passim castris fremitu orto, « quid in » vasto ac deserto agro inter tabem pecorum » hominumque desides sine præda tempus » tererent, quum integra loca, Tusculanum » agrum, opimum copiis, petere possent, » signa repente convellerent, transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. Eo vis omnis tempestasque belli conversa est. Interim Hernici Latinique, pudore etiam, non misericordia solum, moti, si nec obstitissent communibus hostibus infesto agmine Romanam urbem petentibus, nec opem ullam obsessis sociis ferrent, conjuncto

exercitu Romam pergunt. Ubi quum hoſtes non inveniſſent, ſecuti famam ac veſtigia, obvii fiunt deſcendentibus ab Tuſculano in Albanam vallem. Ibi haudquaquam æquo prœlio pugnatum eſt, fidesque ſua ſociis parum felix in præſentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo ſtrages, quam quanta ferro sociorum facta erat. Conſul, qui unus ſuperat, moritur: mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus augures, Ser. Sulpicius curio maximus: & per ignota caelita late evagata eſt vis morbi: inopsque genatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. Juſſi cum conjugibus ac liberis supplicatum ire, pacemque expoſcere Deum. Ad id, quod ſua quemque mala cogebant, auctoritate publica evocati, omnia delubra implent. Stratæ paſſim matres, crinibus temla verrentes, veniam irarum cœleſtium, finemque peſti expoſcunt. *U. c. 291. a. C. 461.*

VIII. Inde paullatim, ſeu pace Deum impetrata, ſeu graviore tempore anni jam circumacto, defuncta morbis corpora ſalubriora eſſe incipere: verſisque animis jam ad publicam curam, quum aliquot interregna exiſſent, P. Valerius Publicola tertio die, quam in- *U. c. 292. a. C. 460. L. Lucretio, T. Veturio Coſſ.*

U. c. 292. a. C. 460. terregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum & T. Veturium Geminum; sive ille Vetusius fuit. Ante diem tertium Idus Sextiles consulatum ineunt, jam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nunciantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, inpigre promissum auxilium. Duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos ad bellum ultro inferendum. Tricipitinus, populationibus arcendis sociorum agro obpositus, non ultra, quam in Hernicos, procedit. Veturius primo prœlio hostes fundit fugatque. Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit, supra montes Prænestinos ductum, inde demissum in campos. Vastavere agros Prænestinum Gabinumque: ex Gabino in Tusculanos flexere colles. Urbi quoque Romæ ingens prœbitus terror, magis in re subita, quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius prœrat urbi. Is, armata juventute, dispositisque præsidiis, tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, præda ex proximis locis rapta, adpropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quan-

Iterata Volscorum strages.

to longius ab urbe hoſtium abſcederent, eo ſolutiore cura in Lucretium incidunt conſulem, jam ante exploratis itineribus ſuis inſtructum, & ad certamen intentum. Igitur, præparatis animis, repentino pavore perculſos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque: & compulſos in cavas valles, quum exitus haud in facili eſſent, circumveniunt. Ibi Volſcum nomen prope deletum eſt. Tredecim millia quadringentos ſeptuaginta cecidiſſe in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta vivos captos, ſigna viginti ſeptem militaria relata, in quibuſdam annalibus invenio: ubi etſi adjectum aliquid numero ſit, magna certe cædes fuit. Victor conſul, ingenti præda potitus, eadem in ſtativa rediit. Tum (*n*) conſules caſtra conjungunt: & Volſci Æquique adflictas vires ſuas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. Eadem fortuna victoriam dedit. Fuſis hoſtibus, etiam caſtra capta. *U. c. 292. a. C. 460.*

IX. Sic res Romana in antiquum ſtatum rediit: ſecundæque belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentillus Arſa *Motus domi. Lex Terentilla.*

(n) *Tunc* Gron. Crev.

U. c. 292. a. C. 460. tribunus plebis eo anno fuit. Is, consulibus absentibus, ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium, tamquam nimium, nec tolerabile liberæ civitati, invehebatur : « Nomine » enim tantum minus invidiosum, re ipsa » prope atrocius, quam regium, esse. Quippe » duos pro uno domino (o) acceptos, inmo- » derata, infinita potestate : qui, soluti atque » effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque » supplicia verterent in plebem. Quæ ne » æterna illis licentia sit, legem se promul- » gaturum, ut quinque viri creentur legibus » de imperio consulari scribendis. Quod po- » pulus in se jus dederit, eo consulem usu- » rum : non ipsos libidinem ac licentiam suam » pro lege habituros. » Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne, absentibus consulibus, jugum acciperent, senatus a præfecto urbis Q. Fabio vocatur : qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit : « Insidiatum eum, &

(o) *dominos* Gron. Crev.

» tempore capto adortum rempublicam. Si quem similem ejus priore anno, inter mor- bum bellumque, irati Dii tribunum dedis- sent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, jacente ægra civitate in con- luvione omnium rerum, ad tollendum e republica consulare imperium laturum leges fuisse : ducem Volscis Æquisque ad ob- pugnandam urbem futurum. Quid tandem? illi (p) non licere, si quid consules su- perbe in aliquem civium aut crudeliter fe- cerint, diem dicere? accusare his ipsis ju- dicibus, quorum in aliquem sævitum sit? Non illud (q) consulare imperium, sed tri- buniciam potestatem invisam intolerandam- que facere : quam pacatam reconciliatam- que Patribus de integro in antiqua redigi mala : neque illum se deprecari, quo mi- nus pergat, ut cœperit. Vos [inquit Fabius] ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum, comparatam esse : tribunos plebis vos crea- tos, non hostes Patribus. Nobis miserum,

U. c. 292. a. C. 460.

(p) *Quid? tandem illi* &c. Gron.

(q) *illum* Gron. Crev.

U. c. 292. a. C. 460. » invidiosum vobis est, desertam rempubli- » cam invadi. Non jus vestrum, sed invi- » diam, minueritis. Agite cum collega, ut » rem integram in adventum consulum dif- » ferat. Ne Æqui quidem ac Volsci, morbo » absumtis priore anno consulibus, crudeli » superboque nobis bello institere. » Agunt cum Terentillo tribuni : dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo arcessiti.

Lucretii triumphus. X. LUCRETIUS cum ingenti præda, majore multo gloria rediit; & auget gloriam adveniens, exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret. Reliqua vendita, quibus domini non exstitere. Debebatur omnium consensu consuli triumphus : sed dilata res est, tribuno de lege agente. Id antiquius consuli fuit. Jactata per aliquot dies quum (*r*) in senatu res, tum ad populum est. Cessit ad ultimum majestati consulis tribunus, & destitit. Tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque : triumphantem secutæ suæ legiones. Alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret.

(r) *tum* Gron. Crev.

Anno deinde insequenti (s) lex Terentilla, ab toto relata collegio, novos adgressa consules est. Erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cœlum ardere visum : terra ingenti concussa motu est : bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia & carnem (t) pluit : quem imbrem ingens numerus avium intervolitando rapuisse fertur : quod intercidit, sparsum ita jacuisse per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros sacrorum aditi : pericula a conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus, cædesque inde fierent : inter cetera monitum, ut seditionibus abstineretur. Id factum ad impediendam legem, tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (ut idem in singulos annos orbis volveretur) Hernici nunciant, Volscos & Æquos, etsi adcisæ res sint, reficere exercitus : Antii summam rei positam : Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere : id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur (u) : consules belli

U. c. 293. a. C. 459.

P. Volumnio, S. Sulpitio Coss.

Volsci & Æqui bellum instaurant.

(s) *sequenti* Gron. Crev.
(t) *carne* Gron. Crev.
(u) *indicitur* Gron. Crev.

U. c. 293. a. C. 459.

administrationem inter se dispartiri jussi, alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro personare, « Fabulam » compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos. Jam ne virtute quidem premi » libertatem populi Romani, sed arte eludi. » Quia, occidione prope occisos Volscos & » Æquos movere sua sponte arma posse, jam (x) fides abierit, novos hostes quæri. Co- » loniam fidam, propinquam, infamem fieri. » Bellum innoxiis Antiatibus indici, geri cum » plebe Romana; quam, oneratam armis, ex » urbe præcipiti agmine acturi essent, exsilio » & relegatione civium ulciscentes tribunos. » Sic, ne quid aliud actum putent, victam » legem esse; nisi, dum in integro res sit, » dum domi, dum togati sint, caveant, ne » possessione urbis pellantur, ne jugum » accipiant. Si animus sit, non defore auxi- » lium. Consentire omnes tribunos. Nullum » terrorem externum, nullum periculum esse. » Cavisse Deos priore anno, ut tuto liber- » tas defendi posset. » Hæc tribuni.

Contentiones domesticæ.

XI. At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectum habebant. Eo decurrunt tribuni, concionemque

(x) *id fides* Gron. Crev. secum

secum trahunt. Citati pauci, velut rei exper iundæ causſa: & ſtatim vis coorta. Quemcumque lictor juſſu conſulis prehendiſſet, tribunus mitti jubebat: neque ſuum cuique jus modum faciebat, ſed virium ſpe & manu obtinendum erat, quod intenderes. Quemadmodum ſe tribuni geſſiſſent in prohibendo delectu, ſic Patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda, gerebant. Initium erat rixæ, quum diſcedere populum juſſiſſent tribuni, quod Patres ſe ſubmoveri haud ſinebant. Nec fere ſeniores rei intererant; quippe quæ non conſilio regenda, ſed permiſſa temeritati audaciæque eſſet. Multum & conſules ſe abſtinebant, ne cui in conluvione rerum majeſtatem ſuam contumeliæ obferrent. Cæſo erat Quinctius, ferox juvenis, qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine & (y) viribus. Ad ea munera, data a Diis, & ipſe addiderat multa belli decora, facundiamque in foro; ut nemo, non lingua, non manu, promptior in civitate haberetur. Hic, quum in medio Patrum agmine conſtitiſſet, eminens inter alios, velut omnes dictaturas conſulatusque

U. c. 293. a. C. 459.

Cæſo Quinctius tribunis reſiſtit.

(y) *ac* Gron. Crev.

U. c. 293. a. C. 459. gerens in voce ac viribus suis, unus inpetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce, sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est. Qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat : ut satis adpareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum, prope jam perculsis aliis tribunis, A. Virginius, ex collegio unus, Cæsoni capitis diem dicit. Atrox ingenium accenderat eo facto magis, quam conterruerat : eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut justo persequi bello. Accusator pati reum ruere, invidiæque flammam ac materiam criminibus suis subgerere : legem interim, non tam ad spem perferendi, quam ad lacessendam Cæsonis temeritatem, ferre. Ibi multa, sæpe ab juventute inconsulte dicta factaque, in unius Cæsonis suspectum incidunt ingenium tamen legi resistebatur. Et A. Virginius idem tidem plebi : « Ecquid (z) sentitis jam, vos » Quirites, Cæsonem simul civem & legem » quam cupitis, habere non posse ? Quam » quam quid ego legem loquor ? libertat » obstat : omnes Tarquinios superbia exsu » perat. Exspectate, dum consul aut dictato

Ei dies dicitur.

(z) add. *inquit* Gron. Crev.

» fiat, quem privatum viribus & audacia » regnantem videtis.» Adſentiebantur multi, pulſatos ſe querentes, & tribunum ad rem peragendam ultro incitabant. *U. c. 293. a. C. 459.*

XII. JAM aderat judicio dies, adparebatque, vulgo homines in damnatione Cæſonis libertatem agi credere. Tum demum coactus cum multa indignitate prenſabat ſingulos: ſequebantur neceſſarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter conſul fuerat, quum multa referret ſua familiæque decora, adfirmabat: « Neque in Quinctia » gente, neque in civitate Romana tantam » indolem tam maturæ virtutis umquam exſtitiſſe. Suum primum militem fuiſſe; ſe ſæpe » vidente pugnaſſe in hoſtem. » Sp. Furius, « miſſum ab Quinctio Capitolino ſibi eum » in dubiis ſuis rebus veniſſe ſubſidio: nemi» nem unum eſſe, cujus magis opera putet » rem (a) reſtitutam. L. Lucretius, conſul anni prioris, recenti gloria nitens, ſuas laudes participare cum Cæſone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: ſuadere & monere, » juvenem egregium, inſtructum naturæ for- *A principibus civitatis defenditur.*

(a) *rempublicam* Gron. Crev.

U. c. 293. a. C. 459. » tunæque omnibus bonis, maximum mo-
» mentum rerum ejus civitatis, in quamcun-
» que veniſſet, ſuum, quam alienum mallent
» civem eſſe. Quod obſendat in eo, fervo-
» rem & audaciam ætatem quotidie auferre;
» quod deſideretur conſilium, id in dies creſ-
» cere. Seneſcentibus vitiis, matureſcente
» virtute, ſinerent tantum virum ſenem in
» civitate fieri.» Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato cognomen erat, non iterando laudes, ne cumularet invidiam, ſed veniam errori atque adoleſcentiæ petendo, ſibi, qui non dicto, non facto quemquam obſendiſſet, ut condonarent filium, orabat. Sed alii averſabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii, ſe ſuosque mulcatos querentes, atroci reſponſo judicium ſuum præferebant.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam invidiam, crimen unum; quod M. Volſcius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, teſtis exſtiterat, «Se haud multo
» poſt, quam peſtilentia in urbe fuerat, in
» juventutem, graſſantem in Subura, inci-
» diſſe. Ibi rixam natam eſſe, fratremque
» ſuum majorem natu, necdum ex morbo
» ſatis validum, pugno ictum ab (*b*) Cæſone

(b) *a* Gron. Crev.

» cecidiſſe ſemianimem. Inter manus domum » ablatum, mortuumque inde arbitrari : nec » ſibi rem exſequi tam atrocem per conſules » ſuperiorum annorum licuiſſe. » Hæc Volſcio clamitante, adeo concitati homines ſunt, ut haud multum abfuerit, quin inpetu populi Cæſo interiret. Virginius adripi jubet hominem, & in vincula duci. Patricii contra vi (c) reſiſtunt. T. Quinctius clamitat, « Cui » rei capitalis dies dicta ſit, & de quo futu- » rum prope diem judicium, eum indemna- » tum indicta cauſſa non debere violari. » Tribunus ſupplicium negat « ſumturum ſe de » indemnato ; ſervaturum tamen in vinculis » eſſe ad judicii diem : ut, qui hominem » necaverit, de eo ſupplicii ſumendi copia » populo Romano fiat. » Adpellati tribuni medio decreto jus auxilii ſui expediunt : in vincula conjici vetant : ſiſti reum, pecuniamque, niſi ſiſtatur, populo promitti, placere pronunciant. Summam pecuniæ quantam æquum eſſet promitti, veniebat in dubium : id ad ſenatum rejicitur. Reus, dum conſulerentur Patres, retentus in publico eſt. Vades dare placuit : unum vadem tribus millibus

U. c. 293. a. C. 459.

(c) *vi contra vim* Gron. Crev.

U. c. 293. a. C. 459.

æris obligarunt. Quot darentur, permissum tribunis est. Decem finierunt: tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit. Dimissus e foro nocte proxima in Tuscos in exilium abiit. Judicii die quum excusaretur solum vertisse exsilii causa, nihilominus Virginio comitia habente, collegæ adpellati dimisere concilium: pecunia a patre exacta crudeliter, ut, divenditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim, veluti relegatus, devio (*d*) quodam tugurio viveret.

Cæso in exilium abit.

XIV. Hoc judicium & promulgata lex exercuit civitatem: ab externis armis otium fuit. Quum, velut victores, tribuni, perculsis Patribus Cæsonis exsilio, prope perlatam esse crederent legem, &, quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione reipublicæ; juniores, id maxime quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem non minuerunt animos: sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam temperavere impetus suos. Quum primo post Cæsonis exsilium lex cœpta ferri est; instructa paratique cum ingenti clientium exercitu si-

Sodalium Cæsonis temperata comitate ferocia.

(d) *in devio* Gron. Crev.

ribunos, ubi primum ſubmoventes præbuere cauſſam, adorti ſunt, ut nemo unus inde præcipuum quidquam gloriæ domum invidiæve ferret; mille pro uno Cæſones exſtiſſe, plebes quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege non agerent, nihil eiſdem illis placidius aut quietius erat: benigne ſalutare, adloqui plebis homines, domum invitare, adeſſe in foro, tribunos ipſos cetera pati ſine interpellatione concilia habere: numquam ulli, neque publice, neque privatim, truces eſſe, niſi quum de lege agi cœptum eſſet. Alibi popularis juventus erat. Nec cetera modo tribuni tranquillo (e) peregere; ſed refecti quoque in inſequentem annum. Ne voce quidem incommoda, nedum ulla vis fieret, paullatim permulcendo tractandoque manſuefecerant plebem. His per totum annum artibus lex eluſa eſt. *U. c. 293. a. C. 459.*

XV. ACCIPIUNT civitatem placidiorem conſules C. Claudius, Appii filius, & P. Valerius Publicola. Nihil novi novus annus adtulerat: legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem tenebat. Quantum juniores Patrum plebi ſe magis inſinuabant; eo acrius contra *U. c. 294. a. C. 458. C. Claudio, P. Valerio Coſſ.*

(e) *tranquille* Gron. Crev.

V. c. 294. a. C. 458. tribuni tendebant, ut plebi ſuſpectos eos criminando facerent. « Conjurationem factam, » Cæſonem Romæ eſſe : interficiendorum » tribunorum, trucidandæ plebis conſilia inita. » Id negotii datum ab ſenioribus Patrum, » ut juventus tribuniciam poteſtatem e repu- » blica tolleret, formaque eadem civitatis » eſſet, quæ ante Sacrum montem occupatum » fuerat. » Et ab Volſcis & Æquis ſtatum jam ac prope ſollemne in ſingulos annos bellum timebatur : propiusque aliud novum malum, necopinato exortum. Exſules ſervique, ad quatuor millia hominum & quingenti, duce Ap. Herdonio Sabino, nocte Capitolium atque arcem occupavere. Confeſtim in arce facta cædes eorum, qui conjurare & ſimul capere arma noluerant. Alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant : alternæ voces, « Ad arma, & Hoſtes in urbe ſunt, » audiebantur. Conſules & armare plebem, & inermem pati timebant. Incerti, quod malum repentinum, externum an inteſtinum, ab odio plebis, an ab ſervili fraude, urbem invaſiſſet, ſedabant tumultus, ſedando interdum movebant : nec enim poterat pavida & conſternata multitudo regi imperio. Dant tamen

Exules ſervique Capitolium occupant.

arma, non vulgo; tantum ut, incerto hoste, præsidium satis fidum ad omnia esset. Solliciti reliquum noctis, incertique, qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad opportuna omnis urbis loca, egere. Lux deinde aperuit bellum ducemque belli. Servos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat, « Se miserrimi » cujusque suscepisse causam, ut exsules in- » juria pulsos in patriam reduceret, & servi- » tiis grave jugum demeret. Id malle populo » Romano auctore fieri. Si ibi spes non sit, » se Volscos, & Æquos, & omnia extrema » tentaturum & concitaturum. U. c. 294. a. C. 458.

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. Præter ea tamen, quæ denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere; &, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent: tum æterni hostes Volsci & Æqui, non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem, ut ex parte captam, venirent. Multi & varii timores. Inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset: cui nec credere, nec, non credendo, ne infestior

U. c. 294. a. C. 458.

fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. Vixque concordia sisti videbatur posse : tantum superantibus aliis ac emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat ; mansuetum id malum, & per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit : tantus enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli, ad avertendos ab legis cura plebis animos, Capitolium insedisse contenderent : patriciorum hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, majore, quam venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se majore ab tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat.

Tribuni vetant arma sumi in Herdonium.

Valerius Cos. invehitur in Tribunos.

XVII. POSTQUAM arma poni, & discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit : « Quid hoc rei est [inquit] tribuni ? » Ap. Herdonii ductu & auspicio rempublicam » everturi estis ? Tam felix vobis conrum-

» pendis fuit, qui servitia vestra non com- U. c. 294.
» movit auctor? Quum hostes supra caput a. C. 458.
» sint, discedi ab armis, legesque ferri pa-
» cet? » Inde ad multitudinem oratione versa:
« Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura
» tangit; at vos veremini Deos vestros (f)
» ab hostibus captos. Jupiter optimus maxi-
» mus, Juno regina, & Minerva, alii Dii
» Deæque obsidentur. Castra servorum publi-
» cos vestros penates tenent. Hæc vobis for-
» ma sanæ civitatis videtur? Tantum hostium
» non solum intra muros est, sed in arce su-
» pra forum curiamque: comitia interim in
» foro sunt: senatus in curia est: velut
» quum otium superat, senator sententiam
» dicit: alii Quirites suffragium ineunt. Non,
» quidquid Patrum plebisque est, consules,
» tribunos, Deos, hominesque omnes arma-
» tos opem ferre, in Capitolium currere,
» liberare ac pacare augustissimam illam do-
» mum Jovis optimi maximi decuit? Romule
» pater, tu mentem tuam, qua quondam ar-
» cem, ab his iisdem Sabinis auro captam,
» recepisti, da stirpi tuæ. Jube hanc ingredi
» viam, quam tu dux, quam tuus ingressus

(f) *Deos patrios* Gron. Crev.

U. c. 294. a. C. 458. » exercitus est. Primus, en, ego consul; » quantum mortalis Deum possum, te, ac » tua vestigia sequar. » Ultimum orationis fuit, « Se arma capere, vocare omnes Qui- » rites ad arma. Si quis inpediat, jam se con- » sularis imperii, jam tribuniciæ potestatis » sacratarumque legum oblitum, quisquis ille » sit, ubicumque sit, in Capitolio, in foro, » pro hoste habiturum. Juberent tribuni, quo- » niam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Va- » lerium consulem sumi arma : ausurum se » in tribunis, quod princeps familiæ suæ au- » sus in regibus effet. » Vim ultimam adpa- rebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore; nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit : nox certamina cœpta obpressit : tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire ple- bem, inferentesque se in circulos, sermo- nes tempori aptos serere : admonere, « Ut » viderent, in quod discrimen rempublicam » adducerent. Non inter Patres ac plebem » certamen esse, sed simul Patres plebemque, » arcem urbis, templa Deorum, penates pu- » blicos privatosque hostibus dedi. » Dum

hæc in foro ſedandæ diſcordiæ cauſſa agun- *U. c. 294. a. C. 458.*
tur, conſules interim, ne Sabini, ne Veiens hoſtis moveretur, circa portas murosque diſceſſerant.

XVIII. EADEM nocte & Tuſculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ urbis ſtatu nuncii veniunt. L. Mamilius Tuſculi tum dictator erat. Is, confeſtim convocato ſenatu, atque introductis nunciis, magno opere cenſet, « Ne exſpectent, dum » ab Roma legati, auxilium petentes, veniant: » periculum ipſum, diſcrimenque, ac ſociales » Deos, fidemque fœderum id poſcere. De- » merendi beneficio tam potentem, tam pro- » pinquam civitatem, numquam parem occa- » ſionem daturos Deos. » Placet ferri auxilium: juventus conſcribitur: arma dantur. Romam prima luce venientes, procul ſpeciem hoſtium præbuere. Æqui aut Volſci venire viſi ſunt. Deinde, ubi vanus terror ibiit, accepti in urbem, agmine in forum leſcendunt. Ibi jam P. Valerius, relicto ad portarum præſidia collega, inſtruebat aciem. Auctoritas viri moverat, adfirmantis, « Capitolio recuperato, & urbe pacata, ſi edoceri ſe ſiſſent, quæ fraus ab (g) tribunis

Tuſculani Romam ſuppetias mittunt.

(g) a Gron. Crev.

U. c. 294. a. C. 458.

» occulta in lege ferretur, memorem se majorum suorum, memorem cognominis, » quod (h) populi colendi velut hereditaria » cura sibi a majoribus tradita esset, concilium plebis non impediturum. » Hunc ducem secuti, nequidquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum erigunt aciem. Adjungitur & Tusculana legio. Certare socii civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent. Dux uterque suos adhortatur. Trepidare tum hostes: nec ulli satis rei, præterquam loco, fidere. Trepidantibus inferunt signa Romani sociique. Jam in vestibulum perruperant templi, quum P. Valerius, inter primores pugnam ciens, interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. Is, dato negotio suis, ut corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ ardore inpetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exsulum cæde sua fœdavere templum; multi vivi capti; Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut quisque liber aut servus esset, suæ fortunæ a quoque sumtum

Pugna adversus Herdonium.

Valerius Cos. occiditur.

Capitolium recuperatur.

(h) *quo* Gron. Crev.

ſupplicium eſt. Tuſculanis gratiæ actæ : Capitolium purgatum atque luſtratum. In conſulis domum plebes quadrantes, ut funere ampliore efferretur, jactaſſe fertur. *U. c. 294. a. C. 458.*

XIX. Pace parta, inſtare tum tribuni Patribus, « ut P. Valerii fidem exſolverent : » inſtare Claudio, « ut collegæ Deos manes » fraude liberaret, agi de lege ſineret. » Conſul, « antequam collegam ſibi ſubrogaſſet, » negare « paſſurum agi de lege. » Hæ tenuere contentiones uſque ad comitia conſulis ſubrogandi. Decembri menſe, ſummo Patrum ſtudio, L. Quinctius Cincinnatus, pater Cæſonis, conſul creatur, qui magiſtratum ſtatim occiperet. Perculſa erat plebes, conſulem habitura iratum, potentem favore Patrum, virtute ſua, tribus liberis, quorum nemo Cæſoni cedebat magnitudine animi ; conſilium & modum adhibendo, ubi res poſceret, priores erant. Is, ut magiſtratum iniit, adſiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coërcenda, quam ſenatu caſtigando, vehementior fuit : « Cujus ordinis languore » perpetui jam tribuni plebis, non ut in re» publica populi Romani, ſed ut in perdita » domo, lingua criminibusque regnarent. Cum *Suffectus Valerio L. Quinctius.*

U. c. 294. a. C. 458.

» Cæsone filio suo virtutem, constantiam,
» omnia juventutis belli domique decora pulsa
» ex urbe Romana & fugata esse. Loquaces,
» seditiosos, semina discordiarum, iterum
Qui invehitur in Tribunos.
» ac (*i*) tertium tribunos pessimis artibus
» regia licentia vivere. A. [inquit] ille Vir-
» ginius, quia in Capitolio non fuit, minus
» supplicii, quam Ap. Herdonius, meruit?
» plus hercule aliquanto, qui vere rem æsti-
» mare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem
» se fatendo prope denunciavit, ut arma ca-
» peretis: hic, negando bella esse, arma vo-
» bis ademit, nudosque servis vestris & ex-
» sulibus objecit. Et vos (C. Claudii pace,
» & P. Valerii mortui loquar) prius in cli-
» vum Capitolinum signa intuliistis, quam hos
» hostes de foro tolleretis? Pudet Deorum
» hominumque. Quum hostes in arce, in Ca-
» pitolio essent; exsulum & servorum dux,
» profanatis omnibus, in cella Jovis optimi
» maximi habitaret; Tusculi ante, quam Ro-
» mæ, sumta sunt arma. In dubio fuit, utrum
» L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Vale-
» rius & C. Claudius consules Romanam ar-
» cem liberarent: & qui ante Latinos, ne pro
» se quidem ipsis, quum in finibus hostem

(i) *atque* Gron. Crev.

habe-

» haberent, adtingere arma paſſi ſumus; nunc, *U. c. 294. a. C. 458.*
» niſi Latini ſua ſponte arma ſumſiſſent, capti
» & deleti eramus. Hoc eſt, tribuni, auxi-
» lium plebi ferre, inermem eam hoſti truci-
» dandam objicere? Scilicet, ſi quis vobis
» humillimus homo de veſtra plebe, quam
» partem, velut (*k*) abruptam a cetero po-
» pulo, veſtram patriam peculiaremque rem-
» publicam feciſtis, ſi quis ex his domum
» ſuam obſeſſam a familia armata nunciaret,
» ferendum auxilium putaretis. Jupiter opti-
mus maximus, exſulum atque ſervorum ſep-
tus armis, nulla humana ope dignus erat?
Et hi poſtulant, ut ſacroſancti habeantur,
quibus ipſi Dii neque ſacri, neque ſancti
ſunt? At enim, divinis humanisque obruti
ſceleribus, legem vos hoc anno perlaturos
dictitatis? Tum hercule illo die, quo ego
conſul ſum creatus, male geſta reſpublica
eſt, pejus multo, quam quum P. (*l*) Va-
lerius conſul periit, ſi tuleritis. Jam primum
omnium, [inquit] Quirites, in Volſcos &
Æquos mihi atque collegæ legiones ducere
in animo eſt. Neſcio quo fato magis bellan-
tes, quam pacati, propitios habemus Deos.

(k) *veluti* Gron. Crev. (l) *P.* del. *Gron. Crev.*

U. c. 294. a. C. 458.

» Quantum periculum ab illis populis fuerit, » si Capitolium ab exsulibus obsessum sciissent, » suspicari de præterito, quam re ipsa expe» riri, est melius.

Tribunorum disceptatio cum Coss.

XX. MOVERAT plebem oratio consulis: erecti Patres restitutam credebant rempublicam: consul alter, comes animosior, quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile passus, in peragendis consularis officii partem ad se vindicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi quærendo, « quonam modo exercitum educturi » consules essent, quos delectum habere ne» mo passurus esset? Nobis vero [inquit Quinctius] « nihil delectu opus est; quum, » quo tempore P. Valerius ad recipiendum » Capitolium arma plebi dedit, omnes in » verba juraverint, conventuros se jussu con» sulis, nec injussu abituros. Edicimus itaque, » omnes, qui in verba juratis, crastina die » armati ad lacum Regillum adsitis. » Cavillari tum tribuni, & populum exsolvere religione velle: « Privatum eo tempore Quinc» tium fuisse, quum sacramento adacti sint. »

Romanorum religio.

Sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, neglegentia Deum venerat: nec interpretando

sibi quisque jusjurandum & leges aptas faciebat, sed suos potius mores ad ea adcommodabat. Igitur tribuni, ut inpediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere: eo magis, quod, « & augures jussos adesse » ad Regillum lacum, » fama exierat, « locumque inaugurari, ubi auspicato cum populo agi posset; ut, quidquid Romæ vi » tribunicia rogatum esset, id comitiis ibi » abrogaretur. Omnes (*m*) id jussuros, quod » consules vellent; neque enim provocationem esse longius ab urbe mille passuum: » & tribunos, si eo adveniant, in alia turba Quiritium subjectos fore consulari imperio.» Terrebant hæc: sed ille maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quinctius dictitabat (*n*), « Se consulum comitia non habiturum. Non ita civitatem ægram esse, ut consuetis remediis sisti possit. Dictatore » opus esse reipublicæ, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum civitatis, sentiat, sine provocatione dictaturam esse.»

U. c. 294. a. C. 458.

XXI. Senatus in Capitolio erat. Eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. Multitudo clamore ingenti, nunc consulum, nunc

Quinctius senatum castigat.

(m) *omne* Gron. (n) *dictabat* Gron.

U. c. 294. a. C. 458. Patrum, fidem inplorant: nec ante moverunt de sententia consulem, quam tribuni, se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc, referente consule de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsulta fiunt, « Neque tribuni legem eo anno ferrent, neque » consules ab urbe exercitum educerent. In » reliquum magistratus continuari, & eosdem » tribunos refici, judicare senatum contra » rempublicam esse. » Consules fuere in Patrum potestate: tribuni, reclamantibus consulibus, refecti. Patres quoque, ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quinctium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit. « Mirer, [inquit] si vana » vestra, Patres conscripti, auctoritas ad plebem est (o)? Vos elevatis eam. Quippe, » quia plebs senatusconsultum in continuandis » magistratibus solvit, ipsi quoque solutum » vultis, ne temeritati multitudinis cedatis; » tamquam id sit plus posse in civitate, plus » levitatis ac licentiæ habere; levius enim » vaniusque profecto est, sua decreta & con » sulta tollere, quam aliorum. Imitamini » Patres conscripti, turbam inconsultam: &

(o) *ad plebem auctoritas est?* Gron. Crev.

» qui exemplo aliis esse debetis, aliorum » exemplo peccetis potius, quam alii vestro » recte faciant; dum ego ne imiter tribunos, » nec me contra senatusconsultum consulem » renunciari patiar. Te vero, C. Claudi, » adhortor, ut & ipse populum Romanum » hac licentia arceas: & de me hoc tibi per- » suadeas, me ita accepturum, ut non hono- » rem meum a te inpeditum, sed gloriam » spreti honoris auctam, invidiamque, quæ » ex (p) continuato eo inpenderet, levatam » putem. » Communiter inde edicunt, « Ne quis L. Quinctium consulem faceret: si » quis feciſſet, se id suffragium non obser- » vaturos. » U. c. 294. a. C. 458.

XXII. Consules creati Q. Fabius Fibulanus tertium & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. Lustrum, propter Capitolium captum, consulem occisum, condi eligiosum fuit. Q. Fabio, L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni. Bellum ingens a Volscis & Æquis Latini atque Hernici nunciabant. « Jam Antii Volscorum legiones esse. » Et ipsam coloniam ingens metus erat defec- U. c. 295. a. C. 457. Q. Fabio III. L. Cornelio Coss.

(p) *ex* del. *Gron.*

U. c. 295. a. C. 457. turam : ægreque inpetratum a tribunis, ut bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias. Fabio, ut Antium legiones duceret, datum : Cornelio, ut Romæ præsidio esset : ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini jussi milites dare ex fœdere : duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat. Inde, lustrato exercitu, Antium profectus, haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent ; postero die Fabius, non permixtam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit. Ipse erat medius cum legionibus Romanis. Inde signum observare jussit, ut pariter & socii rem inciperent, referrentque pedem, si receptui cecinisset. Equites item suæ cuique parti post principia conlocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit : &, quum undique instaret, non sustinentes inpetum Volscos vallo deturbat.

Bellum cum Volscis.

Transgressus inde munitiones, pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effuse fugientes, eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnæ adstitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in castris & extra munimenta cædes fugientium fuit: sed præda major; quia vix arma secum efferre hostis potuit: deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent. *U. c. 295. a. C. 457. Vincuntur Volsci.*

XXIII. Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore juventutis præmisso, arcem Tusculanam inprovisо nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi confidunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nunciaretur: adeo & recens erat Tusculanorum meritum, & similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius, omissis omnibus, prædam ex castris raptim Antium convehit. Ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. Nihil præter arma, & quod cocti ad manum fuit cibi, *Arx Tusculana ab Æquis capta.*

U. c. 295. a. C. 457. ferre militi licuit. Commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. Aliquot menses Tusculi bellatum. Parte exercitus consul castra Æquorum obpugnabat : partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi numquam eo subiri potuit. Fames postremo inde detraxit hostem. Quo postquam ventum ad extremum est, inermes nudique omnes sub jugum ab Tusculanis missi. Hos, ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido consecutus, ad unum omnes occidit. Victor ad Columen (id loco nomen est) exercitu relicto castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus jam Romanis (*q*), pulso hoste, periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. Ita bifariam consules ingressi hostium fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno desciisse Antiates, apud plerosque auctores invenio. L. Cornelium consulem id bellum gessisse, oppidumque cepisse, certum adfirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores ejus rei mentio est, non ausim.

Auxilio a Romanorum recepta.

Tribunicia contentiones. XXIV. Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum Patres territat. Clamant, « fraude

(q) *Romanis jam* Gron. Crev.

fieri, quod foris teneatur exercitus : fruſtra- U. c. 295.
tionem eam legis tollendæ eſſe : ſe nihilo- a. C. 457.
minus rem ſuſceptam peracturos. » Obtinuit amen P. Lucretius præfectus urbis, ut actio- es tribuniciæ in adventum conſulum differentur. Erat & nova exorta cauſſa motus. . Cornelius & Q. Servilius quæſtores M. olſcio, quod falſus haud dubie teſtis in æſonem exſtitiſſet, diem dixerant. Multis nim emanabat indiciis, neque fratrem Volſ- ii, ex quo ſemel fuerit æger, umquam non odo viſum in publico, ſed ne adſurrexiſſe uidem ex morbo, multorumque tabe menum mortuum : nec his temporibus, in quæ eſtis crimen conjeciſſet, Cæſonem Romæ iſum : adfirmantibus, qui una meruerant, ecum eum tum frequentem ad ſigna ſine llo commeatu fuiſſe : ni ita eſſet, multi rivatim ferebant Volſcio judices (*r*). Quum d judicium ire non auderet, omnes eæ res, 1 unum congruentes, haud magis dubiam amnationem Volſcii, quam Cæſonis Volſcio eſte fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, ui comitia quæſtores habere de reo, niſi rius habita de lege eſſent, paſſuros nega-

(r) *judicem* Gron. Crev.

U. c. 295. a. C. 457. bant. Ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. At illi, (etenim extremum anni jam erat) quartum adfectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant. Et quum consules nihilominus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendæ suæ majestatis caussa promulgata ferretur, tetendissent; victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine urbis decimum conditum. Fuerunt censa civium capita centum septemdecim millia trecenta novemdecim (*s*). Consulum magna domi bellique eo anno gloria fuit: quod & foris pacem peperere, & domi, etsi non concors, minus tamen, quam alias, infesta civitas fuit.

Lustrum decimum.

U. c. 296. a. C. 456. XXV. L. Minucius inde & C. Nautius consules facti duas residuas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules legem.

L. Minutio, C. Nautio II. Coss.

(*s*) *centum triginta duo millia quadringenta novem* Gron. Crev.

ribuni judicium de Volscio inpediebant : sed n quæstoribus novis major vis , major uctoritas erat. Cum M. Valerio , Valerii fio, Volesi nepote , quæstor erat T. Quincius Capitolinus , qui ter consul fuerat. Is , quoniam neque Quinctiæ familiæ Cæso , neque reipublicæ maximus juvenum restitui osset , falsum testem , qui dicendæ causæ nnoxio potestatem ademisset, justo ac pio ello persequebatur. Quum Virginius maxime k tribuni de lege agerent , duum mensium patium consulibus datum est ad inspiciendam egem : ut , quum edocuissent populum , quid audis occultæ ferretur , sinerent deinde suffragium inire. Hoc intervalli datum res tranuillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Equi dederunt : qui , rupto fœdere , quod ctum erat priore anno cum Romanis , impeium ad Gracchum Clœlium deferunt. Is tum onge princeps in Æquis erat. Graccho duce n Lavicanum agrum , inde in Tusculanum , ostili populatione veniunt , plenique prædæ t) in Algido castra locant. In ea castra Q. abius , P. Volumnius , legati ab Roma , verunt questum injurias , & ex fœdere res

U. c. 296. a. C. 456.

Bellum cum Æquis.

Legati Rom. spreti.

(t) *præda* Gron. Crev.

U. c. 296. a. C. 456. repetitum. Eos Æquorum imperator, « quæ » mandata habeant ab senatu Romano, ad » quercum [jubet] dicere : se alia interim » acturum. » Quercus ingens arbor prætorio inminebat, cujus umbra opaca sedes erat. Tum ex legatis unus abiens, « & hæc [inquit] » sacrata quercus, & quidquid Deorum est, » audiant fœdus a vobis ruptum : nostrisque » & nunc querelis adsint, & mox armis; » quum Deorum hominumque simul violata » jura exsequemur. » Romam ut rediere legati, senatus jussit, alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finium Æquorum provinciam dedit. Tribuni suo more inpedire delectum : & forsitan ad ultimum inpediissent; sed novus subito additus terror est.

Sabini bellum inferunt Romanis.

XXVI. Vis Sabinorum ingens prope ad mœnia urbis infesta populatione venit. Fœdati agri, terror injectus urbi est. Tum plebs benigne arma cepit : reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti. Alterum Nautius contra Sabinos duxit : castrisque ad Eretum positis, per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut, com-

parati ad eam, prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit; nam, quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi senserant (u) hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia: &, nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. Quæ priusquam, undique vallo objecto, clauderent exitus; quinque equites, inter stationes hostium emissi, Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri. Nihil nec tam inopinatum, nec tam (x) insperatum accidere potuit. Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta, si urbem, non castra, hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt: in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam instituerat, L. Quinctius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi ubi effuse

U. c. 296. a. C. 456.

Minucius male rem gerit adversus Æquos.

L. Quinctius dictator ex opere rustico sumitur.

(u) *senserunt* Gron. Crev.

(x) *tam* posterius del. *Gron. Crev.*

U. c. 296. a. C. 456. adfluant opes. Spes unica imperii populi Romani L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, ubi nunc navalia sunt, quatuor jugerum colebat agrum, quæ prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens palæ innisus, seu quum araret, operi certe, id quod constat, agresti intentus, salute data in vicem redditaque, rogatus, « ut, quod bene verteret ipsi reique » publicæ, togatus mandata senatus audiret, » admiratus, rogitansque, « satin' salva essent » omnia? » togam propere e tugurio proferre uxorem Raciliam jubet. Qua simul, absterso pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum legati gratulantes consalutant: in urbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publice parata fuit, transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt; inde alii propinqui atque amici; tum Patrum major pars. Ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum. Et plebis concursus ingens fuit; sed ea nequaquam tam læta Quinctium vidit, & imperii nimium, & virum in ipso imperio vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil præterquam vigilatum est in urbe.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum veniſſet, magiſtrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, ſed qui, quum ſtipendia pedibus propter paupertatem feciſſet, bello tamen primus longe Romanæ juventutis habitus eſſet. Cum magiſtro equitum in concionem venit, juſtitium edicit, claudi tabernas tota urbe jubet, vetat quemquam privatæ quidquam rei agere. Tum, quicumque ætate militari eſſent, armati, cum cibariis in dies quinque coctis vallisque duodenis, ante ſolis occaſum Martio in campo adeſſent: quibus ætas ad militandum gravior eſſet, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere juſſit. Sic juventus diſcurrit ad vallum petendum: ſumſere, unde cuique proximum fuit: prohibitus nemo eſt: inpigreque omnes ad edictum dictatoris præſto fuere. Inde compoſito agmine, non itineri magis apti (*y*), quam prœlio, ſi res ita tuliſſet, legiones ipſe dictator, magiſter equitum ſuos equites ducit. In utroque agmine, quas tempus ipſum poſcebat, adhortationes erant: «adderent gradum: maturato opus eſſe, ut

U. c. 296. a. C. 456.

(*y*) *apto* Gron. Crev.

U. c. 296. a. C. 456. » nocte ad hostem pervenire possent : con» silem exercitumque Romanum obsideri : » tertium diem jam clausos esse : quid quæ» que nox aut dies ferat, incertum esse : » puncto sæpe temporis maximarum rerum » momenta verti. Adcelera signifer, sequere » miles, » inter se quoque, gratificantes ducibus, clamabant. Media nocte in Algidum perveniunt : &, ut sensere, se jam prope hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator, quantum nocte prospici poterat, equo circumvectus, contemplatusque, qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinas in unum conjici jubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos. Facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerant (z) ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris; &, ubi signum datum sit, clamorem omnes tollere jubet : clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & jacere vallum. Edito imperio, signum secutum est : jussa miles exsequitur : clamor hostes circumsonat : superat inde castra hostium, & in castra consulis venit : alibi pavorem, alibi gaudium ingens

Circumvallat Æquos.

(z) *fuerat* Gron.

facit-

facit. Romani, « civilem esse clamorem, at- U. c. 296.
» que auxilium adesse, » inter se gratulantes, a. C. 456.
ultro ex stationibus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat : « Illo cla-
» more non adventum modo significari, sed
» rem ab suis cœptam : mirumque esse, ni
» jam exteriore parte castra hostium obpug-
» nentur. Itaque arma suos capere, & se
» subsequi » jubet. Nocte initum prœlium est a legionibus : dictatori (a) clamore significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Jam se ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant; quum, ab interiore hoste prœlio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, a munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedere; pugnatumque cum consule ad lucem est. Luce prima jam circumvallati ab dictatore erant, & vix adversus unum exercitum pugnam sustinebant. Tum a Quinctiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit, invaditur vallum : hic instabat nova pugna; illa (b) nihil remiserat prior. Tum, ancipiti malo urgente, a prœlio ad preces

(a) *est : legionibus dictatoris* &c. Crev.
(b) *illa* del. *Gron. Crev.*

U. C. 296. a. C. 456.

Victos sub jugum mittit.

versi, hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab consule ad dictatorem ire jussis ignominiam infensus addidit. Gracchum Cœlium ducem principesque alios vinctos ad se adduci jubet: oppido Corbione decedi; « Sanguinis se Æquorum » non egere: licere abire: sed, ut exprimatur » tandem confessio, subactam domitamque » esse gentem, sub jugum abituros.» Tribus hastis jugum fit, humi fixis duabus, superque eas transversa una deligata: sub hoc jugo dictator Æquos misit.

Prædam distribuit.

XXIX. Castris hostium receptis, plenis omnium rerum, (nudos enim emiserat) prædam omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum ipsumque consulem increpans, « Carebis, [inquit] prædæ parte, mi» les, ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti. » Et tu, L. Minuci, donec consularem ani» mum incipias habere, legatus his legioni» bus præeris.» Ita se Minucius abdicat consulatu, jussusque ad exercitum manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut beneficii magis, quam ignominiæ hic exercitus memor, & coronam

auream dictatori libram pondo decreverit, & proficiscentem eum patronum salutaverit. Romæ a Q. Fabio præfecto urbis senatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine, urbem ingredi jussit. Ducti ante currum hostium duces : militaria signa prælata : secutus exercitus præda onustus. Epulæ instructæ dicuntur fuisse ante omnium domos : epulantesque cum carmine triumphali & sollemnibus jocis, comissantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano, adprobantibus cunctis, civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volscii falsi testis tenuissent : ea ne inpedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuvium in exsilium abiit. Quinctius sexto decimo die dictatura, in sex menses accepta, se abdicavit. Per eos dies consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnat. Ad vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio Fabius Quintus successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est; sed, quia duo exercitus aderant, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere. Plebes vicit, ut quintum eosdem

U. c. 296. a. C. 456.

Dictator triumphat.

Volscius falsus testis damnatus.

tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt a canibus fugatos ; ob id prodigium lustratum Capitolium esse. Hæc eo anno gesta.

U. c. 297. a. C. 455. Q. Minucio, C. Horatio Coss.

XXX. SEQUUNTUR consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. Cujus initio anni quum foris otium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadem lex faciebat : ulteriusque ventum foret, (adeo exarserant animis (*c*) ni, velut dedita opera, nocturno impetu Æquorum Corbione amissum præsidium nunciatum esset. Senatum consules vocant, jubentur subitarium scribere exercitum, atque in Algidum ducere. Inde, posito legis certamine, nova de delectu contentio orta (*d*). Vincebaturque consulare imperium tribunicio auxilio, quum alius additur terror : Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad urbem venire. Is metus perpulit (*e*), ut scribi militem tribuni sinerent ; non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent, parvumque id plebi præsidium foret, decem deinde tri-

Bellum cum Æquis & Sabinis.

(c) *animi* Gron. Crev.

(d) *exorta* Gron. Crev.

(e) *perculit* Gron. Grev.

buni plebis crearentur. Expreſſit hoc neceſſitas Patribus : id modo excepere, ne poſtea eoſdem tribunos juberent. Tribunicia comitia (ne id quoque poſt bellum, ut cetera, vanum eſſet) extemplo habita. Triceſimo ſexto anno a primis tribunis plebis, decem creati ſunt, bini ex ſingulis claſſibus : itaque cautum eſt, ut poſtea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius, contra Sabinos profectus, non invenit hoſtem. Horatius, quum jam Æqui, Corbione interfecto præſidio, Ortonam etiam cepiſſent, in Algido pugnat : multos mortales occidit : fugat hoſtem non ex Algido modo, ſed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter proditum præſidium. *U. c. 297. a. C. 455.*

XXXI. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius conſules facti. Domi forisque otium fuit : annona propter aquarum intemperiem laboratum eſt. De Aventino publicando lata lex eſt. Tribuni plebis iidem refecti (*f*) ſequente anno, T. Romilio, C. Veturio conſulibus, legem omnibus concionibus ſuis celebrabant. « Pudere ſe numeri ſui nequidquam aucti, ſi » ea res æque ſuo biennio jaceret, ac toto *U. c. 298. a. C. 454.* *M. Valerio, Sp. Virginio Coſſ.* *U. c. 299. a. C. 453.* *T. Romilio, C. Veturio Coſſ.*

(*f*) *refecti. Hi ſequente -- celebrant* Gron. Crev.

U. c. 299. a. C. 453. » ſuperiore luſtro jacuiſſet. » Quum maxime hæc agerent, trepidi nuncii ab Tuſculo veniunt, Æquos in agro Tuſculano eſſe. Fecit pudorem recens ejus populi meritum morandi auxilii : ambo conſules, cum exercitu miſſi, hoſtem in ſua ſede in Algido inveniunt. Ibi pugnatum : ſupra ſeptem millia hoſtium cæſa : alii fugati : præda parta ingens. Eam, propter inopiam ærarii, conſules vendiderunt. Invidiæ tamen res ad exercitum fuit : ea denique (*g*) tribunis materiam criminandi ad plebem conſules præbuit. Itaque ergo, ut magiſtratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aterio conſulibus, dies dicta eſt Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis; Veturio ab L. Alieno, ædile plebis. Uterque magna Patrum indignatione damnatus, Romilius decem millibus æris, Veturius quindecim (*h*). Nec hæc priorum calamitas conſulum ſegniores novos fecerat conſules. « Et ſe damnari » poſſe [aiebant] & plebem, & tribunos le» gem ferre non poſſe. » Tum, abjecta lege, quæ promulgata conſenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. « Finem tandem certa-

U. c. 300. a. C. 452. Sp. Tarpeio, A. Aterio Coſſ.

(g) *ea denique* l. *eademque* Crev.

(h) *quindecim millibus* Gron. Crev.

» taminum facerent. Si plebeiæ leges diſpli- *U. c. 300. a. C. 452.*
» cerent; at illi communiter legum latores,
» & ex plebe, & ex Patribus, qui utrisque
» utilia ferrent, quæque æquandæ libertatis
» eſſent, ſinerent creari.» Rem non adſper-
nabantur Patres: « daturum leges neminem,
» niſi ex Patribus,» aiebant. Quum de legi- *Legati Athenas ad leges deſcribendas miſſi.*
bus conveniret, de latore tantum diſcreparet;
miſſi legati Athenas Sp. Poſtumius Albus,
A. Manlius, P. (*i*) Sulpicius Camerinus;
juſſique inclitas leges Solonis deſcribere, &
aliarum Græciæ civitatium inſtituta, mores,
juraque noſcere.

XXXII. Ab externis bellis quietus annus *U. c. 301. a. C. 451.*
fuit: quietior inſequens, P. Curiatio (*k*) & *P. Curiatio, S. Quinctilio Coſſ.*
Sex. Quinctilio conſulibus, perpetuo ſilentio
tribunorum: quod primo legatorum, qui
Athenas ierant, legumque peregrinarum ex-
ſpectatio præbuit; dein (*l*) duo ſimul mala
ingentia exorta, fames peſtilentiaque, fœda
homini, fœda pecori. Vaſtati agri ſunt: urbs
adſiduis exhauſta funeribus: multæ & claræ
lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cor-
nelius mortuus; augur C. Horatius Pulvil-

(i) *Serv.* Crev. (k) *Curatio* Gron.
(l) *deinde* Gron. Crev.

lus : in cujus locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures legere. Mortuus consul Quinctilius, quatuor tribuni plebis. Multiplici clade fœdatus annus : ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno quidquam belli externi fuit : domi motus orti. Jam redierant legati cum Atticis legibus. Eo intentius instabant tribuni, ut tandem scribendarum legum initium fieret. Placet creari decemviros sine provocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset. Admiscerenturne plebeii, controversia aliquamdiu fuit : postremo concessum Patribus, modo ne lex Icilia de Aventino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.

U. c. 302. a. C. 450.

C. Menenio, P. Sestio Coss.

Decemviri creati.

XXXIII. Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit; læta enim principia magistratus ejus nimis luxuriavere : eo citius lapsa res est, repetitumque, duobus uti mandaretur consulum nomen imperiumque. Decemviri creati Ap. Claudius, T.

Genucius, P. Seſtius, L. Veturius, C. Julius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp. Poſtumius. Claudio & Genucio, quia deſignati conſules in eum annum fuerant, pro honore honos (*m*) redditus: & Seſtio alteri conſulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad Patres retulerat. His proximi habiti legati tres (*n*), qui Athenas ierant, ſimul ut pro legatione tam longinqua præmio eſſet honos; ſimul peritos legum peregrinarum ad condenda nova jura uſui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves quoque ætate electos noviſſimis ſuffragiis ferunt, quo minus ferociter aliorum ſcitis adverſarentur. Regimen totius magiſtratus penes Appium erat favore plebis: adeoque novum ſibi ingenium induerat, ut plebicola repente omnisque auræ popularis captator evaderet, pro truci ſævoque infectatore plebis. Decimo die jus populo ſinguli reddebant. Eo die penes præfectum juris faſces duodecim erant: collegis novem ſinguli accenſi adparebant: & in unica concordia inter ipſos (qui conſenſus privatis

U. c. 302. a. C. 450.

U. c. 303. a. C. 449.

Decemvirorum annus I.

(m) *honor* Gron. Crev.

(n) *legati tres habiti* Gron. Crev.

U. c. 303. a. C. 449.

Initio moderati decemviri.

interdum inutilis esset) summa adversus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo unius rei notasse, satis erit. Quum sine provocatione creati essent, defosso cadavere, domi apud P. Sestium, patriciæ gentis virum, invento, prolatoque in concionem, in re juxta manifesta atque atroci, C. Julius decemvir diem Sestio dixit; & accusator ad populum exstitit, cujus rei judex legitimus erat; decessitque jure suo, ut demtum de vi magistratus populi libertati adjiceret.

XXXIV. Quum promtum hoc jus velut ex oraculo inconruptum pariter ab his summi infimique ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentique hominum exspectatione propositis decem tabulis, populum ad concionem advocaverunt: &, « Quod bo-

Decem tabulas legum ferunt.

» num, faustum, felixque reipublicæ, ipsis, » liberisque eorum esset, ire, & legere le- » ges propositas » jussere. « Se, quantum » decem hominum ingeniis provideri potuerit, » omnibus summis infimisque jura æquasse: » plus pollere multorum ingenia consiliaque. » Versarent in animis secum unamquamque » rem; agitarent deinde sermonibus; atque in » medium, quid in quaque re plus minusve

» esset, conferrent. Eas leges habiturum popu- *U. c. 303. a. C. 449.*
» lum Romanum, quas consensus omnium
» non jussisse latas magis, quam tulisse videri
» posset. » Quum ad rumores hominum de unoquoque legum capite edito satis correctæ viderentur, centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatæ sunt : qui nunc quoque, in hoc inmenso aliarum super alias acervatarum legum cumulo, fons omnis publici privatique est juris. Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas; quibus adjectis, absolvi posse velut corpus omnis Romani juris. Ea exspectatio, quum dies comitiorum adpropinquaret, desiderium decemviros iterum creandi fecit. Jam plebs, præterquam quod consulum nomen, haud secus quam regum, perosa erat, ne tribunicium quidem auxilium, cedentibus in vicem adpellatione decemviris, quærebat.

XXXV. Postquam vero comitia decem- *Iterum creantur decemviri.*
viris creandis in trinum nundinum indicta sunt; tanta exarsit ambitio, ut primores quoque civitatis (metu credo, ne tanti possessio imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret) prensarent homines, honorem, summa ope a se (o) inpugnatum,

(o) *ab se* Gron. Crev.

U. c. 303. a. C. 449. ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Demissa jam in discrimen dignitas, ea ætate, fisque (*p*) honoribus actis, stimulabat Ap. Claudium. Nescires, utrum inter decemviros, an inter candidatos, numerares: propior interdum petendo, quam gerendo, magistratui erat. Criminari optimates, extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque: ipse medius inter tribunicios Duilios Iciliosque in foro volitare; per illos se plebi venditare; donec collegæ quoque, qui unice illi dediti fuerant ad id tempus, conjecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet. Adparere nihil sinceri esse; « Profecto haud gratuitam in tanta superbia » comitatem fore. Nimium in ordinem se » ipsum cogere, & vulgari cum privatis, » non tam properantis abire magistratu, quam » viam ad continuandum magistratum quæren- » tis, esse. » Propalam obviam ire cupiditati parum ausi, obsecundando mollire inpetum adgrediuntur. Comitiorum illi habendorum, quando minimus natu sit, munus consensu injungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset; quod præter tribunos plebis (& id

Ap. Claudii ambitio.

(p) *eisque* Gron. Crev.

ipsum pessimo exemplo) nemo umquam fe- *U. c. 303. a. C. 449.*
cisset. Ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, inpedimentum pro occasione arripuit : dejectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium caussa, & aliis ejusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros creat; se in primis, quod haud secus factum inprobabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtelius (*q*), T. Antonius Merenda, Cæso Duilius, Sp. Oppius Cornicen, Man. Rabuleius.

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. Suo jam inde vivere ingenio cœpit, novosque collegas jam prius, quam inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris : inde inpotentibus instructi consiliis, quæ secreto ab aliis coquebant, jam haud dissimulando superbiam, rari aditus, conloquentibus difficiles, ad Idus Maias rem perduxere. Idus tum *U. c. 304. a. C. 448.* *Decemvirorum annus II.*

(q) *Pœtilius* Gron. Grev.

U. c. 304. a. C. 448. Maiæ ſollemnes ineundis magiſtratibus erant. Initio igitur magiſtratus primum honoris diem denunciatione ingentis terroris inſignem fecere. Nam quum ita priores decemviri ſervaſſent, ut unus faſces haberet, & hoc inſigne regium in orbem, ſuam cujusque vicem, per omnes iret, ſubito omnes cum duodenis faſcibus prodiere. Centum viginti lictores forum inpleverant, & faſcibus ſecures inligatas præferebant; nec adtinuiſſe demi ſecurim, quum ſine provocatione creati eſſent, interpretabantur. Decem regum ſpecies erat; multiplicatusque terror non infimis ſolum, ſed primoribus Patrum, ratis cædis cauſſam ac principium quæri; ut, ſi quis memorem libertatis vocem aut in ſenatu aut in populo miſiſſet, ſtatim virgæ ſecuresque etiam ad ceterorum metum expedirentur. Nam, præterquam quod in populo nihil erat præſidii, ſublata provocatione, interceſſionem quoque conſenſu ſuſtulerant: quum priores decemviri adpellatione collegæ corrigi reddita ab ſe jura tuliſſent; & quædam, quæ ſui judicii videri poſſent, ad populum rejeciſſent. Aliquamdiu æquatus inter omnes terror fuit: paullatim totus vertere in plebem cœpit.

Eorum inſolentia & tyrannis.

Abſtinebatur a Patribus : in humiliores libidinoſe crudeliterque conſulebatur : hominum, non cauſſarum, toti erant; ut apud quos gratia vim æqui haberet. Judicia domi conflabant, pronunciabant in foro. Si quis collegam adpellaſſet, ab eo, ad quem venerat, ita diſcedebat (*r*), ut pœniteret, non prioris decreto ſtetiſſe. Opinio etiam ſine auctore exierat, non in præſentis modo temporis eos injuriam conſpiraſſe, ſed fœdus clandeſtinum inter ipſos jurejurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu poſſeſſum ſemel obtinerent imperium. *U. c. 304. a. C. 448.*

XXXVII. CIRCUMSPECTARE tum patriciorum vultus plebeii; & inde libertatis captare auram, unde ſervitutem timendo in eum ſtatum rempublicam adduxerant. Primores Patrum odiſſe decemviros, odiſſe plebem : nec probare, quæ fierent; & credere, haud indignis accidere : avide ruendo ad libertatem in ſervitutem elapſos (*s*) juvare nolle : cumulare quoque injurias, ut tædio præſentium conſules duo tandem & ſtatus priſtinus rerum in deſiderium veniant. Jam & proceſſerat pars major anni, & duæ tabulæ legum *Duæ tabulæ prioribus X. additæ &c.*

(*r*) *decedebat* Gron. (*s*) *lapſos* Crev.

U. c. 304. a. C. 448. ad prioris anni decem tabulas erant adjectæ: nec quidquam jam supererat, si hæ quoque leges centuriatis comitiis perlatæ essent, cur eo magistratu reipublicæ opus esset. Exspectabant, quam mox consulibus creandis comitia edicerentur. Id modo plebes agitabat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent. Quum interim mentio comitiorum nulla fieri; & decemviri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebei (*t*), patriciis juvenibus sepserant latera. Eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi ferre, agere plebem plebisque res; quum fortuna, qua quidquid cupitum foret, potentioris esset. Et jam ne tergo quidem abstinebatur: virgis cædi, alii securi subjici; &, ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede juventus nobilis conrupta non modo non ire obviam injuriæ, sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

U. c. 305. a. C. 447. XXXVIII. Idus Maiæ venere. Nullis subrogatis magistratibus, privati pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum inmi-

Decemvirorum annus III.

(t) *plebi* Gron. Crev.

nutis,

nutis, neque ad ſpeciem honoris inſignibus, prodeunt. Id vero regnum haud dubie videri. Deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quiſquam exſiſtit, aut futurus videtur: nec ipſi ſolum deſponderant animos, ſed contemni cœpti erant a finitimis populis; imperiumque ibi eſſe, ubi non eſſet libertas, indignabantur. Sabini magna manu incurſionem in agrum Romanum fecere: lateque populati, quum hominum atque pecudum inulti prædas egiſſent, recepto ad Eretum, quod paſſim vagatum erat, agmine, caſtra locant, ſpem in diſcordia Romana ponentes; eam impedimentum delectui fore. Non nuncii ſolum, ſed per urbem agreſtium fuga trepidationem injecit. Decemviri conſultant, quid opus facto ſit. Deſtitutis inter Patrum & plebis odia addidit (*u*) terrorem inſuper alium fortuna. Æqui alia ex parte caſtra in Algido locant: depopulatumque inde excurſionibus Tuſculanum agrum legati ab Tuſculo, præſidium orantes, nunciant. Is pavor perpulit (*x*) decemviros, ut ſenatum, ſimul duobus circumſtantibus urbem bellis, conſulerent.

U. c. 305. a. C. 447.

Sabini agrum Rom. populantur.

Æqui Tuſculanum.

(u) *addit* Gron. Crev.

(x) *perculit* Gron. Crev.

V. c. 305. a. C. 447. Citari jubent in curiam Patres, haud ignari, quanta invidiæ inmineret tempestas : omnes vastati agri periculorumque inminentium causas in se congesturos : tentationemque eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent, imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi conatus aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præconis, Patres in curiam ad decemviros vocantis; velut nova res, quia intermiserant jamdiu morem consulendi senatus, mirabundam plebem convertit, « Quidnam incidisset, » cur ex tanto intervallo rem desuetam usur- » parent. Hostibus belloque gratiam haben- » dam, quod solitum quidquam liberæ civi- » tatis fieret. » Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque usquam noscitare : curiam inde ac solitudinem circa decemviros intueri; quum & ipsi invisum consensu (y) imperium, & plebs, quia privatis jus non esset vocandi senatum, non convenire Patres interpretarentur : « Jam caput fieri » libertatem repetentium, si se plebs comitem » senatui det; &, quemadmodum Patres vo- » cati non coëant in senatum, sic plebs abnuat

Senatum vocant decemviri.

(y) *consensu invisum* Gron. Crev.

» delectum » Hæc fremunt (z) plebes. Patrum haud fere quiſquam in foro, in urbe rari erant : indignitate rerum ceſſerant in agros : ſuarumque rerum erant, amiſſa publica, tantum ab injuria ſe abeſſe rati, quantum cœtu a (a) congreſſuque inpotentium dominorum ſe amoviſſent. Poſtquam citati non conveniebant, dimiſſi circa domos adparitores, ſimul ad pignora capienda, ſciſcitandumque, num conſulto detrectarent, referunt, ſenatum in agris eſſe. Lætius id decemviris accidit, quam ſi præſentes detrectare imperium referrent. Jubent adciri omnes, ſenatumque in diem poſterum edicunt; qui aliquanto ſpe ipſorum frequentior convenit: quo facto proditam a Patribus plebs libertatem rata, quod iis, qui jam magiſtratu abiſſent, privatisque, ſi vis abeſſet, tamquam jure cogentibus, ſenatus paruiſſet. *U. c. 305. a. C. 447.*

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam eſt (b), quam obnoxie dictas ſententias accepimus. L. Valerium Potitum, proditum memoriæ eſt, poſt relationem Ap. *Aſperæ ſententiæ in decemviros.*

(z) *fremebat* Gron. Crev.

(a) *e cœtu* Gron. Crev.

(b) *eſt* del. *Gron. Crev.*

U. c. 305. a. C. 447. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando ut de republica liceret dicere, prohibentibus minaciter decemviris, prodituram se ad plebem denunciantem, tumultum exciviſſe. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum iſſe in certamen, « Decem » Tarquinios» adpellantem, admonentemque, « Valeriis & Horatiis ducibus pulsos reges. » Nec nominis homines tum pertæsum esse; » quippe quo Jovem adpellari fas sit; quo » Romulum conditorem urbis, deincepsque » reges adpellatos; quod sacris etiam, ut » sollemne, retentum sit. Superbiam violen- » tiamque tum perosos regis: quæ si in rege » tum eodem, aut in filio regis, ferenda non » fuerint, quem laturum in tot privatis? Vi- » derent, ne, vetando in curia libere homines » loqui, extra curiam etiam moverent vocem. » Neque se videre, qui sibi minus privato » ad concionem populum vocare, quam illis » senatum cogere, liceat. Ubi vellent, expe- » rirentur, quanto ferocior dolor libertate » sua vindicanda, quam cupiditas injusta do- » minatione esset (c). De bello Sabino eos

(c) *quanto ferocior dolor in libertate sua vindicanda, quam cupiditas in injusta dominatione retinenda esset.* Gron. Crev.

„ referre; tamquam majus ullum populo Ro- *U.c. 305. a. C. 447.*
„ mano bellum ſit, quam cum iis, qui, le-
„ gum ferendarum cauſſa creati, nihil juris
„ in civitate reliquerint; qui comitia, qui
„ annuos magiſtratus, qui viciſſitudinem im-
„ peritandi (quod unum exequandæ ſit liber-
„ tatis) ſuſtulerint; qui privati faſces & re-
„ gium imperium habeant. Fuiſſe, regibus
„ exactis, patricios magiſtratus creatos (*d*);
„ poſtea, poſt ſeceſſionem plebis, plebeios.
„ Cujus illi partis eſſent, rogitare? Popula-
„ res? quid enim eos per populum egiſſe?
„ Optimates? qui anno jam prope ſenatum
„ non habuerint; tunc ita habeant, ut de re-
„ publica loqui prohibeant? Ne nimium in
„ metu alieno ſpei ponerent; graviora, quæ
„ patiantur, videri jam hominibus, quam
„ quæ metuant.„

XL. Hæc vociferante Horatio, quum decemviri nec iræ nec ignoſcendi modum reperirent, nec, quo evaſura res eſſet, cernerent; C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit precibus, quam jurgio, ſimilis, orantis per ſui fratris parentisque

(d) *patricios magiſtratus : creatos poſtea* &c. Crev.

V. c. 305. a. C. 447. ejus manes; « Ut civilis potius societatis, in » qua natus esset, quam fœderis, nefarie icti » cum collegis, meminisset: multo id magis se » illius caussa orare, quam reipublicæ. Quippe » rempublicam, si a volentibus nequeat, ab in- » vitis jus expetituram. Sed ex magno certamine „ magnas excitari ferme iras: earum eventum „ se horrere. „ Quum aliud, præterquam de quo retulissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere senatusconsultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos eos a Claudio judicatos: multique ex consularibus verbo adsensi sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem jubebat: censendo enim, quoscumque magistratus esse, qui senatum haberent, judicabat; quos privatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi. Ita labante jam caussa decemvirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelii decemviri frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum consulto servatus esset, simulando curam belli, fratrem collegasque ejus tuebatur: « Quonam fato inci-

L. Cornel. decemviros tuetur.

» diſſet, mirari ſe [dictitans] ut decemviros, U. c. 305.
» qui decemviratum petiſſent, aut ſocii, aut a. C. 447.
» hi maxime obpugnarent? aut quid ita,
» quum per tot menſes vacua civitate nemo,
» juſtïne magiſtratus ſummæ rerum præeſſent,
» controverſiam fecerit; nunc demum, quum
» hoſtes prope ad portas ſint, civiles diſcor-
» dias ſerant: niſi quod in turbido minus
» perſpicuum fore putent, quid agatur? Ce-
» terum neminem, majore cura occupatis
» animis, verum eſſe, præjudicium rei tantæ
» adferre. Sibi placere, de eo, quod Valerius
» Horatiusque ante Idus Maias decemviros
» abiiſſe magiſtratu inſimulent, bellis, quæ
» inmineant, perfectis, republica in tranquil-
» lum redacta, ſenatu diſceptante, agi: &
» jam nunc ita ſe parare Appium Claudium,
» ut comitiorum, quæ decemviris creandis
» decemvir ipſe habuerit, ſciat ſibi rationem
» reddendam eſſe, utrum in unum annum
» creati ſint, an donec leges, quæ deeſſent,
» perferrentur. In præſentia omnia præter
» bellum omitti placere: cujus ſi falſo famam
» vulgatam, vanaque non nuncios ſolum, ſed
» Tuſculanorum etiam legatos, adtuliſſe pu-
» tent; ſpeculatores mittendos cenſere, qui

U. c. 305. a. C. 447.

» certius explorata referant. Sin fides & nun-
» ciis & legatis habeatur, delectum primo
» quoque tempore haberi; decemviros, quo
» cuique eorum videatur, exercitus ducere:
» nec rem aliam præverti. »

Vincunt in senatu decemviri.

XLI. In hanc sententiam ut discederetur, juniores Patrum evincebant. Ferociores ite-
» rum coorti Valerius Horatiusque vociferari,
« Ut de republica liceret dicere : dicturos
» ad populum, si in senatu per factionem
» non liceat. Neque enim sibi privatos, aut
» in curia, aut in concione, posse obstare;
» neque se imaginariis fascibus eorum cessu-
» ros esse. » Tum Appius, jam prope esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperium esset, « Non
» erit melius, [inquit] nisi de quo consuli-
» mus, vocem misisse : » & ad Valerium, negantem se privato reticere, lictorem accedere jussit. Jam Quiritium fidem inplorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen; factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet. Quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quoque

ac seniores ab residuo tribuniciæ potestatis odio, cujus desiderium plebi multo acrius, quam consularis imperii, rebantur esse, prope malebant, postmodo (*e*) ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exsurgere rursus plebem. "Si leniter „ducta res sine populari strepitu ad consules „rediisset, aut bellis interpositis, aut mode- „ratione consulum in imperiis exercendis, „posse in oblivionem tribunorum plebem „adduci." Silentio Patrum edicitur delectus: juniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent: legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius & Ap. Claudius. Bellum domi majus, quam foris, adparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus: in Fabio minus in bono constans, quam navum (*f*) in malitia ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiæque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii, quam sui, similis mallet esse: huic

U. c. 305. a. C. 447.

Delectum habent.

(e) *postmodum* Gron. Crev.

(f) *gnavum* Gron. Crev.

U. c. 305. a. C. 447. bellum in Sabinis, M'. Rabuleio & Q. Pœtelio (*g*) additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio, & T. Antonio, & C. Duilio, & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adjutorem ad urbem tuendam, æquo omnium decemvirorum imperio, decernunt.

Decemviri male rem gerunt. XLII. NIHILO militiæ, quam domi, melius respublica administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio essent civibus, fecerant: alia omnis penes milites noxa erat; qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretum, & in Algido ab Æquis, exercitus erant. Ab Ereto per silentium noctis profugi, propius urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant. Persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis, tutabantur. Majus flagitium in Algido, major etiam clades accepta: castra quoque amissa erant; exutusque omnibus utensilibus miles. Tusculum se, fide misericordiaque victurus

(*g*) *Pætilio* Gron. Crev.

hoſpitum, quæ tamen (*h*) non fefellerunt, contulerat. Romam tanti erant (*i*) terrores adlati, ut, poſito jam decemvirali odio, Patres vigilias in urbe habendas cenſerent: omnes, qui per ætatem arma ferre poſſent, cuſtodire mœnia, ac pro portis ſtationes agere juberent: arma Tuſculum ad ſupplementum decernerent, decemvirosque, ab arce Tuſculi degreſſos, in caſtris militem habere: caſtra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloque ultro inferendo deterreri hoſtes a conſilio urbis obpugnandæ. *U. c. 305. a. C. 447.*

XLIII. Ad clades ab hoſtibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adjiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem, tribunorum creandorum ſeceſſionisque mentiones ad vulgus militum ſermonibus occultis ſerentem, proſpeculatum ad locum caſtris capiendum mittunt: datur negotium militibus, quos miſerant expeditionis ejus comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere: nam circa repugnantem aliquot inſidiatores cecidere, quum ipſe ſe prævalidus, pari vi- *L. Siccii mors.*

(h) *qui tum* Gron. Crev.

(i) *erant* del. *Gron. Crev.*

U. c. 305. a. C. 447. ribus animo, circumventus tutaretur. Nunciant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse : Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos. Primo fides nunciantibus fuit. Profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio jacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre, hostium neque corpus ullum, nec vestigia abeuntium, profecto ab suis interfectum memorantes, retulere corpus. Invidiæque plena castra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama est.

Ap. Claudii libido. XLIV. SEQUITUR aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus fœdo eventu quam quod per stuprum cædemque Lucretiæ urbe regnoque Tarquinios expulerat : ut non finis solum idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiæ stupranda libido cepit. Pater virginis L. Virginius

honeſtum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. Perinde uxor inſtituta fuerat, liberique inſtituebantur. Deſponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri, & pro cauſſa plebis expertæ virtutis. Hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius, amore ardens, pretio ac ſpe perlicere adortus, poſtquam omnia pudore ſepta animadverterat, ad crudelem ſuperbamque vim animum convertit. M. Claudio clienti negotium dedit, ut virginem in ſervitutem adſereret, neque cederet ſecundum libertatem poſtulantibus vindicias: quod pater puellæ abeſſet, locum injuriæ eſſe ratus. Virgini, venienti in forum, (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) miniſter decemviri libidinis manum injecit; ſerva ſua natam (ſervamque adpellans) eſſe: ſequique ſe jubebat; cunctantem vi abſtracturum. Pavida puella ſtupente, ad clamorem nutricis, fidem Quiritium inplorantis, fit concurſus. Virginii patris ſponſique Icilii populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Jam a vi tuta erat; quum adſertor, « Nihil opus eſſe mul- » titudine concitata [ait:] ſe jure graſſari,

U. c. 305. a. C. 447.

U. c. 305. a. C. 447. » non vi. » Vocat puellam in jus. Auctoribus, qui aderant, ut sequeretur, ad tribunal Appii perventum est. Notam judici fabulam petitor, quippe apud ipsum auctorem argumenti, peragit; « Puellam, domi suæ natam, furtoque » inde in domum Virginii translatam, subpo- » sitam ei (k) esse. Id se indicio compertum » adferre; probaturumque, vel ipso Virginio » judice, ad quem major pars injuriæ ejus » pertineat. Interim dominum sequi ancillam, » æquum esse. » Advocati puellæ, quum Virginium reipublicæ caussa dixissent abesse, biduo adfuturum, si nunciatum ei sit, iniquum esse, absentem de liberis dimicare, postulant, ut rem integram in patris adventum differat; lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem; neu patiatur, virginem adultam famæ prius, quam libertatis, periculum adire.

XLV. Appius decreto præfatus, « Quam » libertati faverit, eam ipsam legem declarare » quam Virginii amici postulationi suæ præ- » tendant. Ceterum ita in ea firmum libertati » fore præsidium, si nec caussis, nec personis » variet. In his enim, quæ adserantur in liber-

(k) *ei* del. *Gron. Crev.*

» tatem, quia quivis lege agere poſſit, id » juris eſſe: in ea, quæ in patris manu ſit, „ neminem eſſe alium, cui dominus poſſeſ- „ ſione cedat. Placere itaque patrem arceſſi; „ interea juris ſui jacturam adſertorem non „ facere, quin ducat puellam ſiſtendamque in „ adventum ejus, qui pater dicatur, promit- „ tat. „ Adverſus injuriam decreti quum multi magis fremerent, quam quiſquam unus recuſare auderet; P. Numitorius, puellæ avunculus, & ſponſus Icilius interveniunt: dataque inter turbam via, quum multitudo Icilii maxime interventu reſiſti poſſe Appio crederet, lictor « decreſſe » ait: vociferantemque Icilium ſubmovet. Placidum quoque ingenium tam atrox injuria accendiſſet. " Ferro hinc „ tibi ſubmovendus ſum, Appi, [inquit] „ ut tacitum feras, quod celari vis. Virginem „ ego hanc ſum ducturus, nuptam pudicam- „ que habiturus. Proinde omnes collegarum „ quoque lictores convoca, expediri virgas „ & ſecures jube: non manebit extra domum „ patris ſponſa Icilii. Non, ſi tribunicium „ auxilium & provocationem plebi Romanæ, „ duas arces libertatis tuendæ, ademiſtis, „ ideo in liberos quoque noſtros conjugesque

V. c. 305. a. V. 447.

Icilii cum Appio contentio.

U. c. 305. a. C. 447. „ regnum veſtræ libidini datum eſt. Sævite „ in tergum & in cervices noſtras : pudicitia „ ſaltem in tuto ſit. Huic ſi vis adferetur, „ ego præſentium Quiritium pro ſponſa, Vir„ ginius militum pro unica filia, omnes Deo„ rum hominumque inplorabimus fidem : ne„ que tu iſtud umquam decretum ſine cæde „ noſtra referes. Poſtulo, Appi, etiam atque „ etiam conſideres, quo progrediare. Virgi„ nius viderit, de filia, ubi venerit, quid „ agat. Hoc tantum ſciat, ſibi, ſi hujus vin„ diciis ceſſerit, conditionem filiæ quæren„ dam eſſe. Me, vindicantem ſponſam in liber„ tatem, vita citius deſeret, quam fides. „

Appii reſponſum. XLVI. Concitata multitudo erat, certamenque inſtare videbatur. Lictores Icilium circumſteterant : nec ultra minas tamen proceſſum eſt, quum Appius, " Non Virgi„ niam defendi ab Icilio, ſed inquietum ho„ minem, & tribunatum etiam nunc ſpiran„ tem, locum ſeditionis quærere [diceret;] „ non præbiturum ſe illi eo die materiam : „ ſed ut jam ſciret, non id petulantiæ ſuæ, „ ſed Virginio abſenti & patrio nomini & „ libertati, datum, jus eo die ſe non dictu„ rum, neque decretum interpoſiturum : a „ M. Clau-

„ M. Claudio petiturum, ut decederet jure „ suo, vindicarique puellam in posterum diem „ pateretur. Quod nisi pater postero die ad- „ fuisset, denunciare se Icilio similibusque „ Icilii, neque legi suæ latorem, neque de- „ cemviro constantiam defore: nec se uti- „ que collegarum lictores convocaturum ad „ coërcendos seditionis auctores: contentum „ se suis lictoribus fore. „ Quum dilatum tempus injuriæ esset, fecessissentque advocati puellæ; placuit omnium primum, fratrem Icilii filiumque Numitorii, inpigros juvenes, pergere inde recta ad portam; &, quantum adcelerari posset, Virginium adciri e castris. In eo verti puellæ salutem, si postero die vindex injuriæ ad tempus præsto esset. Jussi pergunt, citatisque equis nuncium ad patrem perferunt. Quum instaret adsertor puellæ, ut vindicaret, sponsoresque daret; atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum præciperent iter nuncii missi in castra; manus tollere undique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus, " Gratum est, [inquit;] „ crastina die vestra opera utar: „ sponsorum nunc satis est. „ Ita vindicatur

U. c. 305. a. C. 447.

U. c. 305. a. C. 447. Virginia, ſpondentibus propinquis. Appius, pauliſper moratus, ne ejus rei cauſſa ſediſſe videretur, poſtquam, omiſſis rebus aliis præ cura unius, nemo adibat, domum ſe recepit; collegisque in caſtra ſcribit, " Ne Virginio „ commeatum dent, atque etiam in cuſtodia „ habeant. „ Inprobum conſilium ſerum, ut debuit, fuit: & jam commeatu ſumto profectus Virginius prima vigilia erat, quum poſtero die mane de retinendo eo nequidquam literæ redduntur.

Virginius pro filia cum Appio contendit. XLVII. At in urbe prima luce, quum civitas in foro exſpectatione erecta ſtaret, Virginius ſordidatus filiam ſuam obſoleta veſte, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti advocatione in forum deducit. Circumire ibi & prenſare homines cœpit; & non orare ſolum precariam opem, ſed pro debita petere: " Se pro liberis eorum ac con„jugibus quotidie in acie ſtare: nec alium „virum eſſe, cujus ſtrenue ac ferociter facta „in bello plura memorari poſſent. Quid pro„deſſe, ſi, incolumi urbe, quæ, capta, „ultima timeantur, liberis ſuis ſint patienda?„ Hæc prope concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio jactabantur. Co-

mitatus muliebris plus tacito fletu, quam ulla vox, movebat. Adversus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ verius, quam amoris, mentem turbaverat) in tribunal escendit (*l*): &, ultro querente pauca petitore, "quod jus sibi pridie per „ambitionem dictum non esset; „priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderint. Quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti verisimilem invenio; id, quod constat, nudum videtur proponendum, decresse vindicias secundum servitutem. Primo stupor omnes admiratione rei tam atrocis defixit: silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein (*m*) quum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret ad prehendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset; Virginius, intentans in Appium manus, "Icilio [inquit] Appi, non tibi, filiam „despondi: & ad nuptias, non ad stuprum, „educavi. Placet pecudum ferarumque ritu

U. c. 305. a. C. 447.

(l) *ascendit* Gron. Crev.

(m) *Deinde* Gron. Crev.

U. c. 305. a. C. 447. » promiſcue in concubitus ruere ? Paſſurine „ hæc iſti ſint, neſcio : non ſpero eſſe paſſu„ ros illos, qui arma habent. » Quum repelleretur adſertor virginis a globo mulierum circumſtantiumque advocatorum, ſilentium factum per præconem.

XLVIII. Decemvir, alienatus (*n*) ad libidinem animo, negat, " Heſterno tantum con„ vicio Icilii violentiaque Virginii, cujus „ teſtem populum Romanum habeat, ſed cer„ tis quoque indiciis compertum ſe habere, „ nocte tota cœtus in urbe factos eſſe ad mo» vendam ſeditionem. Itaque ſe, haud inſcium „ ejus dimicationis, cum armatis deſcendiſſe ; „ non ut quemquam quietum violaret, ſed „ ut turbantes civitatis otium pro majeſtate „ imperii coërceret. Proinde quieſſe erit me„ lius. I, [inquit] lictor, ſubmove turbam ; „ & da viam domino ad prehendendum man„ cipium. „ Quum hæc intonuiſſet plenus iræ, multitudo ipſa ſe ſua ſponte dimovit, deſertaque præda injuriæ puella ſtabat. Tum Virginius, ubi nihil uſquam auxilii vidit, „ Quæſo, [inquit] Appi, primum ignoſce „ patrio dolori, ſi quid inclementius in te

(*n*) *alienato* Gron, Crev.

„ ſum invectus : deinde ſinas hic coram vir- *U. c. 305. a. C. 447.*
„ gine nutricem percontari, quid hoc rei ſit;
„ ut, ſi falſo pater dictus ſum, æquiore hinc
„ animo diſcedam.„ Data venia, ſeducit fi-
liam ac nutricem prope Cloacinæ ad taber- *Virginius filiam occidit.*
nas, quibus nunc Novis eſt nomen : atque
ibi ab lanio cultro arrepto, "Hoc te uno,
„ quo poſſum [ait] modo, filia, in libertatem
„ vindico.„ Pectus deinde puellæ transfigit;
reſpectansque ad tribunal, " Te, [inquit]
„ Appi, tuumque caput ſanguine hoc conſe-
„ cro. „ Clamore ad tam atrox facinus
orto excitus Appius, comprehendi Virginium
jubet. Ille ferro, quacumque ibat, viam fa-
cere : donec, multitudine etiam proſequen-
tium (o) tuente, ad portam perrexit. Icilius
Numitoriusque exſangue corpus ſublatum
oſtentant populo : ſcelus Appii, puellæ in-
felicem formam, neceſſitatem patris deplo-
rant. Sequentes clamitant matronæ, "Eamne
„ liberorum procreandorum conditionem? ea
„ pudicitiæ præmia eſſe? „ ceteraque, quæ
in tali re muliebris dolor, quo eſt mœſtior
imbecillo animo, eo miſerabilia magis que-
rentibus ſubjicit. Virorum & maxime Icilii

(o) *proſequentium juvenum* Crev.

U. c. 305. a. C. 447. vox tota, tribuniciæ poteſtatis ac provocationis ad populum ereptæ, publicarumque indignationum, erat.

Orta inde certamina. XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate ſceleris, partim ſpe per occaſionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantem (*p*) arripi; poſtremo, quum locus adeundi adparitoribus non daretur, ipſe, cum agmine patriciorum juvenum per turbam vadens, in vincula duci jubet. Jam circa Icilium non ſolum multitudo, ſed duces quoque multitudinis erant L. Valerius & M. Horatius: qui, repulſo lictore, ſi jure ageret, vindicare ſe a privato Icilium aiebant; ſi vim adferre conaretur, ibi quoque ſe haud inpares fore. Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit. Franguntur a multitudine faſces. In concionem Appius adſcendit. Sequuntur Horatius Valeriusque: eos concio audit: decemviro obſtrepitur. Jam pro imperio Valerius diſcedere a privato lictores jubebat: quum, fractis animis, Appius, vitæ metuens, in domum ſe propinquam foro, inſciis adverſariis, capite obvoluto, recepit.

Appius pulſus foro.

(p) *detrectantem* Gron.

Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte inrumpit : videt imperium vi victum. Agitatus (q) deinde consiliis, atque ex omni parte adsentiendo multis auctoribus trepidus, senatum postremo vocari jussit. Ea res, quod magnæ parti Patrum displicere acta decemvirorum videbantur, spe per senatum finiendæ potestatis ejus multitudinem sedavit. Senatus nec plebem inritandam censuit; & multo magis providendum, ne quid Virginii adventus in exercitu motus faceret. *U. c. 305. a. C. 447.*

L. Itaque missi juniores Patrum in castra, quæ tum in monte Vecilio erant, nunciant decemviris, « ut omni ope ab (r) seditione » milites contineant. » Ubi Virginius majorem, quam reliquerat in urbe, motum excivit. Nam, præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei accensi comites ei se dederant, conspectus est; strictum etiam telum, respersusque ipse cruore, tota in se castra convertit : & togæ, multifariam in castris visæ, majoris aliquanto, quam erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quæ- *Motus in castris.*

(q) *Agitatis* Gron. Crev.

(r) *a* Gron. Crev.

U. c. 305. a. C. 447. rentibus, « quid rei esset, » flens diu vocem non misit: tandem, ut jam ex trepidatione concurrentium turba constitit, ac silentium fuit, ordine cuncta, ut gesta erant, expositi. Supinas deinde tendens manus, commilitones adpellans, orabat, « Ne, quod scelus » Ap. Claudii esset, sibi adtribuerent: neu se, » ut parricidam liberum, averserentur. Sibi » vitam filiæ sua cariorem fuisse, si liberæ » ac pudicæ vivere licitum fuisset. Quum, » velut servam, ad stuprum rapi videret, » morte amitti melius ratum, quam contu- » melia liberos, misericordia se in speciem » crudelitatis lapsum. Nec se superstitem fi- » liæ futurum fuisse, nisi spem ulciscendæ » mortis ejus in auxilio commilitonum ha- » buisset. Illis quoque enim filias, sorores, » conjugesque esse: nec cum filia sua libi- » dinem Ap. Claudii exstinctam esse; sed, » quo inpunitior sit, eo effrenatiorem fore. » Aliena calamitate documentum datum illis » cavendæ similis injuriæ. Quod ad se adti- » neat, uxorem sibi fato ereptam: filiam, » quia non ultra pudica victura fuerit, mise- » ram, sed honestam (s), mortem obcubuisse.

(s) *misera sed honesta morte* Gron. Crev.

» Non esse jam Appii libidini locum in domo » sua. Ab alia violentia ejus eodem se animo » suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit » filiæ. Ceteri sibi ac liberis suis consulerent. » Hæc Virginio vociferanti subclamabat multitudo, « nec illius dolori, nec suæ libertati » se defuturos. » Et inmixti turbæ militum togati, quum eadem illa querendo docendoque, quanto visa, quam audita, indigniora potuerint videri, simul profligatam jam rem nunciando Romæ esse; insecutique (*t*), qui Appium prope interemtum in exsilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma conclamaretur, vellerentque signa, & Romam proficiscerentur. Decemviri simul his, quæ videbant, simul his (*u*), quæ acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partem castrorum, ad sedandos motus discurrunt: & leniter agentibus responsum non redditur: imperium si quis inhiberet, « & viros & » armatos se esse, » resp ondetur. Eunt agmine ad urbem, & Aventinum insidunt; ut quisque obcurrerat, plebem ad repetendam libertatem creandosque tribunos plebis adhortantes: alia vox nulla violenta audita est.

U. c. 305. a. C. 447.

Exercitus Aventinum in montem secedit.

(t) *insecutosque* Gron. (u) *iis* Gron. crev.

U. c. 305. a. C. 447. Senatum Sp. Oppius habet : nihil placet aſpere agi : quippe ab ipſis datum locum ſeditionis eſſe. Mittuntur tres legati conſulares, Sp. Tarpeius, C. Julius, P. Sulpicius, qui quærerent ſenatus verbis, « cujus juſſu caſtra » deſeruiſſent ? aut quid ſibi vellent, qui ar- » mati Aventinum obſediſſent ? belloque aver- » ſo ab hoſtibus patriam ſuam cepiſſent ? » Non defuit, quid reſponderetur : deerat, qui daret reſponſum, nullodum certo duce, nec ſatis audentibus ſingulis invidiæ ſe obferre. Id modo a multitudine conclamatum eſt, « ut » L. Valerium & M. Horatium ad ſe mitte- » rent : his ſe daturos reſponſum. »

LI. Dimissis legatis, admonet milites Virginius, « in re non maxima paullo ante tre- » pidatum eſſe, quia ſine capite multitudo » fuerit : reſponſumque, quamquam non in- » utiliter, fortuito tamen magis conſenſu, » quam communi conſilio eſſe. Placere decem » creari, qui ſummæ rei præeſſent, milita- » rique honore tribunos militum adpellari. » Quum ad eum ipſum primum is honos deferretur, « Melioribus meis veſtrisque rebus » reſervate [inquit] iſta de me judicia. Nec » mihi filia inulta honorem ullum jucundum

» esse patitur ; nec in perturbata republica » eos utile est præesse vobis, qui proximi in- » vidiæ sint. Si quis usus mei est, nihilo mi- » nor ex privato capietur. » Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quievit exercitus. Ibi quoque, auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemviris facta est, non minore motu animorum Siccii cædis memoria revocata, quam quem nova fama de virgine (x) adeo fœde ad libidinem petita accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino creatos, ne comitiorum militarium prærogativam urbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum popularium inminensque ei potestati, & ipse prius, quam iretur ad urbem, pari potestate eumdem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque urbe agmine in Aventinum pergunt. Ibi, conjuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo numero duos crearent, qui summæ rerum præessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres, solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset,

U. c. 305. a. C. 447.

Motus in aliis castris.

(x) *Virginia* Gron. Crev.

U. c. 305. a. C. 447. jurgiis sæpius terunt tempus, quam consiliis. Siccii cædes decemviris, & Appiana libido, & dedecora militiæ objiciebantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum. Illi negabant se aliter ituros, quam si decemviri deponerent insignia magistratus ejus, quo anno jam ante abissent. Decemviri, querentes se in ordinem cogi, non ante, quam perlatis legibus, quarum causa creati essent, deposituros imperium se aiebant.

Plebs in Sacrum montem abit.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contentionibus adsiduis nihil transigi, in Sacrum montem ex Aventino transiit; adfirmante Duilio, « Non prius, quam deseri urbem videant, » curam in animos Patrum descensuram. Ad» moniturum Sacrum montem constantiæ » plebis: scituros, quod sine restituta potestate » redigi in concordiam res nequeant. » Via Nomentana, cui tum Ficulensi (*y*) nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locavere; modestiam patrum suorum nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur conjuges liberique, « cuinam se

(*y*) *Ficulnensi* Gron. Crev.

» relinquerent in ea urbe, in qua nec pudi- *U. c. 305. a. C. 447.*
» citia, nec libertas sancta esset, » miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset; vocatis utique in senatum Patribus, desertum adparuisset forum; plures jam, quam Horatius & Valerius, vociferabantur, « Quid exspectabitis, Patres » conscripti? Si decemviri finem pertinaciæ » non faciunt, ruere ac deflagrare omnia » passuri estis? Quod autem istud imperium » est, decemviri, quod amplexi tenetis? » Tectis ac parietibus jura dicturi estis? Non » pudet, lictorum vestrorum majorem prope » numerum in foro conspici, quam togato- » rum aliorumque (z)? Quid, si hostes ad » urbem veniant, facturi estis? quid, si plebs » mox, ubi parum secessione moveamur, ar- » mata veniat? Occasune urbis vultis finire » imperium? Atqui aut plebs non est habenda, » aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius » caruerimus patriciis magistratibus, quam » illi plebeiis. Novam inexpertamque eam » potestatem eripuere patribus nostris, ne » nunc, dulcedine semel capti, ferant deside-

(z) *que* del. *Crev.*

U. c. 305. a. C. 447.

» rium : quum præsertim nec nos tempere- » mus imperiis, quo minus illi auxilii egeant.» Quum hæc ex omni parte jactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando ita videatur, in potestate Patrum adfirmant. Id modo simul orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur : nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem adsuefaciant.

Valerius & Horatius plebem revocant.

LIII. Tum Valerius Horatiusque, missi ad plebem conditionibus, quibus videretur, revocandam componendasque res, decemviris quoque ab ira & inpetu multitudinis præcavere jubentur. Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur; quippe liberatores haud dubie & motus initio, & exitu rei. Ob hæc (*a*) advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. Idem, quum de conditionibus ageretur, quærentibus legatis, quæ postulata plebis essent, compositio jam ante adventum legatorum consilio, ea postulavit, ut adpareret, in æquitate rerum plus, quam in armis, reponi spei. Potestatem enim tribuniciam, provocationemque repetebant, quæ ante decemviros creatos auxilia plebis fuerant, & ne cui fraudi esset, conciſſe mi-

(a) add. *iis* Gron. Crev.

lites aut plebem ad repetendam per seceſſionem libertatem. De decemvirorum modo ſupplicio atrox poſtulatum fuit. Dedi quippe eos æquum cenſebant, vivosque igni concrematuros minabantur. Legati ad ea: « Quæ » conſilii fuerunt, adeo æqua poſtulaſtis, ut » ultro vobis deferenda fuerint; libertati enim » ea præſidia petitis, non licentiæ ad inpug- » nandos alios. Iræ veſtræ magis ignoſcen- » dum, quam indulgendum eſt: quippe qui » crudelitatis odio in crudelitatem ruitis, & » prius pene, quam ipſi liberi ſitis, dominari » jam in adverſarios vultis. Numquamne » quieſcet civitas noſtra a ſuppliciis, aut Pa- » trum in plebem Romanam, aut plebis in » Patres? Scuto vobis magis, quam gladio, » opus eſt. Satis ſuperque humilis eſt, qui » jure æquo in civitate vivit, nec inferendo » injuriam, nec patiendo. Etiam, ſi quando » metuendos vos præbituri eſtis, quum, » recuperatis magiſtratibus legibusque veſtris, » judicia penes vos erunt de capite noſtro » fortunisque; tunc, ut quæque cauſſa erit, » ſtatuetis. Nunc libertatem repeti ſatis eſt.

U. c. 305. a. C. 447.

LIV. Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox redituros ſe legati rebus

V. c. 305. a. C. 447.

Decemviri coacti abdicant se magistratu.

perfectis adfirmant. Profecti quum mandata plebis Patribus exposuissent; alii decemviri, quandoquidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret, haud quidquam abnuere. Appius, truci ingenio & invidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, » Haud ignaro [inquit] inminet » fortuna. Video, donec arma adversariis » tradantur, differri adversus nos certamen: » dandus invidiæ est sanguis. Nihil ne ego » quidem moror, quo minus decemviratu » abeam. » Factum senatusconsultum, « Ut » decemviri se primo quoque tempore ma- » gistratu abdicarent. Q. Furius pontifex ma- » ximus tribunos plebis crearet. Et ne cui » fraudi esset secessio militum plebisque. » His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu, decemviri prodeunt in concionem, abdicantque se magistratu, ingenti hominum lætitia. Nunciantur hæc plebi: legatos, quidquid in urbe hominum supererat, prosequitur. Huic multitudini læta alia turba ex castris obcurrit: congratulantur libertatem concordiamque civitati restitutam. Legati pro concione: « Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, » reique publicæ, redite in patriam ad penates, » con-

» conjuges, liberosque vestros : sed, qua » hic modestia fuistis, ubi nullius ager in » tot rerum usu (*b*) necessario tantæ multi- » tudini est violatus, eam modestiam ferte in » urbem. In Aventinum ite, unde profecti » estis. Ibi felici loco, ubi prima initia in- » choastis libertatis vestræ, tribunos plebi (*c*) » creabitis. Præsto erit pontifex maximus, qui » comitia habeat. » Ingens adsensus alacritas- que cuncta adprobantium fuit. Convellunt (*d*) inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio. Armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. Ibi extemplo, ponti- fice maximo comitia habente, tribunos ple- bis creaverunt, omnium primum A. (*e*) Vir- ginium; inde L. Icilium, & P. Numitorium avunculum Virginiæ, auctores secessionis; tum C. Sicinium, progeniem ejus, quem primum tribunum plebis creatum in Sacro monte, proditum memoriæ est; & M. Dui- lium, qui tribunatum insignem ante decem- viros creatos gesserat, nec in decemvirali-

U. c. 305. a. C. 447.

Plebs Ro- mam revera sa Tribu- nos pl. creat.

(b) *usu rerum* Gron. Crev.
(c) *plebis* Crev.
(d) *convertunt* Gron.
(e) *L.* Crev.

bus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde magis, quam meritis, electi, M. Titinius (*f*) M. Pomponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius extemplo plebem rogavit, & plebs scivit, ne cui fraudi esset secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis cum provocatione M. Duillius (*g*) rogationem pertulit. Ea omnia in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum Flaminium adpellant.

U. c. 306. a. C. 446.

L. Valerio, M. Horatio Coss.

LV. Per interregem deinde consules creati, L. Valerius, M. Horatius, qui extemplo magistratum occeperunt: quorum consulatus popularis sine ulla Patrum injuria, nec sine obsensione fuit; quidquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primum, quum veluti in controversō jure esset, tenerenturne Patres plebiscitis, legem centuriatis comitiis tulere, « Ut, » quod tributim plebes jussisset, populum » teneret: » qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum præsidium libertatis, decemvirali potestate

Leges in gratiam plebis.

(f) *Titinnius* Gron. Crev.

(g) *Duilius* Gron. Crev.

everſam non reſtituunt modo, ſed etiam in poſterum muniunt, ſanciendo novam legem, « Ne quis ullum magiſtratum ſine provoca- » tione crearet : qui creaſſet, eum jus fasque » eſſet occidi : neve ea cædes capitalis noxæ » haberetur. » Et quum plebem hinc provocatione, hinc tribunicio auxilio ſatis firmaſſent, ipſis quoque tribunis, ut ſacroſancti viderentur, (cujus rei prope jam memoria aboleverat) relatis quibuſdam ex magno intervallo ceremoniis, renovarunt; & quum religione inviolatos eos, tum lege etiam fecerunt, ſanciendo, « Ut, qui tribunis plebis, » ædilibus, judicibus, decemviris nocuiſſet, » ejus caput Jovi ſacrum eſſet : familia ad » ædem Cereris, Liberi, Liberæque venum » iret. » Hac lege juris interpretes negant quemquam ſacroſanctum eſſe; ſed eum, qui eorum cuiquam nocuerit, ſacrum ſanciri. Itaque ædilem prehendi ducique a majoribus magiſtratibus : quod etſi non jure fiat, (noceri enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum eſſe, non haberi pro ſacroſancto ædilem : tribunos vetere jurejurando plebis, quum primum eam poteſtatem creavit, ſacroſanctos eſſe. Fuere, qui interpretarentur,

U. c. 306. a. C. 446.

V. c. 306. a. C. 446. eadem hac Horatia lege consulibus quoque & prætoribus, quia iisdem auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse; judicem enim consulem adpellari. Quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum consulem judicem; sed prætorem, adpellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab iisdem consulibus, ut senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur; quæ antea (*h*) arbitrio consulum subprimebantur vitiabanturque. M. Duillius deinde tribunus plebis plebem rogavit, plebesque scivit: « Qui plebem sine tribunis reliquisset, » quique magistratum sine provocatione creas- » set, tergo ac capite puniretur. » Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus, patriciis transacta; quia nondum in quemquam unum sæviebatur.

Aliæ consulares leges.

Virginius Appio diem dicit.

LVI. FUNDATA deinde & potestate tribunicia, & plebis libertate, tum tribuni adgredi singulos tutum maturumque jam rati, accusatorem primum Virginium & Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, & Appius, stipatus patriciis juvenibus, in forum descendisset; redintegrata ex-

(h) *ante* Gron. Crev.

templo est omnibus memoria fœdissimæ po- *U. c. 306. a. C. 446.*
testatis, quum ipsum satellitesque ejus vi-
dissent. Tum Virginius, « Oratio, [inquit] *Appius accusatur.*
» rebus dubiis inventa est. Itaque neque (*i*)
» ego accusando apud vos eum tempus teram,
» a cujus crudelitate vosmet ipsi armis vin-
» dicastis : nec istum ad cetera scelera inpu-
» dentiam in defendendo se adjicere patiar.
» Omnium igitur tibi, Ap. Claudi, quæ inpie
» nefarieque per biennium alia super alia es
» ausus, gratiam facio. Unius tantum crimi-
» nis, ni judicem dices, te ab libertate in
» servitutem contra leges vindicias non de-
» disse, in vincula te duci jubeo. » Nec in tribunicio auxilio Appius, nec in judicio populi ullam spem habebat : attamen & tribunos adpellavit : &, nullo morante, arreptus a viatore, « Provoco, [inquit.] Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisque, « Deos
» tandem esse, & non neglegere humana,
» fremunt, & superbiæ crudelitatique, etsi
» feras, non leves tamen venire pœnas : pro-
» vocare, qui provocationem sustuliset; &

(i) *neque* del. *Gron.*

U. c. 306. a. C. 446.

» inplorare præſidium populi, qui omnia jura » populi obtriſſet; rapique in vincula egen» tem jure libertatis, qui liberum corpus in » ſervitutem addixiſſet;» ipſius Appii, inter concionis murmur fidem populi Romani inplorantis, vox audiebatur. Majorum merita in rempublicam domi militiæque commemorabat: « ſuum infelix erga plebem Romanam » ſtudium, quod æquandarum legum cauſſa » cum maxima obſenſione Patrum conſulatu » abiſſet: ſuas leges, quibus manentibus la» tor earum in vincula ducatur. Ceterum ſua » propria bona malaque, quum cauſſæ dicen» dæ data facultas ſit, tum ſe experturum. » In præſentia ſe communi jure civitatis ci» vem Romanum die dicta poſtulare, ut dicere » liceat, ut judicium populi Romani experiri. » Non ita ſe invidiam pertimuiſſe, ut nihil in » æquitate & miſericordia civium ſuorum » ſpei habeat. Quod ſi indicta cauſſa in vin» cula ducatur, iterum ſe tribunos plebei ad» pellare, & monere, ne imitentur, quos » oderint. Quod ſi tribuni eodem fœdere » obligatos ſe fateantur tollendæ adpellatio» nis cauſſa, in quam conſpiraſſe decemviros » criminati ſint; ait ſe provocare ad populum:

Appii defenſio.

» inplorare leges de provocatione, & confula- *U. c. 306. a. C. 446.*
» res, & tribunicias, eo ipso anno latas. Quem
» enim provocaturum, si hoc indemnato indicta
» causa non liceat ? cui plebeio & humili
» præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio
» non sit? se documento futurum, utrum no-
» vis legibus dominatio, an libertas firmata
» sit : & adpellatio provocatioque adversus
» injuriam magistratuum ostentata tantum
» inanibus literis, an vere data sit. »

LVII. CONTRA ea (*k*) Virginius, unum Ap. Claudium & legum expertem & civilis & humani fœderis esse, aiebat. « Respice- *Contra quam Virginius.*
» rent tribunal homines, castellum omnium
» scelerum : ubi decemvir ille perpetuus, bo-
» nis, tergo, sanguini civium infestus, virgas
» securesque omnibus minitans, Deorum ho-
» minumque contemtor, carnificibus, non
» lictoribus, stipatus, jam ab rapinis & cædi-
» bus animo ad libidinem verso, virginem
» ingenuam in oculis populi Romani, velut
» bello captam, ab (*l*) complexu patris ab-
» reptam, ministro cubiculi sui clienti dono
» dederit. Ubi crudeli decreto nefandisque

(k) *ea* del. *Gron. Crev.*

(l) *a* Gron. Crev.

U. c. 306. a. C. 446.

» vindiciis dexteram patris in filiam armave-
» rit : ubi, tollentes corpus semianime vir-
» ginis, sponsum avunculumque in carcerem
» duci jusserit; stupro interpellato magis,
» quam cæde, motus. Et illi carcerem ædi-
» ficatum esse, quod domicilium plebis Ro-
» manæ vocare sit solitus. Proinde, ut ille
» iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac
» sæpius judicem illi ferre, ni vindicias ab
» libertate in servitutem dederit : si ad judi-
» cem non eat, pro damnato in vincula duci
» jubere. » Ut haud quoquam inprobante,

Appius in carcerem ducitur.

sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi jam nimia libertas videretur, in carcerem est conjectus : tribunus ei diem prodixit. Inter hæc ab Latinis & Hernicis legati gratulatum de concordia Patrum ac plebis Romam venerunt; donumque ob eam Jovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant, colebanturque religiones pie magis, quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bellum adparare. Itaque partiri provincias consules jussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volscique evenere. Quum ad

ea bella delectum edixissent, favore plebis non juniores modo, sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præsto fuere : eoque non copia modo, sed genere etiam militum, veteranis admixtis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbem egrederentur, leges decemvirales, quibus tabulis duodecim est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt, qui jussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant. *U. c. 306. a. C. 446.* *Tabulæ XII legum proponuntur.*

LVIII. C. Claudius, (qui, perosus decemvirorum scelera, & ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum, antiquam in patriam, se contulerat) is magno jam natu, quum ad pericula ejus deprecanda rediisset, cujus vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos; orabatque, « Ne Claudiæ genti eam inustam » maculam vellent, ut carcere & vinculis vi- » derentur digni : virum, honoratissimæ ima- » ginis futurum ad posteros, legum latorem » conditoremque Romani juris, jacere vinc- » tum inter fures nocturnos ac latrones. Aver- » terent ab ira parumper ad cognitionem » cogitationemque animos : & potius unum *C. Claudius pro Appio deprecatur.*

U. c. 306. a. C. 446. » tot Claudiis deprecantibus condonarent, » quam propter unius odium multorum pre- » ces adſpernarentur. Se quoque id generi ac » nomini dare; nec cum eo in gratiam rediſſe, » cujus adverſæ fortunæ velit ſubcurſum. » Virtute libertatem recuperatam eſſe: cle- » mentia concordiam ordinum ſtabiliri poſſe. » Erant, quos moveret ſua magis pietate, quam ejus, pro quo agebat, cauſſa. Sed Virginius, « ſui potius ut miſererentur, orabat, filiæ- » que: nec gentis Claudiæ, regnum in ple- » bem ſortitæ, ſed neceſſariorum Virginiæ » & (*m*) trium tribunorum preces audirent; » qui, ad auxilium plebis creati, ipſi plebis » fidem atque auxilium inplorarent. » Juſtio- res hæ lacrimæ videbantur. Itaque, ſpe inci- ſa, priuſquam prodicta dies adeſſet, Appius

Appius ſibi mortem conſciſcit. Oppius accuſatur.

ſibi mortem conſcivit. Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus invidiæ (*n*) quod in urbe fuerat, quum injuſtæ vindiciæ a collega dicerentur. Plus tamen facta injuria Oppio, quam non prohibita, invidiæ fecit. Teſtis productus, qui, ſeptem & viginti enumeratis ſtipendiis, octies extra ordinem do-

(m) & del. *Crev.*

(n) *invidiæ proximus* Gron. Crev.

natus, donaque ea gerens in conſpectu populi, ſciſſa veſte tergum laceratum virgis oſtendit, nihilum deprecans, « quin, ſi quam » ſuam noxam reus dicere poſſet, privatus » iterum in ſe (o) ſæviret. » Oppius quoque ductus in vincula eſt, & ante judicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. Collegæ eorum exſilii cauſſa ſolum verterunt: bona publicata ſunt. Et M. Claudius, adſertor Virginiæ, die dicta damnatus, ipſo remittente Virginio ultimam pœnam, dimiſſus Tibur exſulatum abiit: Manesque Virginiæ, mortuæ quam vivæ felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto ſonte tandem quieverunt. *U. c. 306. a. C. 446.* *In vinculis moritur.*

LIX. Ingens metus inceſſerat Patres, vultusque jam iidem tribunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M. Duillius tribunus plebis, inhibito ſalubriter modo nimiæ poteſtatis, « Et libertatis [inquit] noſtræ & » pœnarum ex inimicis ſatis eſt: itaque hoc » anno nec diem dici cuiquam, nec in vincula » duci quemquam ſum paſſurus. Nam neque vetera peccata repeti jam obliterata placet » *Duillii tribuni pl. æquitas.*

(o) *in ſe iterum* Gron. Crev.

U. c. 306. a. C. 446. quum nova expiata sint decemvirorum supplicíis; & nihil admissum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura. » Ea primum moderatio tribuni metum Patribus demsit, eademque auxit consulum invidiam; quod adeo toti plebis fuissent, ut Patrum salutis libertatisque prior plebeio magistratui, quam patricio, cura fuisset; & ante inimicos satietas pœnarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiæ eorum consules adpareret. Multique erant, qui mollius consultum dicerent, quod legum ab iis latarum Patres auctores fuissent. Neque erat dubium, quin, turbato reipublicæ statu, tempori subcubuissent.

Bellum cum Æquis & Volscis. LX. Consules, rebus urbanis compositis, fundatoque plebis statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus conjunctos jam in Algido exercitus Æquorum Volscorumque sustinuit consilio bellum. Quod si extemplo rem fortunæ commisisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemvirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamen staturum fuerit. Castris, mille passuum ab hoste positis, copias conti-

nebat. Hostes medium inter bina castra spatium acie instructa complebant : provocantibusque ad prœlium responsum Romanus nemo reddebat. Tandem fatigati stando, ac nequidquam exspectando certamen, Æqui Volscique, postquam concessum propemodum de victoria credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt : relinquitur magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen. Quod ubi consul sensit (*p*), reddit inlatum antea terrorem ; instructaque acie ultro hostem lacessit. Ubi illi, conscientia quid abesset virium, detractavere pugnam crevit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant paventes intra vallum. Quam per totum diem stetissent intenti ad certamen, nocti (*q*) cessere. Et Romani quidem pleni spei corpora curabant. Haudquaquam pari hostes animo nuncios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. Recurritur ex proximis locis; ulteriores non inventi. Ubi inluxit, egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnæ fieret : &, postquam multa jam dies erat, neque movebatur

U. c. 306. a. C. 446.

(p) *sensit consul* Gron. Crev.

(q) *nocte* Gron.

U. c. 306. a. C. 446. quidquam ab hoſte, jubet ſigna inferri conſul: motaque acie, indignatio Æquos & Volſcos inceſſit; ſi victores exercitus vallum potius, quam virtus & arma tegerent (*r*). Igitur & ipſi efflagitatum ab ducibus ſignum pugnæ accepere. Jamque pars egreſſa portis erat, deincepsque alii ſervabant ordinem, in ſuum quiſque locum deſcendentes; quum conſul Romanus prius, quam totis viribus fulta conſtaret hoſtium acies, intulit ſigna: adortusque nec omnes dum eductos, nec, qui erant, ſatis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidantium huc atque illuc, circumſpectantiumque ſe ac ſuos, addito turbatis mentibus clamore atque inpetu, invadit. Retulere primo pedem hoſtes: deinde, quum animos conlegiſſent, & undique duces, « victisne ceſſuri eſſent, » increparent; reſtituitur pugna.

Valerii Coſ. ad pedites oratio. LXI. Consul ex altera parte Romanos « meminiſſe jubebat, illo die primum libe- » ros pro libera urbe Romana pugnare. Si- » bimet ipſis victuros, non ut decemvirorum » victores præmium eſſent. Non Appio duce » rem geri; ſed conſule Valerio, a liberato-

(r) *contegerent* Gron.

» ribus populi Romani orto, liberatore ipso. *U. c. 306. a. C. 446.*
» Ostenderent, prioribus prœliis per duces,
» non per milites, stetisse, ne vincerent.
» Turpe esse, contra cives plus animi habuisse,
» quam contra hostes: & domi, quam foris,
» servitutem magis timuisse. Unam Virginiam
» fuisse, cujus pudicitiæ in pace periculum
» esset: unum Appium civem periculosæ libi-
» dinis. At, si fortuna belli inclinet, omnium
» liberis ab tot millibus hostium periculum
» fore. Nolle ominari, quæ nec Jupiter, nec
» Mars pater passuri sint iis auspiciis conditæ
» urbi accidere. » Aventini Sacrique montis
» admonebat, ut ubi libertas parta esset paucis
ante mensibus, eo imperium inlibatum refer-
» rent: ostenderentque, eamdem indolem
» militibus Romanis post exactos decemviros
» esse, quæ ante creatos fuerit: nec, æquatis
» legibus, inminutam virtutem populi Ro-
» mani esse. » Hæc ubi inter signa peditum
dicta dedit, avolat (*s*) deinde ad equites: *Ad equites.*
« Agite, juvenes, [inquit] præstate virtute
» peditem, ut honore atque ordine præstatis.
» Primo concursu pedes movit hostem: pul-
» sum vos, inmissis equis, exigite e campo.

(*s*) *advolat* Gron. Crev.

U. c. 306. a. C. 446.

» Non sustinebunt inpetum, & nunc cunctan» tur magis, quam resistunt.» Concitant equos, permittuntque in hostem, pedestri jam turbatum pugna: &, perruptis ordinibus, elati ad noviſſimam aciem, pars libero spatio circumvecti, jam fugam undique capeſſentes plerosque a castris avertunt, præterequitantesque absterrent. Peditum acies, & consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, majore præda potitur. Hujus pugnæ fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum. In urbe lætitia modo celebrata est; in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Jam Horatius eos, excursionibus sufficiendo, prœliisque levibus experiundo adsuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiæ decemvirorum ductu acceptæ; parvaque certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atque instare, rogitantes, « Quid latrocinii modo „ procursantes pauci recurrentesque, tererent „ tempus, & in multa prœlia parvaque car„ perent summam unius belli? Quin illi con„ grederentur acie, inclinandamque semel for„ tunæ rem darent? LXII.

Victoria de Æquis & Volscis.

Bellum cum Sabinis.

LXII. Ad id, quod sua sponte satis con- *U. c. 306; a. C. 446.*
lectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. " Jam alterum exer-
„citum victorem in urbem rediturum; sibi
„ultro per contumelias hostem insultare:
„quando autem se, si tum non sint, pares
„hostibus fore? „ Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione advocata, " Quemadmodum [inquit] in Algido res
„gesta sit, arbitror vos, milites, audisse.
„Qualem liberi populi exercitum decuit esse,
„talis fuit: consultu collegæ, virtute mili-
„tum victoria parta est. Quod ad me adti-
„net, id consilii animique habiturus sum,
„quod vos (r) mihi effeceritis. Et trahi bel-
„lum salubriter, & mature perfici potest. Si
„trahendum est, ego, ut in dies spes virtus-
„que vestra crescat, eadem, qua instituí,
„disciplina efficiam. Si jam satis animi est,
„decernique placet, agitedum, clamorem,
„qualem in acie sublaturi estis, tollite hic,
„indicem voluntatis virtutisque vestræ. „
Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, " Quod bene vertat, gesturum se illis
„morem, posteroque die in aciem deductu-

(r) inserit *milites* Cron. Crev.

U. c. 306. a. C. 446.

„rum,» adfirmat. Reliquum diei adparandis armis consumtum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, & ipsi, jam pridem avidi certaminis, procedunt. Prœlium fuit, quale inter fidentes sibimet ambo (*s*) exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adjuvere; nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in siniſtrum cornu Romanorum in ipso certamine inpressionem facerent, tenuere. Quæ ubi, inlatis ex transverso signis, degravabant prope circumventum cornu; equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusque jam suis provolant in primum, simulque & hosti se obponunt, &, æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo alienoque marte pugnare: peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse.

Pugna, cum iisdem.

LXIII. VADUNT igitur in prœlium ab sua parte omissum, & locum, ex quo cesserant, repetunt: momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu.

(*s*) *ambos* Gron. Crev.

Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit: transvolat inde in partem alteram, suis victoriæ nuncius: simul & in hostes jam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit. Non aliorum eo prœlio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, increpare, sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant: tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore, undique omnes connisi hostem avertunt: nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini, fusi passim per agros, castra hosti ad prædam relinquunt. Ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus, populationibus agrorum amissas, recipit. Gemina victoria duobus bifariam prœliis parta, maligne senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus injussu & altero die frequens iit supplicatum: & hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules, ex composito, eodem biduo ad urbem accessere, senatumque in Martium campum evocavere. Ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum, senatum

U. c. 306. a. C. 446.

Vincunt Romani.

U. c. 306. a. C. 446.

inter milites dedita opera terroris cauſſa haberi : itaque inde conſules, ne criminationi locus eſſet, in prata Flaminia, ubi nunc ædes Apollinis eſt, (jam (*t*) tum Apollinarem adpellabant) avocavere ſenatum. Ubi quum ingenti conſenſu Patrum negaretur triumphus ; L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho conſulum : multis diſſuaſum prodeuntibus, maxime C. Claudio vociferante, "De Patribus, non de hoſtibus, „ conſules triumphare velle ; gratiamque pro „ privato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti. Numquam ante de trium„ pho per populum actum : ſemper æſtima„ tionem arbitriumque ejus honoris penes ſe„ natum fuiſſe : ne reges quidem majeſtatem „ ſummi ordinis inminuiſſe. Ne ita omnia „ tribuni poteſtatis ſuæ implerent, ut nullum „ publicum conſilium ſinerent eſſe. Ita demum „ liberam civitatem fore, ita æquatas leges, „ ſi ſua quiſque jura ordo, ſuam majeſtatem „ teneat. „ In eamdem ſententiam multa & a ceteris ſenioribus Patrum quum eſſent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum, ſine auctoritate ſenatus, populi juſſu triumphatum eſt.

Contentiones de triumpho Coſſ.

Juſſu plebis triumphant.

(*t*) *circum jam tum* Gron. Crev.

LXIV. Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur, &, quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum Patrum cauſſabantur, quo per contumeliam consulum jura plebis labefacta essent. "Quid futurum, non„dum firmatis legibus, si novos tribunos „per factiones suas consules adorti essent? „non enim semper Valerios Horatiosque „consules fore, qui libertati plebis suas opes „postferrent. „ Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimum M. Duilio sorte evenit, viro prudenti, & ex continuatione magistratus invidiam inminentem cernenti. Qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ, ut liberas tribus in suffragium mitteret, aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris e lege potius comitia, quam ex voluntate Patrum; injecta contentione, Duilius, consules ad subsellia adcitos, quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, aucto-

U. c. 306. a C. 446.

Tribuni Pl. refici volunt.

Vetat Duilius.

U. C. 306. a. C. 446. res popularis sententiæ haud populares nactus, in concionem cum iis processit. Ubi quum consules, producti ad populum, interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutassent; conlaudatis consulibus, quod perseverarent ad ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit: &, quinque tribunis plebis creatis, quum præ studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, concilium dimisit, nec deinde comitiorum caussa habuit. Satisfactum legi aiebat, quæ, numero nusquam præfinito tribunis, modo ut relinquerentur, sanciret; & ab iis, qui creati essent, cooptari collegas juberet. Recitabatque rogationis carmen, in quo, "Si tribunos plebei decem rogabo, „si qui vos minus hodie decem tribunos „plebei feceritis (u); hi tum uti, quos si„bi collegas cooptassint, ut illi legitimi ea„dem lege tribuni plebei sint, ut illi, quos „hodie tribunos plebei feceritis. „ Duilius,

(u) *si quos minus hodie decem tribunos plebei fecerint* Gron. Crev.

quum ad ultimum perſeveraſſet, negando quindecim tribunos plebei (x) rempublicam habere poſſe, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebique acceptus, magiſtratu abiit.

LXV. Novi tribuni plebis in cooptandis collegis Patrum voluntatem foverunt: duos etiam patricios conſularesque, Sp. Tarpeium, & A. Aterium, cooptavere. Conſules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cælimontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis cauſſam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infeſtus Patribus, quod ſe ab iis in cooptandis tribunis fraude captum, proditum a collegis, aiebat, rogationem tulit, "ut qui plebem Romanam „tribunos plebi rogaret, is uſque eo rogaret, „dum decem tribunos plebi (y) faceret: „ infectandisque Patribus, unde Aſpero etiam inditum eſt cognomen, tribunatum geſſit. Inde M. Geganius Macerinus & C. Julius, conſules facti, coitiones tribunorum adverſus nobilium juventutem ortas, ſine infectatione poteſtatis ejus, conſervata majeſtate Patrum, ſedavere: plebem, decreto ad bellum Volſ-

U. c. 307. a. C. 445. *Lar. Herminio, T. Virginio Coſſ.*

U. c. 308. a. C. 444. *M. Geganio, C. Julio Coſſ.*

(x) *plebi* Gron. (y) *plebei* Gron. Crev.

U. c. 308, a. C. 444.

corum & Æquorum delectu, sustinendo rem, ab seditionibus continuere : urbano quoque otio foris omnia tranquilla esse adfirmantes, per discordias civiles externos tollere animos. Cura pacis concordiæ quoque intestinæ caussa fuit. Sed alter semper ordo gravis alterius modestiæ erat. Quiescenti plebi ab junioribus Patrum injuriæ fieri cœptæ. Ubi tribuni auxilio humilioribus essent, in primis parum proderat : deinde ne ipsi quidem inviolati erant : utique postremis mensibus, quum & per coitiones potentiorum injuria fieret, & vis potestatis omnis aliquanto posteriore anni parte languidior ferme esset : jamque plebs ita in tribunatu ponere aliquid spei, si similes Icilio tribunos haberet : nomina (z) tantum se biennio habuisse. Seniores contra Patrum, ut nimis feroces suos credere juvenes esse ; ita malle, si modus excedendus esset, suis, quam adversariis, superesse animos. Adeo moderatio tuendæ liberratis, dum æquari velle simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in difficili est: cavendoque ne metuant homines, metuendos ultro se efficiunt : & injuriam a nobis repul-

Juniorum e Patribus in plebem injuriæ.

(z) *nomine* Gron. Crev.

ſam, tamquam aut facere aut pati neceſſe ſit, injungimus aliis.

LXVI. T. QUINCTIUS Capitolinus quartum & Agrippa Furius, conſules inde facti, nec ſeditionem domi, nec foris bellum, acceperunt: ſed inminebat utrumque. Jam non ultra diſcordia civium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta novis ſemper certaminibus conciones turbaret. Ad quarum primum ſtrepitum, velut ſigno accepto, arma cepere Æqui ac Volſci: ſimul quod perſuaſerant iis duces, cupidi prædarum, « Bien- » nio ante delectum indictum haberi non po- » tuiſſe, abnuente jam plebe imperium: eo » adverſus ſe non eſſe miſſos exercitus: diſ- » ſolvi licentia militandi morem: nec pro » communi jam patria Romam eſſe: quidquid » irarum ſimultatumque cum externis fuerit, » in ipſos verti: obcæcatos lupos inteſtina » rabie obprimendi occaſionem eſſe. » Conjunctis exercitibus Latinum primum agrum perpopulati (a) ſunt: deinde poſtquam ibi nemo vindex obcurrebat, tum vero, exſultantibus belli auctoribus, ad mœnia ipſa Ro-

U. c. 309. a. C. 443.

T. Quinctio IV. Agr. Furio Coſſ.

Æqui & Volſci bellum inferunt.

Ad mœnia ipſa Romæ accedunt.

(a) *populati* Gron. Crev.

U. c. 309. a. C. 443. mæ populabundi regione portæ Esquilinæ acceſſere, vaſtationem agrorum per contumeliam urbi (*b*) oſtentantes. Unde poſtquam inulti, prædam præ ſe agentes, retro ad Corbionem agmine iere, Quinctius conſul ad concionem populum vocavit.

T. Quinctii ad populum oratio de concordia. LXVII. Ibi in hanc ſententiam locutum accipio : " Etſi mihi nullius noxæ conſcius, „ Quirites, ſum, tamen cum pudore ſum„ mo in concionem veſtram proceſſi. Hoc „ vos ſcire, hoc poſteris memoriæ traditum „ iri, Æquos & Volſcos, vix Hernicis mo„ do pares, T. Quinctio quartum conſule, „ ad mœnia urbis Romæ inpune armatos ve„ niſſe ! Hanc ego ignominiam, (quamquam „ jam diu ita vivitur, is ſtatus rerum eſt, „ ut nihil boni divinet animus) ſi huic po„ tiſſimum inminere anno ſciſſem, vel exſi„ lio, vel morte, ſi alia fuga honoris non „ eſſet, vitaſſem. Ergo, ſi viri arma illa ha„ buiſſent, quæ in portis fuere noſtris, capi „ Roma me conſule potuit ? ſatis honorum, „ ſatis ſuperque vitæ erat : mori conſulem „ tertium oportuit. Quem tandem ignaviſſi„ mi hoſtium contemſere ? nos conſules ?

(b) *urbi per contumelium* Gron. Crev.

„ an vos Quirites ? Si culpa in nobis eſt, *U. c. 309. a. C. 443.*
„ auferte imperium indignis; &, ſi id parum eſt,
„ inſuper pœnas expetite. Si in vobis, nemo
» Deorum nec hominum ſit, qui veſtra puniat
„ peccata, Quirites; vosmet tantum eorum
„ pœniteat. Non illi veſtram ignaviam con-
„ temſere, nec ſuæ virtuti confiſi ſunt; quip-
„ pe toties fuſi fugatique, caſtris exuti, agro
„ multati, ſub jugum miſſi, & ſe & vos
„ novere. Diſcordia ordinum eſt venenum
„ urbis hujus, Patrum ac plebis certamina
„ Dum nec nobis imperii, nec vobis liber-
„ tatis eſt modus; dum tædet vos patri-
„ ciorum, hos (*c*) plebeiorum magiſtratuum,
„ ſuſtulere illi animos. Pro Deum fidem,
„ quid vobis vultis ? Tribunos plebis concu-
„ piſtis: concordiæ cauſſa conceſſimus. De-
„ cemviros deſideraſtis : creari paſſi ſumus.
„ Decemvirorum vos pertæſum eſt : coëgi-
„ mus abire magiſtratu. Manente in eoſdem
„ privatos ira veſtra, mori atque exſulare
„ nobiliſſimos viros honoratiſſimosque paſſi
„ ſumus. Tribunos plebis creare (*d*) iterum
„ voluiſtis : creaſtis. Conſules facere veſtra-
„ rum partium, etſi Patribus videbamus ini-

(c) *nos* Gron. Crev. (d) *creari* Gron.

U. c. 309. a. C. 443. „ quum; patricium quoque magiſtratum plebi „ donum fieri vidimus. Auxilium tribunicium, „ provocationem ad populum, ſcita plebis „ injuncta Patribus, ſub titulo æquandarum „ legum, noſtra jura obpreſſa tulimus & fe- „ rimus. Qui finis erit diſcordiarum? Ecquan- „ do unam urbem habere, ecquando commu- „ nem hanc eſſe patriam licebit? Victi nos „ æquiore animo quieſcimus, quam vos vic- „ tores. Satisne eſt, nobis vos metuendos „ eſſe? Adverſus nos Aventinum capitur, „ adverſus nos Sacer occupatur mons. Eſqui- „ lias quidem ab hoſte prope captas, & ſcan- „ dentem in aggerem Volſcum hoſtem nemo „ ſubmovit: in nos viri, in nos armati eſtis.„

LXVIII. "AGITE dum, ubi hic curiam „ circumſederitis, & forum infeſtum feceritis, „ & carcerem impleveritis principibus; iiſ- „ dem iſtis ferocibus animis egredimini extra „ portam Eſquilinam: aut, ſi ne hoc quidem „ audetis, ex muris viſite agros veſtros fer- „ ro ignique vaſtatos, prædam abigi, fumare „ incenſa paſſim tecta. At enim communis res „ per hæc loco eſt pejore: ager uritur, urbs „ obſidetur, belli gloria penes hoſtes eſt. „ Quid tandem? privatæ res veſtræ in (e)

(e) *in* del. *Gron. Crev.*

„ quo ſtatu ſunt ? Jam unicuique ex agris *U. c. 309. a. C. 443.*
„ ſua damna nunciabuntur. Quid eſt tandem
„ domi, unde ea expleatis ? Tribuni vobis
„ amiſſa reddent ac reſtituent ? Vocis verbo-
„ rumque quantum voletis, ingerent, & cri-
„ minum in principes, & legum aliarum ſu-
„ per alias, & concionum. Sed ex illis con-
„ cionibus numquam veſtrum quiſquam re,
„ fortuna, domum auctior rediit. Ecquis re-
„ tulit aliquid ad conjugem ac (*f*) liberos,
„ præter odia, obfenſiones, ſimultates publi-
„ cas privatasque ? a quibus ſemper non veſtra
„ virtute innocentiaque, ſed auxilio alieno
„ tuti ſitis. At, Hercules, quum ſtipendia,
„ nobis conſulibus, non tribunis ducibus, &
„ in caſtris, non in foro, faciebatis, & in
„ acie veſtrum clamorem hoſtes, non in con-
„ cione Patres Romani horrebant ; præda
„ parta, agro ex hoſte capto, pleni fortu-
„ narum gloriæque ſimul publicæ, ſimul pri-
„ vatæ, triumphantes domum ad Penates
„ redibatis : nunc oneratum veſtris fortunis
„ hoſtem abire ſinitis. Hærete adfixi concio-
„ nibus, & in foro vivite : ſequitur vos ne-
„ ceſſitas militandi, quam fugitis. Grave erat

(*f*) & Gron. Crev.

U. c. 309. a. C. 443. „ in Æquos & Volscos proficiscí ? Ante portas est bellum : si inde non pellitur, jam „ intra mœnia erit, & arcem & Capitolium „ scandet, & in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, „ & educi exercitum in Algidum jussit : sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos „ altercantes, præsenti pace læti, nec cernentes, ex otio illo brevi multiplex bellum „ rediturum. His ego gratiora dictu alia esse „ scio : sed me vera pro gratis loqui, etsi „ meum ingenium non moneret, necessitas „ cogit. Vellem equidem vobis placere, Quirites; sed multo malo vos salvos esse, „ qualicumque erga me animo futuri estis. „ Natura hoc ita comparatum est, ut, qui „ apud multitudinem sua causa loquitur, gratior eo sit, cujus mens nihil, præter publicum commodum, videt : nisi forte adsentatores publicos, plebicolas istos, qui vos „ nec in armis, nec in otio esse sinunt, vestra „ vos causa incitare & stimulare putatis. „ Concitati, aut honori, aut quæstui illis „ estis : & quia in concordia ordinum nullos se usquam esse vident, malæ rei se, „ quam nullius, turbarum ac seditionum,

„ duces esse volunt. Quarum rerum si vos *U. c. 309. a. C. 443.*
„ tædium tandem capere potest, & patrum
„ vestrosque antiquos mores vultis pro his
„ novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi
„ paucis diebus hos populatores agrorum
„ nostrorum fusos fugatosque castris exuero,
„ & a portis nostris mœnibusque ad illorum
„ urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos
„ adtoniti estis, transtulero. „

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quam tunc severissimi consulis, fuit. Juventus quoque, quæ inter tales metus detrectationem militiæ telum acerrimum adversus Patres habere solita erat, arma & bellum (g) spectabat: & agrestium fuga, spoliatique in agris & vulnerati, fœdiora iis, quæ subjiciebantur oculis, nunciantes, totam urbem ira implevere. In senatum ubi ventum est, ibi vero in Quinctium omnes *Congestæ in T. Quinctium laudes.*
versi, ut unum vindicem majestatis Romanæ intueri; & primores Patrum « dignam dicere
„ concionem imperio consulari, dignam tot
„ consulatibus antea actis, dignam vita omni,
„ plena honorum sæpe gestorum, sæpius me-
„ ritorum. Alios consules aut per proditio-

(g) *bellum & arma* Gron. Crev.

U. c. 309. a. C. 443. „ nem dignitatis Patrum plebi adulatos, aut
„ acerbe tuendo jura ordinis asperiorem do-
„ mando multitudinem feciſſe: T. Quinctium
„ orationem memorem majeſtatis Patru , ,
„ concordiæque ordinum , & temporum in
„ primis habuiſſe. Orare eum collegamque ,
„ ut capeſſerent rempublicam : orare tribu-
„ nos , ut uno animo cum conſulibus bellum
„ ab urbe ac mœnibus propulſari vellent ,
„ plebemque obedientem in re tam trepida
„ Patribus præberent : adpellare tribunos
„ communem patriam , auxiliumque eorum
„ inplorare , vaſtatis agris , urbe prope ob-
Delectus habetur. „ pugnata. „ Conſenſu omnium delectus de-
cernitur habeturque. Quum conſules in con-
cione pronunciaſſent , " Tempus non eſſe
„ cauſſas cognoſcendi; omnes juniores poſtero
„ die prima luce in campo Martio adeſſent ;
„ cognoſcendis cauſſis eorum , qui nomina
„ non dediſſent , bello perfecto ſe daturos
„ tempus ; pro deſertore futurum , cujus non
„ probaſſent cauſſam : „ omnis juventus ad-
fuit poſtero die. Cohortes ſibi quæque cen-
turiones legerunt : bini ſenatores ſingulis
cohortibus præpoſiti. Hæc omnia adeo ma-
ture perfecta accepimus , ut ſigna , eo ipſo
die

die a quæstoribus ex ærario promta delataque in campum, quarta diei hora mota ex campo sint : exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem castris sunt conjuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos, quum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio inritaret : mora dimicandi nulla est facta. *U. c. 309. a. C. 443.*

LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat : & prælatus ille facilitati submittentis se comiter respondebat, communicando consilia laudesque, & æquando inparem sibi. In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit : Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda : legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnavere, haud segniter resistentibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit : unde quum eadem *Volsci & Æqui vincuntur.*

U. c. 309. a. C. 443. reverti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga inpugnare hostium satius visum est: momentoque temporis, in aversam incursando aciem, ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prœlio equites Volscorum & Æquorum exceptum aliquamdiu tenuissent. Ibi vero Sulpitius negare, « cunctandi tempus esse, circumventos intercluſosque ab suis vociferans, » ni equestre prœlium conniſi omni vi perfi- » cerent. Nec fugare equitem integrum satis » esse: conficerent equos virosque, ne quis » reveheretur inde ad prœlium, aut integra- » ret pugnam: non posse illos resistere sibi, » quibus conferta peditum acies cessisset. » Haud surdis auribus dicta: inpressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitavere, ipsos equosque spiculis confodere. Is finis pugnæ equestris fuit. Tunc, adorti peditum aciem, nuncios ad consules rei gestæ mittunt, ubi jam inclinabatur hostium acies. Nuncius deinde & vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primum acie vinci cœpti, qua permissus equitatus turbaverat ordines. Sinistrum deinde cornu ab Quinctio

consule pelli cœptum; in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa, ætate viribusque ferox, quum omni parte pugnæ melius res (*h*) geri, quam apud se, videret, accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam jacere etiam in confertos hostes cœpit. Cujus ignominiæ metu concitati milites, invasere hostem: ita æquata ex omni parte victoria est. Nuncius tum a Quinctio venit, « victorem jam » se inminere hostium castris: nolle inrumpere, antequam sciat debellatum & in sinistro cornu esse. Si jam fudisset hostes, » conferret ad se signa, ut simul omnis exercitus præda potiretur. » Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium venit. Ibi paucis defendentibus, momentoque fusis, sine certamine in munitiones inrumpunt: prædaque ingenti compotem exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur causa spreti aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum conjicio, quum Valerio atque Horatio

U. c. 309. a. C. 443.

(h) *rem* Gron. Crev.

U. c. 309. a. C. 443. consulibus, qui præter Volscos & Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam peperererant, negatus ab senatu triumphus esset : verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum : ne etiam, si impetrassent, magis hominum ratio, quam meritorum, habita videretur.

Turpe judicium populi Rom. de sociorum finibus.

LXXI. VICTORIAM honestam ex hostibus partam, turpe domi de finibus sociorum judicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certassent, multis in vicem cladibus fessi, judicem populum Romanum cepere. Quum ad causam orandam veniissent, concilio populi a magistratibus dato, magna contentione actum. Jamque editis testibus, quum tribus vocari, & populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu : &, « Si licet [inquit] Consules, de re» publica dicere, errare ego populum in hac » causa non patiar. » Quum, ut vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque, « prodi publicam causam, » submoveri jussissent, tribunos adpellat. Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine magis, quam regunt, dedere cupidæ audiendi plebi,

ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, « Annum se tertium & octogesimum agere, » & in eo agro, de quo agitur, militasse, » non juvenem, vicesima jam stipendia me- » rentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo » rem se (*i*) vetustate obliteratam, ceterum » suæ memoriæ infixam, adferre: agrum, » de quo ambigitur, finium Coriolanorum » fuisse: captisque Coriolis, jure belli publi- » cum populi Romani factum. Mirari se, » quonam more Ardeates Aricinique, cujus » agri jus numquam usurpaverint incolumi » Coriolana re, eum se a populo Romano, » quem pro domino judicem fecerint, inter- » cepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tem- » pus superesse: non potuisse se tamen indu- » cere in animum, quin, quem agrum miles » pro parte virili (*k*) manu cepisset, eum » senex quoque voce, qua una posset, vin- » dicaret. Magnopere se suadere populo, ne » inutili pudore suam ipse causam damnaret. »

U. c. 303. a. C. 443.

LXXII. Consules quum Scaptium non silentio modo, sed cum adsensu etiam, audiri animadvertissent, Deos hominesque testan-

(i) *se rem* Gron. Crev.

(k) *pro virili parte* Gron. Crev.

U. c. 309. a. C. 443. tes flagitium ingens fieri, Patrum primores arceſſunt : cum his circumire tribunos, orare, « Ne peſſimum facinus pejore exemplo „admitterent judices, in ſuam rem litem „vertendo; quum præſertim, etiamſi fas ſit, „curam emolumenti ſui judici eſſe, nequa„quam tantum agro intercipiendo adquira„tur, quantum amittatur alienandis injuria „ſociorum animis. Nam famæ quidem ac „fidei damna majora eſſe, quam quæ æſti„mari poſſent. Hoc legatos referre domum? „hoc vulgari? hoc ſocios audire? hoc hoſtes? „quo cum dolore hos? quo cum gaudio illos? „Scaptione hoc, concionali ſeni, adſignatu„ros putarent finitimos populos? Clarum „hac fore imagine Scaptium (*l*) : populum „Romanum quadruplatoris & interceptoris „litis alienæ perſonam laturum; quem enim „hoc privatæ rei judicem feciſſe, ut ſibi „controverſioſam adjudicaret rem? Scaptium „ipſum id quidem, etſi præmortui jam ſit „pudoris, non facturum. » Hæc conſules, hæc Patres vociferantur; ſed plus cupiditas & auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus judicaverunt, agrum publicum populi

(1) add. *nomen* Gron. Crev.

Romani esse. Nec abnuitur ita fuisse, si ad judices alios itum foret : nunc haud sane quidquam bono causſæ (*m*) levatur (*n*) dedecus judicii : idque non Aricinis Ardeatibusque, quam Patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus & ab externis mansit. *U. c. 309. a. C. 443.*

(m) *bona eauſſa* Gron.

(n) *elevatur* Gron. Crev.

FINIS TOMI PRIMI.

ARGENTORATI,

Typis Francisci Georgii Levrault, Episcopalis Universitatis Typographi.

Permissu Superiorum.

UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY, LOS ANGELES